

HELLENİSTİK ÇAĞDA VE ROMA DÖNEMİNDE
PHRYGİA BÖLGESİNDE YAHUDİLER (MÖ III. YY. – MS III. YY.)

Doktora Tezi

Umut DİNÇ

Eskişehir 2024

HELLENİSTİK ÇAĞDA VE ROMA DÖNEMİNDE
PHRYGİA BÖLGESİNDE YAHUDİLER (MÖ III. YY. – MS III. YY.)

Umut DİNÇ

DOKTORA TEZİ

Tarih (Eski Çağ) Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erkan İZNİK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2024

*Bu tez çalışması Türk Tarih Kurumu tarafından 20217780764 numaralı doktora
bursu ile desteklenmiştir.*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Umut DİNÇ'in "Hellenistik Çağda ve Roma Döneminde Phrygia Bölgesinde Yahudiler (MÖ III. yüzyıl – MS III. yüzyıl)" başlıklı tezitarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Tarih** Ana Bilim Dalında, **doktora tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) :

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

Enstitü Müdürü

ÖZET

HELLENİSTİK ÇAĞDA VE ROMA DÖNEMİNDE PHRYGİA BÖLGESİNDE YAHUDİLER (MÖ III. YY. – MS III. YY.)

Umut DİNÇ

Tarih (Eski Çağ) Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2024

Danışman: Prof. Dr. Erkan İZNİK

Anadolu'daki Yahudi varlığının ilk izlerini belirlemek için konunun araştırmacıları XIX. yüzyıldan başlamak üzere yoğun bir şekilde çaba harcamışlardır. Gösterdikleri çaba Türkçe dışındaki dillerde Anadolu'daki Yahudi ve Hristiyan varlığına yönelik eşsiz bir külliyyatın oluşmasına sebep olmuştur. Yurt dışında oluşan bu külliyyata rağmen Türkiye'de bu alandaki çalışmalar yok denecek kadar az sayıdadır. Anadolu coğrafyasının tarihini ilgilendiren ve bölgenin kültürel gelişiminin anlaşılmasında önemli olan bu konuda Türkçedeki boşluğu giderme düşüncesi, çalışmamızın temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Phrygia'daki Yahudi varlığının tespit ve etüt edilmesi sadece ilahiyat çalışmaları açısından değil, aynı zamanda Eski Çağ tarihi alanında Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Anadolu yönetimini anlama açısından eşsiz bilgiler sağlamaktadır. “Öteki” olarak görülen grupların üzerinden tarihi okuyabilmek, detaylarını tespit edebilmek, bu detaylara yapbozun eksik unsuru olduğunu kabul ederek yaklaşmak, bütün hakkında daha sağlam yorumlar yapabilmenin anahtarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız Phrygia bölgesindeki Yahudi toplulukların, aile, meslek, din, dil, yaşam ve siyasi durumları; epigrafik, filolojik ve nümizmatik kalıntılar incelenerek hazırlanmıştır. Tezimizde ağırlıklı olarak birincil kaynaklar kullanılmış ve Yahudi grupların niteliklerine ilişkin yeni teoriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Phrygia, Yahudilik, Hellenizm, Roma, Diaspora.

ABSTRACT

JEWS IN PHRYGIA IN HELLENISTIC AND ROMAN TIMES (III. CENTURY BC. - III. CENTURY AD.)

Umut DİNÇ

History (Ancient History) Department

Anadolu University, Graduate School of Education, January, 2024

Supervisor: Prof. Dr. Erkan İZNİK

Starting from the XIXth century, researchers of the subject have endeavoured intensively to identify the first traces of the Jewish presence in Anatolia. Their efforts have led to the formation of a unique corpus on the Jewish and Christian presence in Anatolia in languages other than Turkish. Despite this corpus formed abroad, studies in this field are almost non-existent in Turkey. This gap in Turkish on the subject, which concerns the history of Anatolian geography and is important in understanding the cultural development of the region, constitutes one of the main reasons for our study.

The identification and study of the Jewish presence in Phrygia provides unique information not only in terms of theological studies, but also in the field of ancient history in terms of understanding the administration of Anatolia in the Hellenistic and Roman periods. To be able to read history through the groups seen as "other", to be able to identify the details, to approach these details by accepting that these details are the missing element of the puzzle, is the key to making more robust interpretations about the whole. The family, occupation, religion, language, life and political status of the Jewish community in the Phrygia region were evaluated by examining epigraphic, philological and numismatic remains. In our thesis, primary sources were mainly used and new theories about the existence of Jewish groups in Phrygia were tried to be put forward.

Keywords: Phrygia, Judaism, Hellenism, Rome, Diaspora.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Phrygia bölgesinde Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Yahudi nüfusunun sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıları incelenmeye çalışılmıştır.

Anadolu'da Yahudi nüfusunun varlığı yurt dışındaki araştırmacılar tarafından XIX. yüzyıldan günümüze kadar yoğun bir ilgiyle incelenmektedir. Hellenistik Çağda ve Roma Dönemin'deki Yahudi varlığı içerisinde barındırdığı sosyokültürel değişimler sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu önem sadece Yahudiliği ve ilerleyen zamanlarda onunla paralel gelişen Hristiyanlığı anlama açısından merkezi oluşturmamakta, aynı zamanda bu çalışma Hellenizm'in ve Romanizasyon'un kent yaşamına etkisini, krizlerin toplumda oluşturduğu sosyokültürel değişimleri, farklı kimliklerin şehirlerdeki yaşam şartlarını belirli bir süreklilik içinde görmeyi de hedeflemektedir.

Öncelikle doktora sürecimin her anında yanımda olan ve her zaman o olmasaydı bu kadar azimle çalışamazdım dediğim, saatler süren görüşmelerimizde benim sorularımı en ince detayına kadar açıklamaya çalışan, öğrencilerine büyük emek ve ilgi göstermekten çekinmeyen, hayatım boyunca kendisi gibi olmaya çalışacağım Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Erkan İZNİK'e teşekkürü borç bilirim.

Hem tez konumun belirlenmesinde hem de tez yazım sürecinde fikirleri ile bana yol gösteren, konu hakkındaki derinlemesine bilgisiyle yardımına ihtiyaç duyduğum, Rektörlük görevinde bulunmasına rağmen izleme jürilerine katılımıyla ya da önerileriyle bana olan desteklerini devam ettiren Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a teşekkür ederim.

İzleme jürilerinde öneri ve görüşleriyle hatalarımı görmemi sağlayan diğer yandan da sözleri ile beni cesaretlendiren, özgüven içerisinde tez araştırmamı yapmama olanak sağlayan Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ferda BARUT KEMİRTLEK'e teşekkür ederim.

Bu tezin hazırlanışında en önemli katkılardan birisi kesinlikle Türk Tarih Kurumuna aittir. Sağladıkları burs imkânı, çalışmalarımı büyük bir zevkle, tüm vaktimi tezime vererek yapabilmeme olanak sağlamıştır. Bu imkânı bana sağladığı için Türk Tarih Kurumuna teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde bilgisine ve tecrübesine başvurduğum ve cevaplarını heyecanla beklediğim, büyük bir ilgi ile en detaylı şekilde aklıma takılan soruların açıklamalarını yapan, büyük bir incelik ve içtenlikle fikirlerini bana söylemekten çekinmeyen Exeter Üniversitesi, Classics and Ancient History Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Stephen MITCHELL’a teşekkür ederim.

Çalışmalarını hayranlık ile okuyup tercüme etmeye çalıştığım, sağlık sorunlarıyla uğraşmasına rağmen beni titizlik ve büyük bir dikkat ile dinleyen, yazdıklarına büyük uğraşlar vererek detaylı cevaplar atmaya çalışan, çalışmalarında beni cesaretlendiren ve teşvik eden Utrecht University, Faculty of Theology Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Pieter Willem van der HORST’a teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimime başladığım ilk andan itibaren kendisinden her zaman fikir aldığım ve desteğiyle her zaman benim yanımda olan, Hacı Bayram Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. İlhami DURMUŞ’a teşekkür ederim.

Doktora ders döneminde “Bizans Tarihi Kaynakları” dersi ile birlikte ilgi duymaya başladığım Eski Yunancaya yönelik eğilimimi beni derslerine kabul ederek daha da ilerletmemi sağlayan Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Nilgün ELAM’a teşekkür ederim.

Dostluğumuzu Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü koridorlarında sınav öncesi tartışmalarında başlatarak günümüze kadar getiren, desteğini ve katkısını her daim gördüğüm, tez yazım sürecinde tecrübelerini bana aktaran Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Emre ÇELİK’e teşekkür ederim.

Gazi Üniversitesi’nde yüksek lisans aşamasında tanıştığım, o günden bugüne dostluğumun devam ettiği, İngiltere’de Cambridge’de bulunduğu sürede kendisini sabah akşam rahatsız ederek ulaşamadığım kitaplara Cambridge Üniversitesi kütüphanesinden ulaşmamı sağlayan ve bir kez olsun isteğimi kırmayan, ayrıca ortak çalışma alanımız olan Yahudilik tarihi noktasında uzun süren sohbetler yaptığım Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Okan AÇIL’a teşekkür ederim.

Üniversiteye hazırlık yıllarında başlayan muhabbetimizi bu tezin yazım aşamasında da devam ettirerek benden görüş ve önerilerini eksik etmeyen Hakkârî

Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü öğretim üyesi Dr. Muhammet Fatih DEMİRDAĞ'a teşekkür ederim.

British Institute Ankara'nın düzenlediği bir konferansta kendisi ile tanıştığım, çalıştığım alanı duyduğunda bana oldukça ilgiyle yaklaşan ve vakit ayıran, görüşleriyle farklı noktalardan çalışmama yaklaşmamı sağlayan British Institute saymanı Anthony SHEPPARD'a teşekkür ederim.

Kimi İbranice ve İngilizce metinlere ulaşmamı sağlayan ve İbranice metinlerin açıklamalarında değerli yardımını gördüğüm, ayrıca çalışma alanımla ilgili görüşlerini benimle paylaşan, École Biblique et Archéologique Française de Jérusalem Enstitüsü, Topography Class Bölümü öğretim üyesi Yunus DEMİRCİ'ye teşekkür ederim.

Çalışmalarım aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve Ankara'da bulunduğum sürede Eskişehir'de üniversite kütüphanesinde bulunan kitap ve makalelere ulaşmamı sağlayan Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin tüm çalışanlarına teşekkür ederim.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanları da gösterdikleri ilgi ve yaklaşımın yanı sıra son derece yardımsever halleri ile istediğim kitaplara ulaşmama olanak sağladılar. Emeklerinden dolayı Türk Tarih Kurumu'nun tüm kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim.

Türk Tarih Kurumu memurlarından, benim sonu gelmez sorularım ile mücadele eden Mustafa TURAN ve Uğur ÖZÇELİK'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

İskenderun Deniz Alayındaki askerlik görevim bitimi akabinde kendilerini ziyaret etme fırsatı bulduğum Anadolu'da Hristiyanlığın yayılışı hakkında eşsiz anlatılar gerçekleştiren İskenderun Süryani Kilisesi çalışanı Aziz DENLİ ve Antakya Rum Ortodoks Kilisesi çalışanı İlyas TERBİYELİ ve şu an Mersin Kilisesi Papazlığını sürdüren eski Antakya Rum Ortodoks Kisesi mütevelli heyeti başkanı ve Papazı Can DELÜLLER'e teşekkür ederim, aynı zamanda geçtiğimiz günlerde yaşadıkları elim ve bir o kadar da üzücü deprem felaketinden dolayı geçmiş olsun dileklerimi iletmek isterim.

Bu tezin imla ve noktalama kurallarında bana destek olan, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve tashihini büyük bir fedakârlıkla yerine getiren Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni Sibel PİLAVOĞLU'na teşekkür ederim.

Hayatım boyunca her anımda yanımda olan aldığım kararlarda desteklerini hiç eksiltmeden gösteren güzel aileme annem Rukiye DİNÇ'e, babam Şerafettin DİNÇ'e ve en az benim kadar tez yazım sürecindeki acılarıma bir nevi ortak olan ve cesaretlendiren eşim Aslıhan DİNÇ'e, saatlerce çalışabilmem için varlığı ile beni motive eden kızım Asya DİNÇ'e teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde daha birçok kişi ve değerli öğretim üyeleriyle tanıştım. Hepsi hikâyemi oldukça ilgi ve merakla dinlediler. Buradan adını sayamadığımı fakat desteğini benden eksik etmeyen tüm öğretim üyelerine ve dostlarıma da bu süreçte yanımda oldukları için teşekkür ederim.

.../.../2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

.....

Umut DİNÇ

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and this study has been scanned for plagiarism with “scientific plagiarism detection program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....

(imza)

.....

Umut DİNÇ

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	x
STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xii
HARİTALAR DİZİNİ	xvi
GÖRSELLER DİZİNİ	xvii
KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
ARAŞTIRMA ESERLERİ KISALTMALARI	xx
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	9
2. PHRYGİA BÖLGESİ TARİHSEL COĞRAFYASI	9
2.1. Fiziki Coğrafya.....	9
2.2. Siyasi Süreç	12
2.3. Olası Sınırlar ve Araştırmaya İlişkin Bölgeler	15
2.5. Yol Ağları	18
2.6. Kültürel Yapı.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	22
3. PHRYGİA BÖLGESİ YAHUDİLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI	22
3.1. Aile ve Toplumsal İlişkiler	22
3.1.1. Evlilik.....	27
3.1.2. Kadının Konumu	28
3.1.4. Miras	31
3.1.5. Evlatlık / Besleme ya da Kölelik	32

3.2. Phrygia Bölgesi Yahudileri ve Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan İsimler	34
3.2.1. Yahudi ve Yahudi?-Hristiyan Gruplar Tarafından Kullanılan İbranice Kökenli İsimler	35
3.2.2. Yahudiler Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri	43
3.2.3. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri	45
3.2.4. Hem Yahudi Hem de Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri	47
3.2.5. Yahudiler Tarafından Kullanılan Latin İsimleri.....	47
3.2.6. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Latin İsimleri.....	49
3.2.7. Hem Yahudi Hem de Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Latin İsimleri.....	49
3.2.8. Yahudi ve Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Diğer İsimler	50
3.2.8.1. Yahudiler Tarafından Kullanılan Pers İsmi	50
3.2.8.2. Yahudiler Tarafından Kullanılan ve Köken Olarak Belirsiz İsimler	50
3.2.8.3. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Köken Olarak Belirsiz İsimler	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	52
4. PHRYGİA BÖLGESİ YAHUDİLERİNİN EKONOMİK YAPISI	52
4.1. Ekonomik Yapı İçerisinde Yahudiler	56
4.1.1. Birinci Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler	56
4.1.2. İkinci Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler	56
4.1.2.1. Ἀγορανομία - Agoronomia	59
4.1.2.2. Σειτωνεία - Seitoneia	59
4.1.2.3. Παραφυλακεία - Paraphylakeia	59
4.1.2.4. Λειτουργίας - Leitourgia	60
4.1.2.5. Στατηγήσαντα - Stategesanta	60
4.1.2.6. Εἰρηναρχία - Eirenarkhia	60
4.1.2.7. Βουλαρχία - Boularkhia	60
4.1.3. Üçüncü Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler	61
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	66
5. PHRYGİA BÖLGESİ YAHUDİLİĞİNE İLİŞKİN ÖGELER	66

5.1. Phrygia Bölgesi Yahudi Sembolleri.....	67
5.1.1. Motifler	67
5.1.1.1. Menorah.....	67
5.1.1.2. Lulav	70
5.1.1.3. Şofar	74
5.1.2. Hayvan Figürleri	74
5.1.2.1. Aslan	75
5.1.2.2. Balık	75
5.2. Kavramlar	76
5.2.1. Ιουδαιοι - Yahudi	76
5.2.2. Συναγωγή - Sinagog.....	77
5.2.3. Ἀρχισυναγωγός - Arkhisinagogos.....	79
5.3. Bayramlar	80
5.4. Septuagint Atıfları.....	83
5.4.1. Δευτερονομίῳ - Yasanın Tekrarı	84
5.4.2. Τέκνων τέκνοις - Çocuklarının Çocukları Laneti	85
5.4.3. Σάρον σιδαροῦν - Demir Süpürge ve ἀράς δρέπανον - Lanetin Orağı.....	88
5.4.4. Χεῖρ τοῦ θεοῦ - Tanrı'nın Eli	89
5.4.5. Θεοῦ ὀργή - Tanrı'nın Öfkesi.....	90
5.4.6. Κοιμητήριον – Dinlenme Yeri	94
5.4.7. Ἔσται αὐτῷ πρὸς τὸν θεὸν – Tanrı'ya Hesap Verecek	95
SONUÇ	100
KANITLAR.....	104
1. Epigrafik Kanıtlar	104
1.1. Akmonia (Ahat)	104
1.2. Apameia (Dinar).....	119
1.3. Diokleia (Yeşilhisar).....	129
1.4. Dokimeion (İscehisar).....	130
1.5. Dorylaeum (Şarhöyük)	131
1.6. Eumeneia (Işıklı)	131
1.7. Hierapolis (Pamukkale)	155
1.8. Kotiaieion (Kütahya).....	174
1.9. Laodikeia (Denizli)	175

1.10. Prymnessos (Sülün ve Çevresi).....	176
1.11. Synnada (Şuhut).....	178
1.12. Konumu Belirsiz ya da Anadolu Dışında Olanlar	179
2. Filolojik Kanıtlar	182
3. Nümizmatik Kanıtlar	187
KAYNAKÇA	192
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1. Otonom şehir teorisine göre bölgeler ve Yahudi cemaati	4
Harita 2.1. Phrygia bölgesi olası sınırları	9
Harita 2.2. Phrygia kentleri ve bölümlerini gösteren detay harita	10
Harita 2.3. Phrygia bölgesi olası bölümleri	15
Harita 2.4. Yahudi izlerinin bulunduğu kentler	17
Harita 2.5. Phrygia bölgesi olası yol ağı	18
Harita 2.6. Phrygce lanet metinlerinin dağılımını gösteren harita	20
Harita 4.1. Jeotermal kaynaklar haritası	63

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 3.1. Nuh peygamberin tasviri	39
Görsel 5.1. Menorah ve aslan tasvirleri	67
Görsel 5.2. Iudaea bölgesi Yahudi sikkesi üzerindeki lulav tasviri	70
Görsel 5.3. Apameia’da yazıt üzerinde lulav tasviri	71
Görsel 5.4. Menorah, lulav ve şofar bir arada	72
Görsel 5.5. Hierapolis’te menorah ve lulav tasviri	73
Görsel 5.6. Menorah, şofar, lulav ve Latin haçı bir arada.	73

KISALTMALAR DİZİNİ

Genel Kısaltmalar

a.g.k.	: Adı geçen kaynak.
Band.	: Cilt.
bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
Çık.	: Tevrat: Mısır'dan Çıkış
EP.	: Epigrafik belge.
Ed.	: Editör.
Env. No:	: Envanter numarası.
Fasc.	: Fasikül.
FL.	: Filolojik kaynak.
Fig.	: Figür.
Haz.	: Hazırlayan.
MÖ	: Milattan önce.
MS	: Milattan sonra.
Kol.	: İncil, Koloseliler.
Lev.	: Tevrat: Levililer.
Mak.	: Apokrif Metinler, Makkabiler.
NM.	: Numizmatik kaynak.
Ref.	: Referans.

s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
s.v.	: Sub Verbo (başlık altında).
Say.	: Tevrat: Sayılar.
vd.	: ve devamı.
vol.	: Volume (cilt).
Yar.	: Tevrat, Yaratılış.
Yas.	: Tevrat, Yasanın Tekrarı.
yy.	: Yüzyıl.

ARAŞTIRMA ESERLERİ KISALTMALARI

Amm.	: Ammianus Marcellinus, Roma Tarihi.
Ant. Afr.	: Inscriptions Juives et Judaïques de l'Afrique Romaine
Apollon.	: Apollonius Rhodius, Argonautika.
BCH	: Bulletin Correspondance Hellenique
Byz.	: Stephenus Byzantinus, Ethnica.
CitiesandBishoprics	: The Cities and Bishoprics of Phrygia.
CIG	: Corpus inscriptionum graecarum.
CIJ	: Corpus Inscriptionum Iudaicarum.
CJZC	: Corpus jüdischer Zeugnisse aus der Cyrenaika
CPJ	: Corpus Papyrorum Iudaicarum.
CRIPeL	: Cahier de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille.
Curt.	: Curtius Rufus, Historiae Alexandri Magni.
Dio Cass.	: Dio Cassius, Roman History.
Diod. Sic.	: Diodorus Siculus, Library of History.
Eur. Orest.	: Euripides, Orestes.
Euseb. Hist. Eccl.	: Eusebius, The Ecclesiastical History.
GLAJJ	: Greek and Latin Authors on Jews and Judaism.
Hdt.	: Herodotus, Tarih.

Homer, Il.	: Homeros, Ilyada
IGLSyr	: Inscriptions grecques et latines de la Syrie.
IJO	: Inscriptiones Judaicae Orientis.
J. AJ	: Iosephus, The Antiquities of the Jews.
JIGRE	: Jewish Inscriptions of Graeco Roman Egypt
JIWE I/II.	: Jewish Inscriptions of Western Europe
Liv.	: Livy, Ab Urbe Condita.
Liv. Per.	: Livy, The Periochae.
LSJ	: Liddell-Scott-Jones, Greek English Lexicon.
LXX	: Septuagint.
Malay, Greek&LatinInsc.	: Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum.
MAMA	: Monumenta Asiae Minoris Antiqua.
Miranda, EA 31	: La Comunita Giudaica di Hierapolis di Frigia.
Miranda, Capri	: Le insrizioni Latine.
Oxy.	: Hellenica Oxyrhynchia.
P. Harrauer 33	: Registro di pagamenti del SUNTAXIMON.
P. Heid VIII	: Dokumentarische Papyri des 2 Jh. V. Chr. Aus dem Herakleopolites.
P. Oxy3203	: The Oxyrhynchus Papyri 44.
Paus.	: Pausanias, Description of Greece.

PC	: Papyrologica Coloniensia.
Pennacchietti	: Nuove iscrizioni di Hierapolis Frigia.
Plb.	: Polybius, Histories.
Plin. Nat.	: Plinius Secundus, Doğa Tarihi.
Rajak, Archisynagogoi	: Archisynagogoi: Office, Title and Social Status in the Greco-Jewish Synagogue.
Robert, Hellenica	: Hellenica.
SEG	: Supplementum Epigraphicum Graecum.
SEJE	: Studies Early Jewish Epigraphy.
Solin.	: Solinus, Polyhistor.
Strab.	: Strabon, Geographika.
TADAE	: Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt.
TAM	: Tutili Asiae Minoris.
TREBILCO	: Jewish Community in Asia Minor.
Verg. A.	: Vergilius, Aeneis.
Waelkens, Türsteine	: Die kleinasiatischen Türsteine: typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür.
Xen. Anab.	: Ksenophon, Anabasis.
Xyla	: P. Sta. Xyla: The Byzantine Papyri of the Greek Papyrological Society 1.
ZPE	: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Phrygia bölgesi yerleşimlerinin prehistorik dönemlere kadar giden süreçleri, bölgede kendine has ekonomik ve sosyal bir örgütlenme yaratmıştır. Phrygia'nın Doğu ve Batı kültürlerini birbirine bağlayan bir geçiş güzergâhı üzerinde olması, bu durumu tarihsel süreçte daha da belirleyici kılmıştır.

Konumuz açısından Phrygia'daki Yahudi varlığının izleri “Hellenistik Dönem” Phrygia'sında karşımıza çıkmaktadır. Maddi olarak düşüncemizi destekleyecek somut buluntular olmasa da filolojik kaynaklar en azından belirli bir bakış açısı oluşturabilmemizi sağlamaktadır. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, maddi kanıtların da artmasıyla birlikte bölge Yahudiliği hakkında daha çok görüş ileri sürülebilmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de, Roma Dönemi Yahudi kültürüne yönelik araştırmalar yapılmasına rağmen, bu alandaki çalışmaların sayısı ne yazık ki çok azdır. Üstelik Türkçeye çevrilen eserler içerisinde de diaspora Yahudi kültürüne yönelik eserlerin sayısının kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu anlamda tezin amaçlarından birisi, ülkemizde bu alandaki akademik boşluklardan birini doldurmaya çalışmaktır.

Yurt dışında yapılan araştırmaların (maddi kaynaklara dayalı olarak) başlangıç tarihi XIX. yüzyıla gitmektedir. Yabancı araştırmacılar, Hristiyanlığın yayılışı ile bağlantı kurmalarından dolayı Anadolu'da Yahudi kültürüne yönelik arayışlar içerisine bu tarihten itibaren daha yoğun olarak girmişlerdir. Kazılar sonucu elde edilen tarihsel malzemenin yayınlanması ilginin giderek artmasına sebep olmuştur. Son yıllarda ise araştırmalar birbirini tekrar eden eserler haline dönüşmüştür. Bu durgunluğu aşabilmek için özellikle Yahudi olduğu düşünülen eserlerin üzerinde bulunan kişi isimlerinin bölgelere göre değerlendirilmesi ve kıyaslanması yapılmaktadır. Çalışmamızda bu yeni alanla ilgili de değerlendirmeler bulunmaktadır. Ayrıca kendini tekrar eden yayınlardan dolayı standart anlatılara yer vermeden tez çalışmamızda yeni görüş ve öneriler sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda “Bölgeler Teorisi” ve “Kriz Teorisi” ile birlikte Yahudilerin yaşamları noktasında yeni değerlendirmeler ve tartışmalar ortaya koyabilmek çalışmanın ikinci temel amacını oluşturmaktadır.

Tezimizde Phrygia bölgesi Yahudileri hakkındaki tarihsel malzeme (epigrafik, filolojik ve nümizmatik materyal) gruplandırılıp isimlendirildikten sonra çalışmamız dört ana bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde, genel anlamda Phrygia'nın tarihsel coğrafyası ele alınmıştır. Bölgenin fiziki coğrafyasının özellikleri tarihsel süreçte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Phrygia coğrafyasının Yahudilerin yaşadığı yıllardaki özellikleri belirtilmiştir.

İkinci bölüm toplumsal yapıyı anlayabilmemiz açısından aile ve isimler olarak iki ana başlık çerçevesinde incelenmiştir. Amacımız, sosyo-kültürel yapı içerisinde Yahudi bireyini ve aile yapılanmasını anlayabilmektir. Kültürel etkileşimin boyutlarını daha iyi değerlendirerek Phrygia bölgesi içerisinde Yahudi bireyinin veya cemaatinin kültürel katmanlarını oluşturan yardımcı etkenleri belirleyebilmektir.

Üçüncü bölümde ekonomik şartlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Dönem Yahudilerinin ekonomik uğraşları noktasında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bölüm sonunda, Yahudi olarak düşündüğümüz kişilere ait meslek grupları hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde Yahudi kültürü ve dini noktasında tespitler yapılmıştır. Tezimizde ileri sürdüğümüz teoriye göre üç bölgeye ayrılan Phrygia'nın her bir parçasının kendine has kültürel/dinsel yapısı ortaya konulmuştur. Baskın özelliğe göre çizilen sınırlamalar, kutsal metinlere yönelik atıflar, sembollerin kullanımı bölgelere göre değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma öncelikle Phrygia'daki Yahudilerin, sosyo-ekonomik faaliyetlerine, kültürel yapılarına ve bunların bölge ile olan etkileşimlerine odaklanmaktadır. Diaspora Yahudiliği hakkında yapılan çalışmalar genellikle basmakalıp ifadeleri içermektedir. Bu nedenle MS III. yüzyıl ve sonrasında belirginleşmeye başlayan Yahudi kimliğinden dolayı diaspora genelinde bu kimliğe yönelik belirgin simgesel ifadelerin arayışı yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Fakat diaspora Yahudileri yaşadıkları bölge ile kurdukları yakın temas neticesinde basmakalıp olarak nitelendirdiğimiz kültürel sürecin dışında farklı kültürel etkilere açık halde bulunmaktadır. Onların içinde bulunduğu

kültürel ortam, tekdüze bir Yahudi kültürünün oluşmasını engelleyerek, çevre halkların kendilerine has kültürel özelliklerinin Yahudiler tarafından da benimsenmesine neden olmuştur.

Araştırmamızın önemi, Phrygia örneğinden yola çıkarak, Yahudi olarak nitelendirdiğimiz topluluğun farklı kültürel süreçlere verdiği tepkileri ortaya koyabilmektir. Bu sayede Yahudilik araştırmalarında, çevre kültürlerin etkisini yok sayarak tek tip Yahudilik anlayışına göre yapılan çalışmalar yerine çok yönlü düşünülmesinin gerekliliği vurgulanmak istenmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

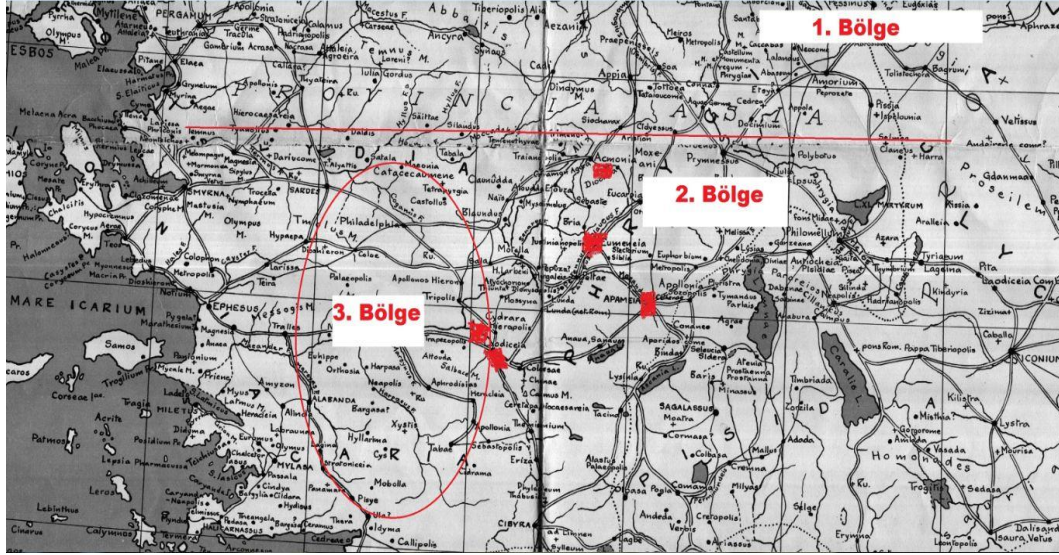
Daha önceki çalışmalarda üretilen basmakalıp ifadeler ve genel geçer yargılar tüm Yahudi diasporasına uygulanmıştır. Bizans Dönemi Yahudi kültürünün daha belirgin olması, Iudaea bölgesinde ve Mısır'da yaşanan kültürel alışkanlıkların ve temel maddi öğelerin (Menorah, Yahudi olarak isimlendirilme, Peygamber isimlerinin kullanımı gibi) tüm zamanlarda ve diasporanın farklı alanlarında benzer Yahudi kültürel öğeleri olarak aranmasına sebep olmuştur. Tezimizde de belirtmeye çalıştığımız gibi bu yöntemin farklı kültürel etkilere açık diaspora Yahudilerini tanımlamada yetersiz kalacağı aşîkârdır. Bu düşünceyle birlikte bu tezde, her diaspora bölgesinin, özellikle Bizans öncesi dönem için, kendi kültürel öğeleriyle şekil aldığını varsayarak yeni bir değerlendirme yöntemi getirilmiştir. Bu doğrultuda Yahudi kültürüne işaret edebileceği düşünülen temel maddi öğeler şu şekilde belirtilebilir:

- 1) Sinagog ve sinagog görevlilerine yönelik atıflar,
- 2) Temel Yahudi işaretlerin (menorah, lulav, etrog, şofar, Ιουδαιοι ve συναγωγή gibi) kullanımı,
- 3) İbranice isimlerin kullanımı,
- 4) Kutsal metinlere yapılan atıflar,
- 5) İbranice olarak yazılan metinler,
- 6) Bahsi geçen şehir/bölgelerde tarihsel malzemenin işaret ettiği Yahudi varlığına yönelik bilgiler¹.

Tartışmalı yaklaşımla birlikte kimi çağdaş araştırmacılar yukarıda bahsi geçen değerlendirme ölçütlerinin tamamını tek bir merkezde ya da bölgede

¹Bahsi geçen Yahudi öğeleri hakkında açıklamalar tezimizin 4. bölümünde yapılmıştır.

uygulamışlardır. Oysa diasporada yaşayan Yahudi cemaati yerel kültürlerden ve çevre halklardan etkilenmiş ve dönemine göre bu toplulukları değerlendirme ölçütleri değişmiştir. Çalışmada, Phrygia'nın temel olarak üç bölüme ayrılması gerektiği görülmüştür.

Harita 1.1. Otonom şehir teorisi çerçevesinde Phrygia Yahudi cemaatinin incelenme alanları.

Kaynak: W.M. Calder and G. E. Bean. *A Classical Map of Asia Minor: being a partial revision by permission Messrs John Murray of J.G.C. Anderson's map of Asia Minor* <https://nla.gov.au/nla.obj-750951469/view> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

“Üç Bölge Teorisi” şeklinde ileri sürdüğümüz teori; Yahudi kültürünün izini sürmemiz gereken temel yaklaşımları içermektedir. 1. Bölge ne yazık ki Yahudilik ile ilgili en az bilgiye ulaştığımız alandır. 2. Bölgede Yahudi varlığı (hatta sinagog varlığı) bilinmesine rağmen, doğrudan Yahudi işaretleri oldukça az sayıdadır. Zira “Yasanın Tekrarı” vurgusu ve “Eumeneia Formülü” aracılığıyla Yahudi varlığı belirlenebilmiştir. Formül Eumeneia kentinde ağırlıklı olarak bulunmasından dolayı bu adı almaktadır. Fakat etkisi civar kentlerde de görülmektedir. Genellikle Phrygia içerisinde Yahudi varlığı bilinen bölgelere yakın kentlerde tespit edilmiştir. Bu bağlamda “Eumeneia Formülü” ilerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere “Lanet Metinlerinin” dönemin şartlarına göre Yahudiler tarafından tekrar yorumlaması olduğu düşüncesi tarihsel malzeme üzerinde Septuagint kıyaslamaları yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Eumeneia bulunan yazıtların seçiminde doğrudan Hristiyanlığı yansıtacak haç figürü taşıyanlar ile İsa'ya yönelik atıfları içerenler daha keskin Hristiyanlık

vurgularından dolayı araştırmamıza dâhil edilmemiştir. Bölgede oluşmaya başlayan pagan-Yahudi-Hristiyan ortak kültürünü ifade edebilmek için Yahudi?-Hristiyanlığı kavramı kullanılmıştır. “Eumeneia Formülü”nün bulunduğu kentlerde Yahudi varlığının bilinmesi, şehirlerdeki Yahudilerin varlıklarına Hristiyan olarak devam etmeleri, “Otonom şehir/bölgeler teorisi” ile Yahudi?-Hristiyanlığı kavramlarının 2. Bölgede kullanımını zorunlu hâle getirmektedir.

3. Bölge ise Yahudi işaretleri ve Yahudi kimliğine yapılan açık vurgular ile ön plana çıkmaktadır. Menorak, lulav, şofar işaretleriyle birlikte Ιουδαίοι ve συναγωγή kavramlarına yapılan vurgular ile bölgede daha yoğun karşılaşılmaktadır. Ayrımın netliği “Eumeneia Formülü”nün bölgede daha az kullanılmasına neden olmuştur. Güçlerini elinde tutan Yahudi grupları Hristiyanlık karşısında ilerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere kültürlerini koruyabilmişlerdir.

“Üç Bölge Teorisi” konunun daha iyi anlaşılması için ileri sürülmüştür. Ancak aynı bölgenin içerisinde bulunan kentlerin birbirinden farklı Yahudi kültürüne sahip olabileceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda “Otonom Şehir Teorisi” ve “Üç Bölge Teorisi”nin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu tez, Hellenistik Çağda ve Roma İmparatorluğu Dönemi’nde (MÖ III. yüzyıl – MS III. yüzyıl) Phrygia bölgesine odaklanmıştır. Başlığın kapsamı içerisinde araştırmamız çeşitli riskler içermektedir. Bunlardan birincisi konunun farklı bölgelere dağılma ihtimalidir. Phrygia kültürü ile kimi benzerlikler göstermesinden ve 3. Bölgenin içerisinde kalmasından dolayı Lydia ve Caria bölgesinde kimi kentlere de zaman zaman değinilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada Phrygia bölgesindeki kentlerden elde ettiğimiz Yahudi varlığına yönelik tarihsel malzemeyi açıklayabilecek sınırlılıkta kalmaya özen gösterilmiştir ve böylelikle konunun farklı coğrafyalara yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bahsi geçen riskler dikkate alınarak çalışmamızda özellikle sınır olarak Laodikeia Katakekaumene belirlenmiştir. Başka bir deyişle Yahudilik araştırmaları açısından alanın iyiden iyiye genişleyerek tamamen başlıkta belirtilenin aksine konunun Yahudilikten Hristiyanlığa geçişin anlatımına

dönüşmesi endişesinden dolayı bu yerleşim Phrygia sınırı olarak belirlenmiştir. Ayrıca Walter Ameling, Tal Ilan, Pieter van der Horst ve Paul Trebilco gibi Yahudilik üzerine çalışan tarihçilerin söz konusu alanı Phrygia sınırları dışında bırakması bizim de çalışmamızda bu alanı göz ardı etmemize sebep olmuştur.

Bu çalışmanın zaman aralığı MÖ III. ile MS III. yüzyıllar arasındadır. Bu bağlamda tezimizde belirtilen zaman aralığı içerisindeki malzemenin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Konumuz ile doğrudan bağlantılı olmasından dolayı MS III. yüzyıl sonrası olarak kayda geçen, fakat bu tanımlamaların tartışmalı olduğu yazıtlar da gerektiğinde tartışmalara dâhil edilmiştir. Ayrıca tezimizde kullanılan yazıtlar aksi belirtilmedikçe MS III. yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir.

1.5. Araştırmanın Kaynakları ve Araştırma Süreci

Çalışmamızda; sınırlı sayıdaki filolojik eser ve belirli bir nüemizmatik buluntu yanında ağırlıklı olarak epigrafik kaynaklardan yararlanılmıştır. Yahudi kültürünü anlamada temel başvuru kaynağı olarak filolojik kaynakların kullanımına yönelik eğilim olduğu kuşkusuzdur. Fakat spesifik olarak bölgelerin ele alındığı araştırmalarda maddi kaynaklar ile desteklenmeyen filolojik kaynaklar, araştırmacıları subjektif yorumlamalar yapmaya sürüklemektedir. Bu nedenle çalışmamızda filolojik kaynaklar ile birlikte bölgeden ele geçirilmiş maddi kültür öğeleri, özellikle de epigrafik buluntular kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan malzeme ağırlıklı olarak; *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*, *Hellenica*, *Inscriptiones Judaicae Orientis*, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, *Supplementum Epigraphicum Graecum* gibi epigrafik kaynakların derlemelerinden elde edilen verilerin değerlendirilmesidir.

Tezin hazırlanmasındaki ilk aşamada literatür taraması yapılmış ve taramada İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca çalışmaların ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Türkçede yeteri kadar çalışmanın olmaması ve ülkemiz kütüphanelerinde konu hakkındaki eserlerin eksikliği açık bir şekilde görülmüştür. Bu sorunun aşılması için internet kullanımı ile çeşitli kütüphanelerden eserler temin edilmiştir. Ayrıca yurt dışından konunun uzmanları ile bağlantı kurularak eksik malzeme giderilmeye çalışılmıştır. Taramanın bitmesinin akabinde sadece Iudaea bölgesine ilişkin kaynaklar üzerinde yoğunlaşan çalışmalar elenmiştir.

İkinci aşamada konumuz içerisine giren diaspora Yahudiliği hakkında değerlendirme yapan kaynaklar, yöntemlerine göre ayrılmış ve dosyalanmıştır. İçeriği hakkında fişlemeler yapılmış, bu kaynakların künyesi çıkarılmıştır.

Bir sonraki aşamada filolojik kaynaklar değerlendirilmiştir. Özellikle Phrygia coğrafyasında yaşayan Yahudiler hakkında bilgi veren kaynakların seçimine özen gösterilmiştir. Bu bağlamda, Iosephus ² ve Cicero ³ Phrygia bölgesinde yaşayan Yahudiler hakkında bilgi veren temel ve sınırlı sayıdaki filolojik kaynaklar olarak ön plana çıkmışlardır. Bu iki temel kaynağın yanında ayrıca kutsal metinlerin değerlendirilmesi ve okumaları, maddi ögelere nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda bir ön bilgi sağlanmıştır. Kutsal metinlerde tekrarlanan ve vurgulanan kelime ve cümlelerin listesi çıkarılmış, temel kelimelerin tespiti ile Yahudi kültürü içerisindeki yeri ve ilişkisinin anlaşılmasına çalışılmıştır. Kutsal metin okumaları sonrasında daha önceki araştırmalarda Yahudi olduğu vurgulanmayan malzemenin de tespitinin yapılması için bir sonraki aşamaya geçilmiştir.

Dördüncü aşamada epigrafik malzemeler incelenmiştir. Yahudi kültürüne ait olduğu düşünülen ve farklı araştırmacılar tarafından da kabul edilen tarihsel malzeme bir araya getirilmiştir. Ardından bir araya toplanan malzemenin ayrımı ve gruplandırılması üç aşamaya göre yapılmıştır: Şehre, Zamana ve Niteliğe. Böylece tezimizin yöntemini oluşturan “Bölgeler Teorisi” ortaya çıkmıştır. Bu tespitin ardından temel epigrafik kayıtların tutulduğu materyal arasında tekrardan ayırıştırma sürecine girilmiştir. Kıyaslama yapabilmek için Phrygia bölgesi içerisinde elde ettiğimiz epigrafik veriler üzerinde tekrarlanan ya da vurgulanan kelimelerin “Septuagint metinleri” okuması yapılarak kutsal metinler ile bağlantısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Beşinci aşama, topladığımız kaynakların yorumlanarak yazıya geçirilme aşamasıdır. Tezimizin sonunda yer alacak kısım için Eski Yunanca epigrafik kaynakların çevirilerinden (İngilizce, Almanca ve İtalyanca gibi) kontroller sağlanarak Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Fakat “Eumeneia Formülü” içeren ve ayrıca isimlerinden dolayı Yahudi olduğu düşünülen malzemenin çoğunda modern dillere herhangi bir çeviri faaliyetinin olmadığı görülmüştür. Bu

²FL1

³FL2

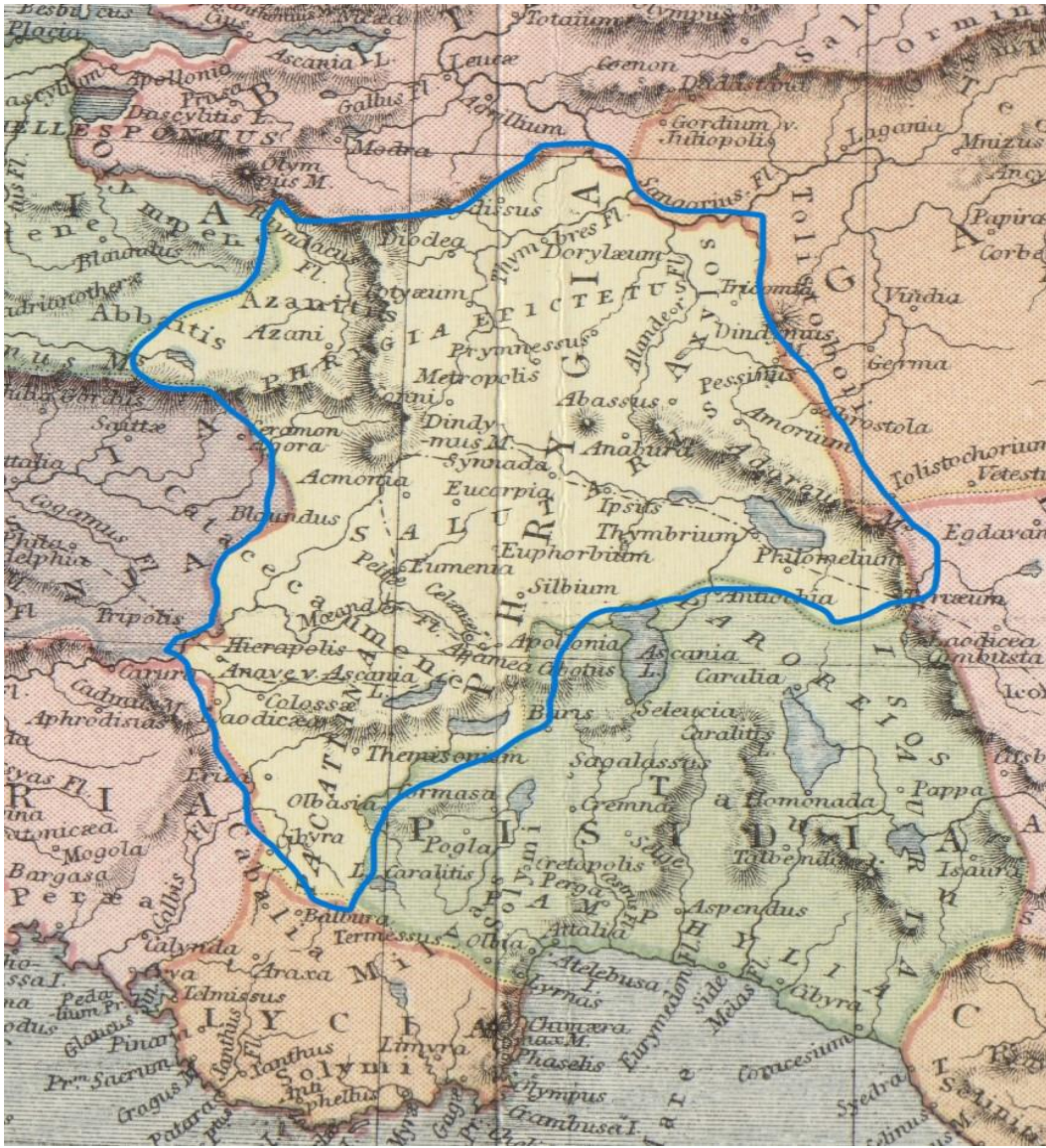
kisimların Eski Yunanca'dan çevirileri bu tezle birlikte yapılmıştır. Tarihsel malzemenin sadece çevirisi değil aynı zamanda yerleri, tarihleri, mevcut konumları tespit edilmeye çalışılmış ve tezimizde gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. PHRYGIA BÖLGESİ TARİHSEL COĞRAFYASI

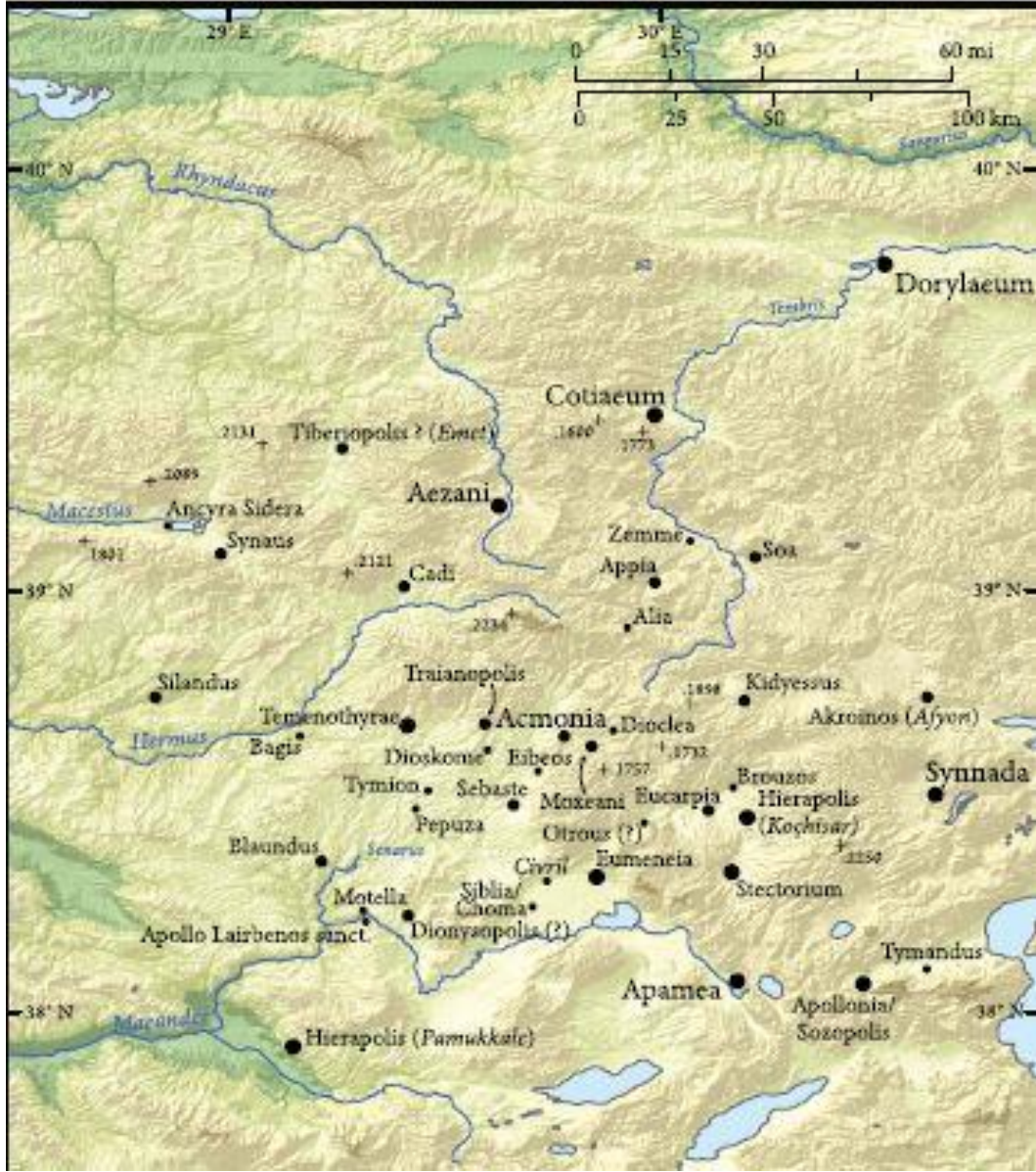
Phrygia bölgesindeki Yahudi toplumunun varlığına yönelik işaretler uzun bir tarihî süreci kapsamaktadır. Bu süreç Yahudi toplumunun kültürünü de şekillendirmiştir. Bu bağlamda tarihsel coğrafya Yahudi toplumunun coğrafi ve siyasi anlamda hangi etkenlerin tesirinde kaldıklarını, başka bir deyişle bölgedeki sosyo-kültürel arka planları genel olarak ortaya koymaktadır.

2.1. Fiziki Coğrafya

Harita 2.1. Phrygia bölgesi olası sınırları

Kaynak: S. Butler (1907). *The Atlas of Ancient and Classical Geography*,
<https://www.gutenberg.org/cache/epub/17124/images/asiaminor.jpg> (Erişim tarihi: 10.01.2024).

Harita 2.2. Phrygia kentlerini gösteren detay harita.

Kaynak: S. Mitchell (2023). *The Christians of Phrygia from Rome to the Turkish Conquest*, Leiden: Brill, s. 332

Phrygia coğrafyasından bahseden en erken filolojik kaynaklar Homeros ve Herodotos'tur. Homeros MÖ VIII. yüzyılda yazdığı *Ιλιάς* (İlyada) adlı eserinde Sangarius (Sakarya) Nehrini Phrygia bölgesi içinde göstermektedir⁴. Herodotos MÖ V. yüzyılda yazdığı *Ιστορία* (Tarih) adlı eserde Phrygia'nın sınırlarını geniş bir coğrafyada tasvir etmiştir. Herodotos eserinde Phrygia bölgesi yakınlarından geçen Halys (Kızılırmak)⁵ ve Lycus (Çürüksu) ⁶ Irmaklarından bahsetmektedir.

⁴Homer, ıl. 16.715.

⁵Hdt. 1.72.

Ayrıca Halys Irmağını Phrygia'nın en uç noktası olduğunu söyledikten sonra nehrin geçilmeden önce iki kapıdan geçilmesi gerektiği ve sıkı denetimin olduğu bir karakolun varlığının bilgisini vermektedir⁷.

Euripides, MÖ V. yüzyılda yazdığı *Ορέστης* (Orestes) adlı eserinde Phrygia'ya ait bir şehrin yerini İda (Kaz)⁸ Dağı'nda; MÖ IV. yüzyıl civarında toplanan ve yazarını bilmediğimiz *Hellenica Oxyrhynchia* adlı eserde Phrygia ile Lydia arasında uzanan dağlardan ve Maeander (Büyük Menderes) Nehri'nin bölgeden geçtiğinden⁹; MÖ III. yüzyılın ortalarında Apollonius Rhodius tarafından yazılan *Αργοναυτικόν* (Argonautikon) adlı eserde Phrygia'da bulunan Dindymum (Murat) Dağı'ndan ve burada bulunan değerli bir tanrıçadan¹⁰; MÖ I. yüzyılda Solinus'un *Collectanea Rerum Mirabilium* (Polyhistor) adlı eserinde Dorylaeum'dan (Şarhöyük) geçen Hermus (Gediz) Nehri'nin Caria ile Phrygia'yı birbirinden ayırdığından söz etmektedir¹¹.

MS I. yüzyılda Plinius Secundus, *Praefatio Libri* (Doğa Tarihi) adlı eserinde Apameia'nın Singia Dağı'nın eteklerinde, Marsyas, Obrina ve Orba Nehirlerinin dolaylarında olduğunu söylemektedir. Ayrıca Maendros Nehri'nin kaynağını şehirden aldığını, kollarının şehrin etrafından aktığını ardından Eumeneia'dan geçerek Bargyla (Milas civarı) ovasına ulaştığını, oradan da Caria bölgesine geçtiğini¹²; MS II. yüzyılda Pausanias, *Ἑλλάδος Περιηγήσεις* (Yunanistan'ın Tanımı) adlı eserinde Penkelas (Çavdar Hisar) Nehri'nin Phrygia dolaylarında olduğundan; Laodikeia üzerindeki Misenum adlı yerin Phrygia toprakları içinde olduğunu söylemektedir¹³.

Bu bilgilerden yola çıkarak Phrygia bölgesi içerisinde ön plana çıkan, Eski Çağ'da özellikle sınırların belirlenmesinde etkin olmuş ve hatta zaman zaman kutsallaştırılmış bölge dağları: İda Dağı¹⁴, Dindymum Dağı¹⁵, Karaçam Dağı, Yediler Tepe, Çal Dağı, Arayit Dağı, Boz Tepe, Oluk Dağı, Eyerli Dağı ve

⁶Hdt. 7.30.

⁷Hdt. 5.52.

⁸Eur. Orest. 1381. Benzer bir anlatımı MS I. yüzyılda Curtius Rufus tarafından da yapılmaktadır. bkz. Curt. II: 30.

⁹Oxy. 1.2.3.

¹⁰Apollon. 1.1103.

¹¹Solin. 40. 15.

¹²Plin. Nat. V: 29, 105-106.

¹³Paus. X: 32, 3-4.

¹⁴Eur. Orest. 1381: Verg. A. 3.1.

¹⁵Apollon. 1,1103.

Emirdağları olarak sıralanabilir¹⁶. Ağırlıklı olarak ekonominin temelini oluşturan, tarımsal etkinliklerin gerçekleştirilmesinde ve tıpkı dağlar gibi zaman zaman sınırların belirlenmesinde rol oynamış akarsuları ise: Sangarius Nehri¹⁷, Lycus Nehri¹⁸, Maeandros Nehri¹⁹, Hermus Nehri²⁰, Tembris Çayı²¹ olarak sıralayabiliriz. Dağların arasında çiftçilik ve hayvancılık etkinliklerine katkı sağlamış ovaları da bu kısımda belirtmek gerekmektedir. Phrygia bölgesi ovaları; Maeander'ın kolları arasında olan Glaukos'un (Kufi Çayı) suladığı Hyrgaleis (Baklan Ovası) ve Doiantos (Banaz Ovası); daha doğuda, sularını Eber Gölü'ne akıtan ve Küçük Kaystros (Akarçay) Suyu'nun suladığı yine aynı isme sahip Kaystros (Akarçay) Ovası olarak sıralanabilir²².

2.2. Siyasi Süreç

Phrygia uygarlığı siyasi bir güç olarak ilk defa MÖ 750'den sonra görülmesiyle birlikte asıl gücünü Midas Dönemi'nde (MÖ 725-695/675) Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık düzeyine ulaşmasıyla göstermiştir²³.

Geç Hitit Krallıkları egemenliği, Lidya ve Pers egemenliklerinden sonra, Büyük İskender (III. Aleksandros) (MÖ 336-323) Dönemi'nde İskender İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde Phrygia bölgesinin satraplığını yapan kişi I. Antigonos (MÖ 382-301) olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Antigonos İskender'in ölümünün ardından başlayan mücadelelerde kendi ordusuna Phrygia'dan asker temin etmiştir²⁴. Diadokhlar mücadelesi sırasında bölge stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Nitekim Pergamon kralı I. Eumenes (MÖ 263-241) ve Seleukos kralı I. Antiokhos (MÖ 324-261) bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlardır²⁵. Hellenistik Dönem'in yöneticileri bölgede ayrıca çeşitli kentlerde yoğun mimari etkinliklerde bulunmuşlardır. Örneğin Kelainai kenti böyle bir sürece maruz kalmış ve hatta adı Apameia olarak

¹⁶Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 27.

¹⁷Homer. ıl. 16.715.

¹⁸Hdt. 7.30.

¹⁹Oxy. 1.2.3.

²⁰Solin. 40. 15.

²¹Diod. XX: 108.

²²V. Sevin (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: TTK, s. 233

²³E. Akurgal (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: TÜBİTAK, s. 265.

²⁴Diod. Sic. XVIII: 47. 4 ve XIX: 29. 2.

²⁵Plb.XXI: 41-46.

değiştirilmiştir²⁶. Dokimeion²⁷ ya da Apameia kentleri de benzer bir durumu yaşamışlardır²⁸. MÖ III. yüzyılda yaşanan en önemli gelişmelerden biri Galatların bölgeye gelip yerleşmeleri olmuştur. Demografik yapının değişiminde rol oynamış olan bu halktan dolayı Phrygia'nın bir kısmı bu dönemden sonra Galatia olarak anılmaya başlamıştır²⁹.

Aynı yüzyıl içerisinde konumuzla doğrudan ilgili olarak gerçekleşen olay III. Antiokhos (MÖ 223-187) zamanında yaşanan bir isyana ilişkindir. İsyanın bastırılması için Babil'de bulunan Yahudilerin bölgeye getirilmesine karar verilmiştir. Burada bahsi geçen olay, Phrygia'da Yahudi varlığının ilk somut örneği olarak değerlendirilmektedir³⁰.

Romalıların Küçük Asya'ya girişleri MÖ 190 tarihinde Magnesia Savaşı ile gerçekleşmiştir. MÖ 189'daki Apameia Antlaşması'nın ardından Seleukos Krallığı'nı Torosların güneyine iten Romalıların böylelikle uzun Anadolu egemenlikleri de başlamıştır. İlk zamanlar toprak elde etme amacı taşıymıyormuş gibi gözükseler de ilginç bir miras olayının ardından konumuzu oluşturan Phrygia da dâhil olmak üzere Anadolu'nun batısında toprak elde etmişlerdir. Bilindiği üzere Pergamon kralı III. Attalos Dönemi'nde (MÖ 138-133) bir vasiyet aracılığıyla topraklarını Romalılara bırakmıştır. Bu dönemde Phrygia halkları Roma'nın müttefiki olarak anılmaktadır³¹. Ancak Geç Cumhuriyet Dönemi'nde Phrygia bir ara, Romalılara karşı büyük bir isyan başlatan Pontus kralı VI. Mithridates Eupator Dönemi'nde (MÖ 120-63) işgale uğramıştır³². Bölge Yahudilerinin bu isyana destek verip vermediklerine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. İsyanın bastırılmasının ardından bölge yeniden Romalıların eline geçmiştir. Nitekim aynı yüzyıl içerisinde Romalı General Agrippa (MÖ 63-12), Asya Eyaletini ikiye bölerken, eyaletin doğu sınırını Phrygia ve Lykaonia bölgeleri olarak belirlemiştir³³. MÖ 25 tarihinde Augustus (MÖ 27-MS 14),

²⁶Solin. 40.15.

²⁷M. A. Kaya (2019). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi III*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 93.

²⁸Strab. 12.8.15

²⁹Dio Cass. XIX: 63; Strab. 12.7.2.

³⁰J.A.J. XII: 147-149 ve ayrıca FL1.

³¹Liv. 14: 28.

³²Liv. Per. LXXVII.

³³Plin. Nat. 5.28.3.

Galatia kralı Amyntas'ın ölümüyle Galatia eyaletini kurmuştur³⁴. Phrygia bölgesi ise Pisidia ve Lykonía ile birlikte bu eyaletin doğu sınırlarını oluşturmaktadır. İmparator Vespasianus (MS 69-79) zamanında Kappadokia ve Galatia eyaletlerinin birleştirilmesi sonucunda idaresinde güçlükler yaşanması, MS. 107-113 yeni düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur³⁵. İmparator Traianus (MS 98-117) Dönemi'nde Kappadokia-Galatia eyaletleri birbirinden ayrılarak Galatia Eyaletinin sınırlarını küçültülmüştür. İmparator Diocletianus (MS 284-305) Dönemi'nde imparatorluk on iki diocese bölünmüş ve eyaletler tekrar düzenlenmiştir. Bu dönemde Pisidia eyaleti kurulmuştur ve Galatia'nın bir kısmı ile Phrygia Paroreios bölümleri Lykia-Pamphylia eyaletinin kuzey sınırları da yeni kurulan eyalete dâhil edilmiştir. Ayrıca İmparator Diocletianus (MS 284-305) Dönemi'nde Phrygia Prima ve Secunda olarak iki bölüme ayrılmıştır³⁶. Bu yeni eyalet sisteminin ağırlıklı uygulaması tezimizin zaman aralığı içerisinde olmadığı için üzerinde durulmayacaktır. Fakat Prima ve Secunda olarak Phrygia bölgesinin ikiye ayrılması sonucunda Prima'nın merkezinin Laodikeia, Secunda'nın merkezinin Synnada olması Eumeneia, Akmonia ve Apameia gibi kentlerin bu dönemde artık geri plana düştüğünün göstergesi olması açısından değerlidir (bkz. Harita 2.1).

İmparatorluk içerisinde III. yüzyılda yaşanan kriz, bölgeyi ve dolayısıyla bölge kentlerini de etkilemiştir. Örneğin Apameia'nın ekonomik gücü yukarıda bahsi geçtiği üzere bu yüzyılda kaybolmaya başlamıştır³⁷. Ancak her şeye rağmen Geç Antik Çağ'da Phrygia bölgesi, orduların ilerleme süreçlerinde tercih ettikleri stratejik önemini koruyan alanlardan biri olmaya devam etmiştir³⁸.

³⁴ R. Tamsü (2004). *Phrygia Kaya Altarları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7.

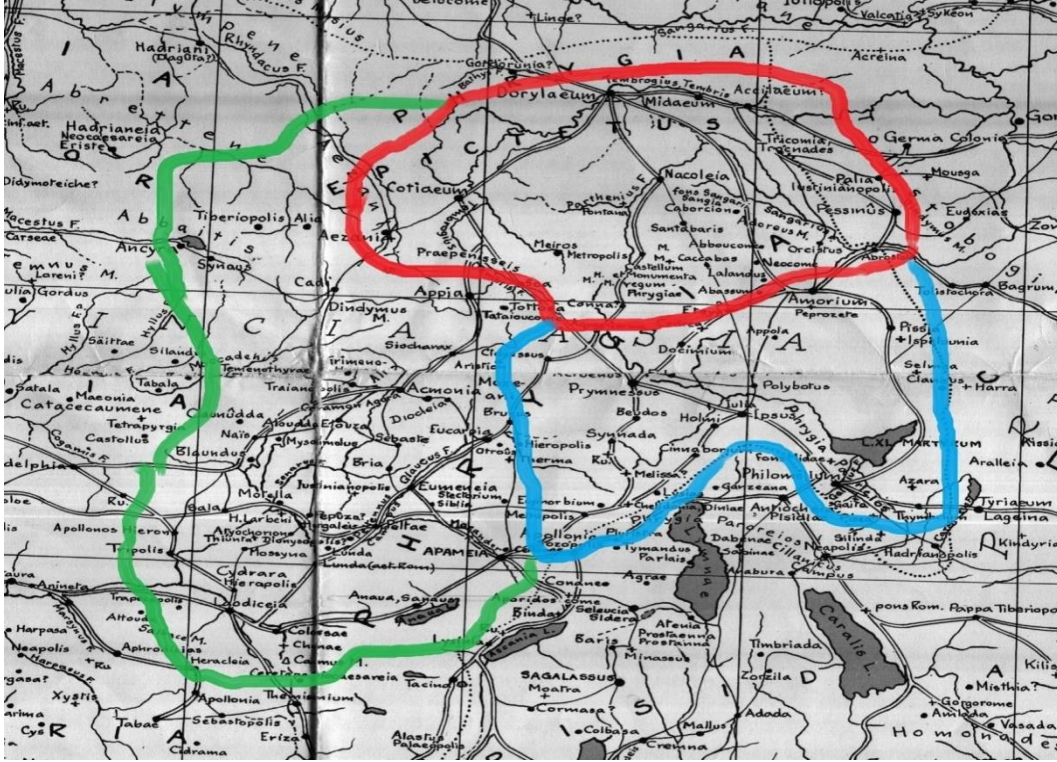
³⁵ S. Şahin (1986). Phrygia Epictetos, IV. AST, s. 268.

³⁶ M. Özşait (1982). Anadolu'da Roma Egemenliği, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c2, s. 400.

³⁷ W. M. Ramsay (1960). *Anadolu Tarihi Coğrafyası*. (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.450.

³⁸ Amm. XXVI: 8. 12, 9. 1-7.

2.3. Olası Sınırlar ve Araştırmaya İlişkin Bölgeler

Harita 2.3. Tahmini Roma İmparatorluğunda IV. Yüzyıla kadar
Phrygia bölgesi olası sınır ve bölümleri.

Herodotos MÖ V. yüzyılda Hellespontos'dan Yunanistan'a gelirken sağda oturanlar olarak Phrygialılardan bahsetmektedir (bkz. Harita 2.1) ³⁹. Ayrıca Lydialılar ile Phrygialıların komşu olduğu bilgisini vermektedir ⁴⁰. Halys Irmağında bulunan kaleyi geçtikten sonra Phrygia bölgesi içinde yürünerek Kelainai'ye (Apameia) varıldığını, yine aynı bölgede Phrygia kenti Anaua'ya (Sanaos-Acıgöl yakınları), sonra büyük bir Phrygia kenti olan Colossae'ye (Honaz yakınları) geçildiğini aktarmaktadır ⁴¹. Herodotos Phrygia'dan sonra Lydia'ya geldiğinde yolların ayrıldığını, soldaki yolun Caria'ya, sağdaki yolun ise Sardes (Salihli)'e gittiği bilgisini vermektedir ⁴².

Strabon MS I. yüzyılda yazdığı *Geographika* (Coğrafya) adlı eserinde Phrygia'nın ilk zamanlarından anlatımına başlamaktadır. Aşama aşama bölge hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Strabon coğrafi yapıdan örnek vererek

³⁹Hdt.3.90.

⁴⁰Hdt.5.49.

⁴¹Hdt. 7.30.

⁴²Hdt. 7.31.

Phrygia'nın sınırlarını belirlemeye çalışır; Sangarios Nehri'nin büyük bir kısmının Phrygia Epiktetos'tan ve Bithynia'nın bir kısmından geçtiğinden bahsetmekle birlikte ayrıca bu nehrin Bithynia'nın bir kısmından da geçtiğini söylemektedir⁴³. Halys Irmağı'nın güney bölgesinde Galatlar ve Phrygler bulunmaktadır⁴⁴. Ayrıca doğuda, Paphlagonialılar ve Mariandynler ve bir kısmı Epiketonlar; kuzeyde, Sangarios Irmağı'nın döküldüğü yerlerden Byzantion ve Khalkedon Denizi'nin ağzına kadar Pontos Denizi tarafından; batıya, Propontis; güneye doğru, Mysia ve Hellespontos Phrygia'sı da denen Phrygia Epiktetos'la sınırlandırıldığını aktarmaktadır⁴⁵.

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızın ağırlık merkezini oluşturan Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Phrygia bölgesi üç ana siyasi bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümleri, Phrygia Epiktetos (Minor - Kırmızı), Phrygia Paroreia (Mavi) ve Phrygia Maior (Yeşil) olarak sıralayabiliriz (bkz. Harita 2.3).

Phrygia Epiktetos ya da diğer adıyla küçük Phrygia dağlık coğrafi şekilleri ile ön plana çıkmaktadır. Bölgenin doğu sınırında Tembris (Porsuk) Nehri'ni geçtikten sonra iki önemli kent bulunmaktadır. Bu kentler Dorylaeum (Şarhöyük)⁴⁶ ve Gordium (Yassıhöyük)⁴⁷ kentleridir. Bu iki kent Phrygia'nın kültürel ve siyasi merkezleri olarak ön plana çıkmaktadır. İki kent arasındaki hat bölge kültürü için temel izlenmesi gereken coğrafya olarak görülmektedir. Fakat aşağıda da sıklıkla vurgulanacağı üzere hem kuzey sınırları hem de doğu bölümünün, Yahudilik ile ilişkilendirebileceğimiz kaynak açısından oldukça verimsiz alanlar olduğu unutulmamalıdır (bkz. Harita 1.1). Bölgenin diğer kentleri arasında Aizanoi (Çavdarhisar)⁴⁸, Kotiaieion (Kütahya)⁴⁹, Midaeion (Karahöyük)⁵⁰ ve Nakoleia (Seyitgazi)⁵¹ yer alır. Phrygia Paroreia olarak adlandırılan kısım ve Phrygia'nın Pisidia boyunca uzanan parçasıyla Amorium (Emirdağ)⁵², adında bir kent bulunur. Strabon'a göre; Phrygia Paroreia doğudan batıya doğru uzanan bir çeşit dağ silsilesine sahiptir ve onun eteklerinde her iki tarafta geniş bir ova uzanır

⁴³Strab. 12.3.7.

⁴⁴Strab. 12.3.9.

⁴⁵Strab. 12.4.1.

⁴⁶Diod. XX: 108.

⁴⁷Xen. Anab. 1.4.1; 12:8,12.

⁴⁸Strab.12.8.1

⁴⁹Strab. 12.8.1

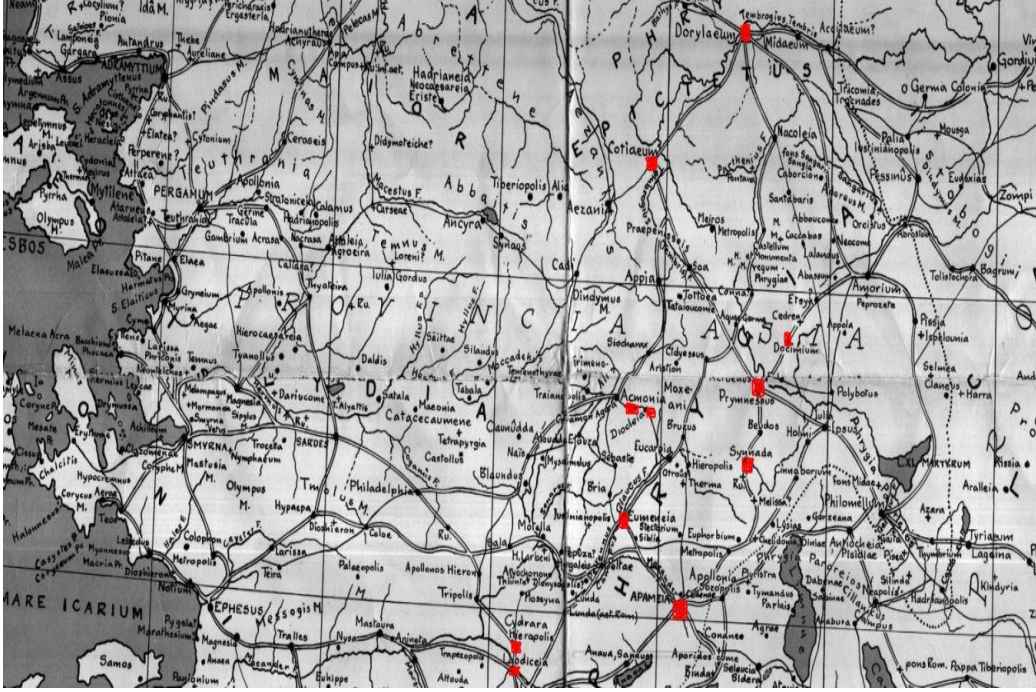
⁵⁰Strab. 12.8.1

⁵¹Strab. 12.8.1

⁵²Strab. 12.8.13.

ve onun yakınlarında kentler vardır⁵³. Ayrıca Dokimeion (İscehisar)⁵⁴ ve Synnada (Şuhut)⁵⁵ kentleri bölgenin önde gelen yerleşim yerleridir.

Araştırmamızın zaman dilimi içerisinde Yahudilik ile ilgili malzemenin en çok elde edildiği bölge Phrygia Maior'dur. Bölümün önde gelen kentleri Akmonia (Banaz)⁵⁶, Diokleia (Yeşilhisar)⁵⁷, Eumeneia (Işıkli)⁵⁸, Hierapolis (Pamukkale)⁵⁹, Kelaina (Apameia-Dinar)⁶⁰ ve Laodikeia (Denizli yakınları)⁶¹ yerleşimleridir.

Harita 2.4. Phrygia bölgesi Yahudi izlerinin rastlandığı kentlerin harita üzerinden işaretlenmesi.

Yukarıda bahsettiğimiz kentler dışında Phrygia bölgesi içerisinde ayrıca; Anaua (Sanaos-Acıgöl yakınları)⁶², Colossae (Honaz yakınları)⁶³, Ceramon-Agora (Uşak)⁶⁴, Kadoi (Eskigediz)⁶⁵, Karura (Sarayköy – Karaağaç)⁶⁶, Pessinus

⁵³Strab. 12.8.1

⁵⁴Strab. 9:5.16; Strab. 12:8.14.

⁵⁵Strab. 12.8.13.

⁵⁶Byz. A60.12.

⁵⁷Ramsay, 1960, **a.g.k.**, 56.

⁵⁸Strab. 12.8.13; Plin.Nat. 5:29.6.

⁵⁹Strab. 13:4.13; Vitr. 8.3.10.

⁶⁰Hdt.7.30; Solin. 40.15.

⁶¹Strab. 12.8.13; Plb. 5.57.3.

⁶²Hdt. 7.30.

⁶³Hdt. 7.30; Xen. Anab. 1.2.4; Diod. Sic. 8-40.14.80.8.

⁶⁴Xen. Anab. 1.2.10.

⁶⁵Strab. 12.8.1

⁶⁶Strab.12.8.17.

(Ballıhisar)⁶⁷, Pepuza (Karayakuplu Köyü)⁶⁸, Philomelion (Akşehir)⁶⁹, Tymion (Susuzören yakınları)⁷⁰ gibi kentler bulunmaktadır.

2.5. Yol Ağları

Harita 2.5. Phrygia bölgesi olası yol ağları

Kaynak: D. H. French (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*. Ankara: British Institute, s. 83.

Phrygia bölgesi kuşkusuz Roma İmparatorluğu'nun yol ağlarına yönelik güçlü düzenlemelerinden payına düşeni almıştır (bkz. Harita 2.5). Mermer, köle ticareti ve tekstil gibi ticari ürünlerin Phrygia dışına çıkmasına olanak sağlayarak bölge halkları ekonomik kazanç sağlamışlardır. Bu olumlu özelliğin yanı sıra özellikle yolların askerlerin ilerleyişi için de elverişli hâle gelmeye başlaması,

⁶⁷Diod. Sic.8-40.0.3.1; Strab. 12.7.2.

⁶⁸Euseb. Hist. Eccl. 5.18.2.

⁶⁹Strab. 12.8.12-13-14.

⁷⁰Euseb. Hist. Eccl. 5.18.2.

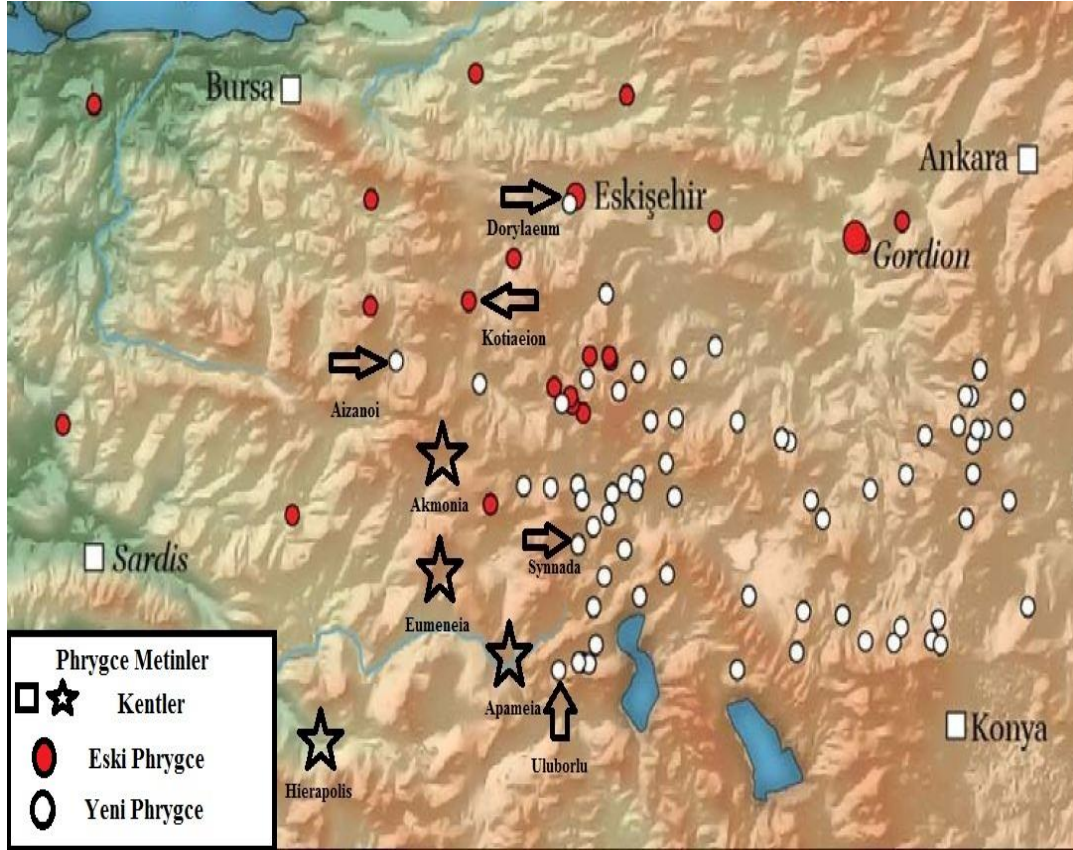
Phrygia coğrafyası içerisinde kentlerin ikmal noktalarına dönüşmesine sebep olmuştur. Bu durum siyasal kriz dönemlerinde askerlerin bölge halkı üzerinde zaman zaman oluşturdıkları maddi yüklerden dolayı hoşnutsuzluk yaratmıştır. Roma Dönemi'nde Phrygia coğrafyası üzerinde ana güzergâhların tam olarak nereler olduğu noktasında elimizde doyurucu bir bilgi bulunmasa da Mitchell'in önerisi şimdilik makul görünmektedir:

“Parçalı haldeki yol ağlarından ilk olarak Dorylaeum'dan Pessinus üzerinden Ankyra'ya giden yol görünmektedir. Ege'den Kapadokya'ya giden batı-doğu rotası, Strabon'un konie hodos'u⁷¹, Maeander ve Lykus vadilerini takip ederek Apameia'dan güney-batı Phrygia çeyreğine ulaşır ve ardından Sultan Dağ'ın kuzey yamaçları boyunca kuzey-doğuya kıvrılıp Afyon'dan gelen ve güney-doğuya Philomelium, Lykaonia ve nihayetinde Kapadokya'ya giden rotayla birleştiği Çay'a ulaşır. Sultan Dağı burada merkezi oluşturmaktadır. Sultan Dağı'ndan ayrıca Apollonia, Antakya ve nihayetinde Ikonium kentlerine de ulaşmak mümkündür. Phrygia coğrafyasının denize açılan en kısa rotası Nikomedia, Apameia-Myrleia, Panormus (Bandırma) ve Kyzikos da dâhil olmak üzere Propontis limanlarına uzana yol ağıdır. Temenothyrae ve Dorylaeum arasındaki yolun önemli bir kolu yolcuları doğuya, Afyon'a ve Docimium taş ocağı kasabasına da dâhil olmak üzere Akar Çay'daki topluluklara götürüyordu. Bu bölgede büyük bir şehir olmamasına rağmen, Dumlupınar yakınlarındaki su havzası boyunca Banaz Çayı'nın yukarı vadisi (Akmonia bölgesi) ile Afyon arasındaki yol, Phrygia tarihi boyunca kritik bir iletişim ekseniydi. Ege kıyalarından gelen karayolu, yukarı Menderes'in zorlu kanyonunda, onun kolu olan Lycus boyunca doğuya yönelerek kaçınmış ve Hierapolis, Laodikeia ve Colossae şehirlerini birbirine bağlamıştır. Hierapolis'ten Sebaste'ye kuzeydoğu yönünde uzanan bir yan yol, Dionysopolis'in kuzeyindeki Hyrgalya ovasının kuzey kesiminde geçiyordu⁷².”

⁷¹Sivil yol.

⁷²Mitchell, 2023, a.g.k., 37-42.

2.6. Kültürel Yapı

Harita 2.6. Phrygia kelimelerin olduğu lanet metinlerinin Phrygia ve komşu bölgeler içerisindeki dağılımı.

Kaynak: B. Obrador-Cursach (2020). *The Phrygian Language*.

Leiden: Brill, s.615.

Phrygia bölgesi prehistorik dönemlerden itibaren zengin bir inanç yapısı sergilemiştir. Bölge içerisinde Hellenistik Dönemden Hristiyanlığın yayılışına kadar yaygın olarak görülen Kybele Kültü ile birlikte Men Kültü, Zeus, Dionysos, Artemis, Apollon gibi tanrılara yönelik kültler yoğun bir şekilde izlenebilmektedir. Ayrıca bölgede monoteist akımlarla ilişkilendiren “Hosios Kai Dikaïos Kültü” de sıklıkla karşımıza çıkan inançlardan birisidir. Burada bahsi geçen kültler, Phrygia coğrafyası içerisinde farklı alanlarda kimi zaman bir arada da yer almışlardır⁷³.

⁷³Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih, E. (2013). *Roma Phrygiası'nda Kentler ve Kültler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yukarıda değindiğimiz pagan kültler dışında filolojik kaynaklar aracılığıyla⁷⁴ uzun yıllardır varlıklarını tahmin ettiğimiz yerel kültür ile etkileşim içerisindeki Yahudi grupları da bulunmaktadır⁷⁵. Oluşan ortak kültürel yapı ve Yahudi kültürüne yönelik asimilasyon tehdidi cemaat arasında kutsal kitap kullanımı ile temel Yahudi kültürel öğelerinin hatırlatılması düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bölgede MS III. yüzyılda yaygınlaşan yağma faaliyetleri sonucunda lanet metnlerinin kullanımı (bkz. Harita 2.6) artmıştır. Bölgede artış gösteren yerel lanet metinleri ile birlikte Yahudilerin de kendi gelenekleri çerçevesinde bu yorumlamalara eşlik ettiği görülmektedir. Yukarıda değinildiği üzere haritadaki yerel lanet metinleri ile Yahudilere ait olduğunu düşündüğümüz metinler arasındaki ilişkiler, tezimizin ilerleyen sayfalarında tartışılacaktır.

Filolojik ve epigrafik malzeme içerisinde Pagan-Yahudi-Hristiyan üçgeninde oluşan kozmopolit yapının izleri ve bu yapının yorumlanabilmesindeki zorluklar araştırmacıların kendi duygu ve düşüncelerini çalışmalarına dâhil etmelerine sebep olmuştur. Araştırmadaki zorluklara rağmen standart tek bir din ve kültür algısını aşabilmek adına tezimizin ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere “Yahudi?-Hristiyan” kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Özellikle “Eumeneia Formülü” kullanımında pagan-Yahudi-Hristiyan ortak kültürünün etkisi Yahudilikteki kutsal metinlerin Hristiyanlığa geçiş yapan Yahudiler ile birlikte taşınması, kavramın kullanımında etkili olmuştur. Tezimizin ilerleyen sayfalarında ortak kültürel yapının nitelikleri hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz sebepler neticesinde, Yahudi kültürüne yönelik araştırmalarda tarihsel ve kültürel farklılıklardan dolayı, Phrygia siyasi haritasına eşlik edebilecek, olası bir “Phrygia bölgesi Yahudi toplulukları” haritası da sunulmuştur (bkz. Harita 1.1).

⁷⁴ Özellikle burada üç temel filolojik kaynak karşımıza çıkmaktadır. FL1 ve FL2 numaralı kayıtlarda bahsettiğimiz Iosephus ve Cicero’ya ait olan ve bölgede bulunan Yahudilere yönelik alıntılardır. Bir diğeri ise Yeni Ahit’te “Elçilerin İşleri” bölümünde Yahudilere yönelik atıflardır.

⁷⁵ Bu durumun en iyi örnekleri çeşitli yazarlar tarafından Yahudilik ile ilişkilendiren fakat atadan Yahudi olmadıkları söylenen “Theos Hysistos, Tanrıdan korkanlar ve Theosebese gibi grupların varlığıdır. Bu konuda S. Mitchell her ne kadar Phrygia bölgesinde bu gruplar ile Yahudiler arasında bağlantı olduğunu vurgulasa da epigrafik veriler açısından Lydia bölgesine göre tarihsel süreçte aktarılabilecek veriler yok denecek kadar azdır. Bkz. Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 150.

İKİNCİ BÖLÜM

3. PHRYGİA BÖLGESİ YAHUDİLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI

Yahudi diasporasının toplumsal yapısı değerlendirirken, Hellenistik etkiler dikkate alınmalıdır. Phrygia’da pagan kültür ile fazlaca yakın ilişki kuran Yahudi diasporası kültüründen kimi işaretleri taşımakla birlikte pagan yapının tesirinde kalmış hatta bu ortak kültürü Hristiyanlığa taşımıştır. Kurulan bu ilişkinin sonuçları aşağıda tartışılacaktır.

Yahudilerin bölgede bulunan pagan toplum ile etkileşimini daha iyi anlamak için bölgeye geliş süreçleri dikkate alınmalıdır. Konu hakkındaki bilgilerimizin ilk kaynağı olan Iosephus⁷⁶, bu grupların bölgedeki varlığının MÖ III. yüzyılı kadar geri gittiğini bildirmektedir. Böylelikle söz konusu dönemden başlayarak kuşaklarca bölgede yaşayan Yahudi toplumunun, Hellenistik toplumlarla etkileşime girmiş olması doğal bir sonuçtur⁷⁷.

B. Parker konuyla ilgili olarak, Yahudi ailelerin askeri gruplar halinde bölgeye geldiklerini söylemektedir⁷⁸. Zeev ise bu şekilde çeşitli stratejik bölgelere yerleştirilen Yahudi ailelerinin, zamanla birtakım kazanımlar elde ettiklerini ve böylelikle kültürlerini koruyabilmeleri noktasında avantaj sağladıklarını yazmaktadır⁷⁹. Bu bağlamda Yahudi cemaatinin elde ettiği ayrıcalıklar kültürlerinden kimi unsurları korumakla birlikte, Hellenizminden etkilenen bölge halkı ile de yakın temas kurmalarını kolaylaştırmıştır. Başka bir deyişle serbest ortam Hristiyanlığın yayılışı ile birlikte oluşacak olan pagan-Yahudi-Hristiyan ortak kültürü için ideal şartların oluşmasını sağlamıştır.

3.1. Aile ve Toplumsal İlişkiler

“Aile”, Yahudi kültürünün devamlılığını sağlama noktasında temel değerlerden biri olmuştur. Nitekim bölgede ele geçirilen ve doğrudan aileyi ele alan mezar taşları, diasporadaki Yahudi toplumunun aile örgütlenmesine verdiği değerler ve bu örgütlenmenin niteliklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

⁷⁶F1.

⁷⁷M. A. Folgado (2018). The Jewish Diaspora in the Roman Empire Diaspora, Social Agents and Social Networks. *EX NOVO Journal of Archaeology*, III, s. 60.

⁷⁸B. Parker (2013). Works of the Law and the Jewish Settlement in Asia Minor. *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism*, IX, s. 46.

⁷⁹P. B. Zeev (1998). *Jewish Rights in the Roman World: The Greek and Roman Documents Quoted by Josephus Flavius*. Tübingen: Mohr Siebeck, s. 449.

1. Bölge kentlerinden Dorylaeum'dan ele geçirilmiş mezar taşı, İbrani kökenli isme sahip Esauo ve iki kardeşinin, mezarı anne ve babaları için satın aldıklarını göstermektedir⁸⁰. Yahudi geleneklerinde anne ve baba vefat ettikten sonra çocukların görevi ve sorumlulukları onlara karşı devam etmektedir⁸¹. Esauo da bahsi geçen sorumluluğu yerine getirmiştir. Yahudi kültürü içerisinde mezarı belirli günlerde ziyaret ederek dua okumak önemli bir gelenektir⁸². Üç kardeş, anne ve babaları için mezar satın alarak geleneklerinin devam etmesini sağlamıştır. Bölgenin diğer kenti Dokimeion'dan ele geçirilmiş mezar taşında da doğrudan Yahudi vurgusu ön plandadır. İosua'nın iki oğlu, İosua ve Samuel adına söz konusu mezarı yaptırmıştır⁸³.

2. Bölge genelinde mezar soyguncularından korunmak için Septuagint metinlerindeki Tanrı'nın günah işleyenin soyuna vereceği ağır cezalar vurgusu ön plana çıkmaktadır. Akmonia'dan ele geçirilmiş mezar taşında görülen “Yasanın Tekrarı” vurgusu konumuz açısından değerlidir⁸⁴. Mezar taşlarından birincisi baba tarafından satın alınmıştır⁸⁵. Bu mezara kendisi ve eşi ile birlikte, eşinin annesi ve baldızının da gömülmesini istemektedir. İkinci mezar taşında ise çekirdek aile yapısı karşımıza çıkmaktadır⁸⁶. Fakat burada da “kızların evlenme” durumu dikkat çekicidir. Yahudi geleneklerine göre kızlar evlendiklerinde anne babanın bulunduğu mezara gömülme imtiyazını kaybetmektedirler⁸⁷. Birinci mezar taşında eşinin babası ve baldızın eşinin neden olmadığı konusu böylelikle açıklığa kavuşmaktadır. Ailede farklı bir erkeğin bulunmayışı, kocanın eşinin annesinin ve baldızın, kız kardeşinin eşinin vasiliği altına geçmiş olabileceği düşüncesini aklımıza getirmektedir.

Akmonia'dan ele geçirilmiş başka bir mezar taşında ise iki ayrı mezarın aynı araziye gömüldüğünü görmekteyiz. Mezar sahibinin erkek kardeşi ve onun çocuğunun gömüleceği yer ayrı bir mezar olarak düşünülmüştür. Mezarın asıl

⁸⁰EP38.

⁸¹Y. Besalel (2001). “Aile”, *Yahudilik Ansiklopedisi*. İstanbul: Gözlem, I: 43.

⁸²F. Aydın (2021). *Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, s. 144 ve EP16 bu bilgiye yönelik işaret olabilir.

⁸³EP37.

⁸⁴EP2 ve EP3.

⁸⁵EP2.

⁸⁶EP3.

⁸⁷Ö. S. Erişgin (2013). Roma Toplumunda Kadının Konumu, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2, s. 3.

sahibi, kendi mezarının yanında, akrabaları için ayrı bir mezar yeri satın almıştır⁸⁸. Bir yanda mezarların karışmamasına önem verilirken bir yanda da aile bireylerinin birbirlerine yakın olmaları ve böylelikle ortak soya yönelik koruma anlayışı devam ettirilmiştir.

2. Bölgenin diğer kenti Apameia'dan ele geçirilmiş mezar taşında ilk dikkat çeken durum, diğer kentlere göre soya yönelik vurgunun belirginliğidir. Bu vurgu Hierapolis kentinden elde ettiğimiz tarihsel malzeme ile de benzerdir. Nitekim soy vurgusunun, MS III. yüzyılda Yahudiler arasında yaygınlaştığı ve sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir⁸⁹. Hristiyanlığın yayılışı ile birlikte soy vurgusunun önemini kaybetmeye başlamasının aksine mezar taşında böylesi bir yorumun bulunması Yahudi gelenekten gelen bazı ailelerin kültürlerini koruma çabası olarak yorumlanabilir.

Apameia kentinden ele geçirilen başka bir mezar taşında mezar sahibinin; kendisi, karısı ve annesi (yasal vurgusu önemlidir) için söz konusu mezarı yaptırdığı anlaşılmaktadır⁹⁰. Ailedeki çocuk adlarının mezar yazıtında belirtilmemesi, ebeveynlerin çocuk sahibi olmamasından ya da kız çocukların evlenip aileden ayrılmalardan kaynaklanmış olabilir. Nitekim kadınların mezarda yer almaları evlilik durumlarına ve çocuk doğurmalarına göre değişmektedir. Evli kadın, çocuk doğurduğunda artık kocasının ailesinin üyesi kabul edilmektedir⁹¹.

Şehirden ele geçirilen ve MS III. yüzyıla tarihli malzeme içerisinde Yahudi?-Hristiyanlığı ile ilgili olanlar da bulunmaktadır. Kaynakların genelinde babanın; kendisi, karısı ve çocukları için mezar hazırlattığı belirlenmiştir. Çekirdek aile olabildiğince korunmuştur. Diğer yerleşimlerden farklı olarak Apameia'dan ele geçirilmiş üç yazıtta kardeşler⁹² mezarda yer alırken, aile büyükleri görülmemektedir⁹³. Böylelikle Hristiyanlık ile birlikte “kan bağına/soya dayalı” anlayışın yavaş yavaş azalmaya başladığı somut bir şekilde kendini göstermektedir. Bu bağlamda bölgeden ele geçirilmiş malzemeye Yahudilik

⁸⁸EP4.

⁸⁹EP20.

⁹⁰EP21.

⁹¹S. L. Gürkan (2020). *Yahudilik*. Ankara: İSAM, s. 306.

⁹²EP24, EP31 ve EP32.

⁹³ Sadece EP21 ve EP27 (anne-baba) ve EP32 (büyükanne) numaralı mezar taşlarında aile büyükleri de yer almaktadır.

vurgusu aranırken, böylesi yazıtlar da göz önünde bulundurulmalı, özellikle Yahudi?-Hristiyanlığın yayılışı da dikkate alınmalıdır⁹⁴.

2. Bölgenin diğer kenti Diokleia'dan ele geçirilmiş mezar taşının sahibinin söz konusu mezarı sadece kendisi için yaptırdığı anlaşılmaktadır⁹⁵. Mezar sahibine yönelik bir aile vurgusunun olmaması ve bölgede Yahudi yapılanmasına yönelik III. yüzyıl öncesi örnek bulunmamasından dolayı, söz konusu kişinin bölgeye sonradan gelen ya da bölgeden geçerken ölen Yahudilerden biri olduğu düşünülebilir.

Diokleia kentinden ele geçirilmiş başka bir mezar taşında⁹⁶ Yahudi?-Hristiyan olarak nitelendirdiğimiz kişinin orduda görev aldığı görülmektedir. Burada sorunlu duran ve tartışılması gereken kısım, Roma İmparatorluğu'nun IV. yüzyıl öncesinde ordu içerisine Hristiyanları ne ölçüde dâhil ettiği. Dolayısıyla yazıttaki kişi Hristiyanlık öncesinde Yahudi inancına sahip olmalıdır. Öte yandan iki farklı aileden olan kişinin aynı mezarı paylaşmaları nedeniyle yazıtta geçen kişinin Hristiyan olma durumu da bulunmaktadır. Zira hemen yukarıda değinildiği üzere bölgede yayılan Hristiyanlık etkisiyle, soya dayalı vurgu önemini kaybetmiştir. Bu kişinin Yahudilikten Hristiyanlığa geçiş sürecinde ya da bu süreci yeni tamamlamış birisi olma durumu da vardır. Ayrı soylardan gelmelerine rağmen mezarı paylaşmış olmaları problemi karmaşık hâle getirmektedir. Bazı gruplar III. yüzyıl ortamı içerisinde Hristiyanlığın yayılışıyla birlikte soya verilen önemi göz ardı etmeye başlarken bazı gruplar ise Hristiyanlığa tepki olarak soya yönelik vurguyu korumaya önem vermişlerdir. Bu çelişkili durumun bir arada görülmesi Phrygia içerisinde yaşanan kimlik krizinin de bir göstergesidir.

2. Bölge kentlerinden Eumeneia'dan ele geçirilmiş mezar taşında, aile üyelerini içeren beş tarihsel malzeme bulunmaktadır⁹⁷. Dört mezar taşında, aile üyeleri ya da büyükleri yer almaktadır. Bunlardan birisinin Yahudilik ile bağlantısı dolaylıdır⁹⁸, diğerleri ise Yahudi?-Hristiyanlığı ile ilgilidir. Bu bilgiye

⁹⁴Kol. 4: 9 ve EP36.

⁹⁵EP35.

⁹⁶EP36.

⁹⁷EP50 hala/teyze, EP56 kardeşini, EP59 annesini, EP61 kardeşini ve annesini içermektedir.

⁹⁸EP60 eş dışında aile üyelerinden başka birisini içermemektedir ve mezar sahibinin Hristiyan vurgusu ağır basmaktadır. Yazıttaki Yahudilik bağlantısı mezar sahibini Hristiyanlığa taşıyan kişinin Yahudi ada sahip olmasından dolayı köken olarak Yahudi olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Mezar taşı Yahudi Hristiyan geçişini göstermesi açısından da son derece değerlidir.

ek olarak Eumeneia kentinde Yahudi?-Hristiyan olarak nitelendirdiğimiz grup içerisinde mezarın aile büyükleri ile paylaşıldığını gösteren üç adet yazıt bulunmaktadır⁹⁹.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'den ele geçirilmiş mezar taşları, Yahudilerin çekirdek aile durumu hakkında, Apameia ve Eumeneia kentlerinden elde ettiğimiz tarihsel malzeme ile benzerlik göstermektedir. Yazıtlardan sadece bir tanesinde mezar sahibinin babasının da gömülmesi istenmektedir¹⁰⁰.

Sadece bir mezarda aile büyüklerinden birisi ile gömülme durumunun sorgulanması gerekmektedir. Bu durumla ilgili üç farklı öneri getirilebilir: Bunlardan birincisi, maddi elverişsizlikten dolayı kişinin sadece kendisi ve eşi için mezarları yaptırmış olabileceğidir. İkincisi, evlenen kişinin artık ayrı bir aile kabul edildiği ve kendi ailesini terk etmiş olma olasılığıdır. Son olarak mezar sahibinin farklı bir kültürel yapının olduğu bu bölgeye sonradan geldiği ve bu nedenle ölü gömme geleneklerine yönelik çeşitli sorunlarla karşılaşmış olma durumudur. Bahsettiğimiz son madde diğerlerine nazaran daha düşük olasılık taşısa da, içeriği bakımından üzerinde durulması gereken bir durumdur. Nitekim soy vurgusu Phrygia bölgesi içerisinde görülmeye devam etmektedir

Eumeneia kentindeki iki yazıtta Heraidos soyu¹⁰¹, Hierapolis kentinde ise Moskhon soyu¹⁰² vurgusu görülmektedir. Soy vurgusu devam ederken aile büyüklerinin mezarda olmaması, özellikle ataya yapılan vurguların önem kazandığı dönemde bu durumun görülmesi dikkate değerdir ve sorgulanması gerekmektedir.

Hierapolis'ten ele geçirilmiş bir başka mezar taşında Yahudilerin pagan toplum arasında etkin duruşlarının göstergesidir. Yazıtta Hikesios adlı kişi kendisinden kutsal oyunların galibi olarak bahsetmektedir¹⁰³. Fakat burada kutsal oyunlardan kastedilenin ne olduğu¹⁰⁴ tam olarak belli değildir¹⁰⁵. Her ne kadar ender örneklerden biri olsa da söz konusu yazıt Yahudilerin pagan toplum

⁹⁹EP42, EP47 ve EP54.

¹⁰⁰EP83.

¹⁰¹EP39 ve EP43.

¹⁰²EP63.

¹⁰³EP65.

¹⁰⁴Atletizm türü bir oyun mu yoksa tiyatral bir etkinlik mi olduğu belirsizdir.

¹⁰⁵P. W. Horst (2008). The Jews of Ancient Phrygia, *European Journal of Jewish Studies*. Leiden: Brill, 2/2, s. 285.

geleneklerine (eğlence kültürüne) dâhil olduklarına dair ipuçları sunması açısından oldukça değerlidir¹⁰⁶.

3.1.1. Evlilik

Hemen hemen tüm kültürlerde toplumun temeli olarak kabul edilen aile anlayışı, diasporadaki Yahudiler açısından da bir arada olmanın ve toplumsal bağları sağlam tutabilmenin temel unsurlarındandır. Bu bağlamda Yahudi topluluklarının yöneticileri, aile birliğinin korunması için evlenme ve çocuk sahibi olma gibi eylemleri insanın tamamlayıcı öğeleri olarak kabul etmişlerdir¹⁰⁷. Bu durumun en güzel örneklerinden birisi Tanah metinlerinde aile kurmaya yönelik atıflardır¹⁰⁸. Bu bağlamda Yahudilerde evlenme yaşı kadınlarda 12 ile 18 yaş arasındadır¹⁰⁹. Aile yapılanması kurulduktan sonra da çocuk sahibi olmamanın Tanah'ta bir utanç kaynağı olduğu açıkça belirtilmiştir¹¹⁰.

Phrygia bölgesinde yaşayan Yahudilerin tamamında pagan toplum ile benzer olarak tek eşli evlilik (monogami) görülmektedir. Sonuç olarak evlilik ve çocuk sahibi olmak, Yahudilerin diasporada beraber yaşadıkları pagan toplum ile benzer noktalarını oluşturmaktadır. Iudaea bölgesi dışındaki (diasporadaki) Eski Yunanca konuşan Yahudi toplumunun kendi dinlerinden olmayan kişilerle daha rahat etkileşim içerisinde oldukları genel olarak kabul edilmektedir¹¹¹. Ancak Yahudilerin bu süreçte bir yandan kültürlerini korumaya çalıştıklarının izleri de

¹⁰⁶Kentlerde düzenlenen yarışmalar ve oyunlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. A. V. Çelgin (2007). Termessos Örneği bağlamında Agon'ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuarına Katkısı, *Colloquium Anatolicum*, VI, s. 28. Hellenistik Dönemde başlayan kent yaşamında birleştirici ve eğlendirici özelliği ile tercih edilen oyunlar Roma İmparatorluğu Dönemi'nde de devam etmiştir. Çeşitli alt dallara ayrılan oyunlar temelde üç kategori altında toplanabilir. 1. ἀγῶνες γυμνακοί (beden eğitimi ile ilgili olanlar), 2. ἀγῶνες Μουσικοί (müziksel yarışmalar, şiir, tiyatro, resim, retorik oyunları dâhil), 3. ἀγῶνες ἵππικοί (çeşitli at ve araba yarışları). Bahsi geçen kişinin bunlardan hangisinde ön plana çıktığı ne yazık ki anlaşılamamaktadır. Fakat bu oyunların şehrin tanrısı ya da yönetici için yapılıyor olması Yahudi toplumunu ikiye ayırmış ve tartışmalara sebep olmuş olabilir. Eğer öyleyse Yahudi vurgusu yapılan metinleri düşündüğümüzde bir Yahudi'nin yarışlara katılması ve pagan komşularına meydan okuması şehirde yaşayan Yahudi halk arasında epey heyecan yaratmış olmalıdır. Nitekim bu heyecan mezar taşına açık bir şekilde yansımıştır.

¹⁰⁷Roma için: C. Marek (2016). *In the Land of a Thousand Gods*. Princeton: Princeton University Press 2016, s. 463. Yahudilik için: F. Aydın, 2021, **a.g.k.**, 138.

¹⁰⁸Yar. 1: 28. "verimli olun çoğalın dedi".

¹⁰⁹R. S. Kraemer (1993). Jewish Mothers and Daughters in the Greco-Roman World, *The Jewish Family in Antiquity* (Ed. Ernest. S. Frerichs). Atlanta: Scholars Press, s. 104. Buradaki bilgiler Rabbi kültürü için geçerlidir. Fakat büyük olasılıkla rabbi kültüründen önce de 12 yaş civarı bir durum olabilir.

¹¹⁰Yar. 30: 23/24.

¹¹¹A. J. Saldarini (1992). Jews and Christians in the First Two Centuries: The Changing Paradigm. *Shofar*, 10/2, s. 23.

bulunmaktadır¹¹². Çelişkili gibi duran durum, modern araştırmacıların da konuya yaklaşımlarını etkilemiş ve farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1. ve 3. Bölge içerisindeki tarihsel malzememiz konu hakkında bilgi vermese de 2. Bölgede konu ile ilgili mezar taşları tespit edilmiştir. 2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan ele geçirilmiş mezar taşında, mezar sahibinin çeyiz karşılığı kendisi, kocası, oğlu ve oğlunun eşi için bir mezar hazırlatmıştır. Zira Yahudi kültürü içinde kadınların çeyiz olarak bir miktar para ile evlendikleri bilinmektedir¹¹³.

3.1.2. Kadının Konumu

Yukarıda da değinildiği üzere Yahudi toplumunda tek eşli evlilik görülmekle beraber (ki Phrygia bölgesinin tamamında paralel bir durum bulunmaktadır) pagan toplumların yapısına benzer şekilde Yahudilerde de erkek egemen yapılanma ön plana çıkmaktadır¹¹⁴. Yahudi kadınının ev içindeki statüsünü anlamada tarihsel malzeme oldukça belirsizdir. Fakat yine de Tanah metinleri¹¹⁵ ile epigrafik malzeme karşılaştırılarak konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülebilir¹¹⁶. Tanah metinlerinde kadının durumu babadan kocaya geçen hak olarak düşünülmektedir¹¹⁷. Hatta Yahudilikte kadının durumu ikincil plana düşmektedir¹¹⁸. Bu da en çok boşanma¹¹⁹, ibadet¹²⁰ ve kirlenme¹²¹ noktasında karşımıza çıkmaktadır¹²².

¹¹²Yahudi ortak geçmişe ve kutsal kitaplarına yapılan atıflar gibi.

¹¹³EP11.

¹¹⁴S. L. Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 98-99.

¹¹⁵Tanah'ta kadının konumu hakkındaki farklı yaklaşımlar için bkz. A. Ünal (2017). Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, s. 106.

¹¹⁶L. I. Rabinowitz (2007). Family, *Encyclopaedia Judaica* v. VI. Detroit: Thomsen Gale, s. 690-695.

¹¹⁷Ö. S. Erişgin, 2013, **a.g.k.**, 9.

¹¹⁸Yar. 2: 21/23. Âdem'den alınan kaburga kemiği ile Havva'nın yaratışı Yahudilikte kadının erkeğe bağlı olması noktasında en bilinen durumdur.

¹¹⁹Kadınların erkeklere göre daha zor boşanması için bkz. Y. Besalel (2001). "Boşanma", *Yahudilik Ansiklopedisi*. İstanbul: Gözlem, I: 127.

¹²⁰Tapınakta kadınların yer almaması ya da Levi soyunun sadece erkeklere ait olması bkz. Lev. 1-27.

¹²¹Kadınların kız çocuk doğurduklarında temiz sayılması için bekledikleri sürenin erkek çocuk doğuranlara göre daha fazla olması hakkında bkz. Lev. 11: 5.

¹²²Anadolu'dan ele geçirilmiş kimi yazıtlar, toplumsal açıdan güçlü bir Yahudi kadını tasviri yapmaktadır. Bu durum aklımıza kutsal metinlerin anlatımı dışında sosyal hayatta aktif Yahudi kadınlarının sayısının daha çok olabileceğini getirmektedir. İonia-Smyrna'daki bir yazıtta şu ifadeler ile karşılaşmaktayız: 'Ρουφεῖνα Ἰουδαία ἀρχισυνάγωγος κατεσκεύασεν τὸ ἐνσώριον τοῖς ἀπελευθέροις καὶ θέρμασιν bkz. P. Trebilco (1991). *Jewish Communities in Asia Minor*.

Buna rağmen Phrygia bölgesinde mezar taşları üzerindeki kimi ifadeler kadınlara dair az da olsa farklı şeyler söyleyebilmemize imkân sağlamaktadır. Örneğin Yahudi kadını bölgede mezar satın alabilmektedir¹²³ ki bu durum bölge kadınlarının maddi bir gücü kontrol edebildiklerinin ya da belirli bir güce eriştiklerinin göstergesi şeklinde de düşünülebilmektedir.

Kadın açısından düşünüldüğünde Yahudi topluluğunun günümüzde reformcu veya muhafazakâr olarak farklı şekilde tanımlanabilme durumu Eski Çağda da kendini göstermektedir. Nitekim büyük bir kısmı toplumsal yaşamda çok aktif olmasa da Yahudi kadınlarının bazıları, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Rabbi veya sinagog lideri olarak seçilebilmişlerdir¹²⁴. Diğer bir deyişle Yahudi tarihine baktığımızda Kohenlik ve Levilik sınıflarının erkeklere açık olmasına rağmen Mabet'in yokluğu dini liderlik anlamında Phrygia'daki diaspora Yahudileri açısından bu durumu değiştirmiş olmalıdır¹²⁵.

Çoğunlukla Tevrat emirlerinin doğrudan muhatabı olmayan kadın, mabet ibadetinin önemli bir kısmından (üç büyük hac bayramı) muaf tutulmuş ve erkeğin aksine takdime sunulurken Tanrı'nın huzurunda yer almamıştır¹²⁶. Hellenizm'in ve ondan daha çok Romanizasyon'un etkisi farklı coğrafyalarda (hatta Iudaea'da) kimi istisnalar yaşanmasına, hatta Roma egemenliği döneminde Yahudi dini meclislerine kabul edilen kadınların ortaya çıkmasına neden olmuştur¹²⁷. Iudaea ve Babil bölgesinde sinagog görevlileri ya da bağışçıları listesinde kadınların daha az yer alması Anadolu diasporasından farklı kültürel

Cambridge: Cambridge University Press, s. 104. Rufina, Sinagogun lideri olan Yahudi, azatlı köleleri/üvey evlatları/beslemeleri? ve evinde yetiştirdiği köleler/üvey evlat/besleme? için mezarı inşa ettiğinden bahsedilmektedir. Bu örneğe ek olarak Karia-Myndos'da: 'Απο Θεοπέμπτης αρχισυναγωγού κὲ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Εὐσεβίου bkz. P. Trebilco, **a.g.k.**, 1991, 107. Theopempte'den arkhisinagog (sinagog lideri) olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Smyrna ve Myndos'dan elde ettiğimiz veriler sayesinde kadınların toplum içinde ön plana çıkabildikleri görmekteyiz. Tessa Rajak ve David Noy, Ionia-Sardis'te bulunan yazıtta bahsi geçen Rufina'nın zengin bir bağışçı olduğunu iddia etmesine bkz. T. Rajak and D. Noy (1993). Archisynagogoi: Office, Title and Social Status in the Greco-Jewish Synagogue, *The Journal of Roman Studies*, 83, s. 87-89; rağmen Lee I. Levine kutsal metinlere ve kilise babalarının yazdıklarına atıf yaparak, Iosephus ve Philo'da bulunan kadınlar hakkında kimi olumsuz ifadelerin aksine, kadınların da sinagog lideri olabileceklerini gösteren açıklamalar yapmıştır bkz. L. I. Levine (2005). *The Ancient Synagogue*. New Haven: Yale University Press, s. 499-518.

¹²³EP6, EP11, EP40, EP41, EP55, EP81, EP82 ve EP91.

¹²⁴F. Aydın, 2021, **a.g.k.**, 137.

¹²⁵S.L. Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 303.

¹²⁶S.L. Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 308.

¹²⁷S.L. Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 310.

sürece işaret etmektedir¹²⁸. Roma İmparatorluk Dönemi'nin önceki süreçlerden dikkate değer farkı, kadınların daha fazla gözle görülür olduklarıdır¹²⁹. Bölgedeki kentlerde Latin adı taşıyan Yahudi kadın varlığı oranı da oldukça fazladır. Hatta Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte bölgede oldukça etkin olan Montanist örgütlenmeler içerisinde kadınlar belirgin bir şekilde kendilerini göstermiştir¹³⁰.

Aileler arasındaki iletişim ve kültürü koruma anlamında sinagog, diaspora Yahudilerinin birlikteliğinin merkezi olmuştur¹³¹. Phrygia coğrafyası içerisinde de bu durumun geçerli olduğunu düşünmemize rağmen¹³² kadının sinagog yapısı içerisindeki durumunu tam olarak yansıtan yeterli malzeme bulunmamaktadır.

Sinagog içerisindeki konumun belirsizliğinin aksine toplumsal yaşam içerisinde Ionia ve Caria bölgelerinden ele geçirilmiş kimi malzemeler ile dolaylı da olsa konuya ilişkin çeşitli ipuçları saptanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Phrygia bölgesinden ele geçirilmiş epigrafik malzeme içerisinde kadınların da mezar taşlarını satın alması, toplumsal hayatta Yahudi kadınının konumu hakkında Ionia-Caria'ya benzer bir yapılanma olduğunu işaret etmektedir.

1. Bölge kentlerinden Kotiaion'dan ele geçirilmiş bir mezar taşı Yahudi kadına aittir. Yazıtta tipik bir çekirdek aile görülmektedir fakat yazıtın kırık olması daha detaylı bilgi edinmemizi engellemektedir¹³³.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'daki on altı yazıt, erkekler tarafından satın alınmış ya da yaptırılmıştır ve sadece iki mezar taşı Yahudi kadınları tarafından yaptırılmıştır¹³⁴. Apameia kentinden ele geçirilmiş yazıtlarda ise kadın adlarına yapılan vurguda sayıca büyük bir düşüş olduğu görülmektedir. Sadece bir yazıt, kadının mezar taşını yaptırdığını ortaya koymaktadır. Söz konusu mezar taşı; kendisi, kız kardeşi ve büyükannesini içermektedir¹³⁵. Kadınların ön plana çıkması o aile içinde kadın etkin olduğu bir yapılanmayı göstermekte ve kadın

¹²⁸T. Ilan (2006). Women in Jewish Life and Law, *The Cambridge History of Judaism IV*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 638.

¹²⁹R. Wallace and W. Williams (2012). *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, s. 81.

¹³⁰T. Kaçar (2004). Eski Çağ Anadolu Hristiyanlığında Kadın: Montanizm Örneği, *Kadın Çalışmalarında Disiplinler Arası Buluşma*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sempozyum Bildirileri, 3, s. 200-202.

¹³¹P. Trebilco (2008). The Diaspora From 66 to c. 235. *The Cambridge History of Judaism, IV*. Cambridge University Press, s. 79.

¹³²EP1 Phrygia'da sinagog mimarisinin olduğunun en önemli kanıtıdır.

¹³³EP92.

¹³⁴EP5, EP6 ve EP11.

¹³⁵EP32. Ailede erkek olmadığı için vasi bir kadın olmalıdır.

vasi olarak Ammia'nın rol üstlenebildiğine dair ipucu vermektedir. Fakat yazıtın Yahudi?-Hristiyan özelliği yukarıda değinildiği üzere alternartif yorumları da beraberinde getirmektedir. Eumeneia kentinden elde ettiğimiz yazıtların dört tanesi kadınlar tarafından satın alınan mezarları içermektedir. Dört yazıttan üç tanesi Yahudi?-Hristiyanlarına aittir, bir tanesinin Yahudilere ait olması daha olası gözükmemektedir¹³⁶.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'de de kadınlara ait mezar sayısı sınırlıdır. Sadece üç yazıtta kadınların kendisi ve kocaları için mezar yaptırdığından bahsedilmektedir ve bu haliyle 2. Bölge kentlerine benzemektedir¹³⁷. Hatta mezara zarar verecek kişinin ödemesi gereken ceza 50¹³⁸ ve 300¹³⁹ dinar şeklinde ifade edilmiştir. Miktar olarak diğer cezalarla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Fakat son yazıt 1000 dinarlık ceza ile onlardan ayrılmaktadır¹⁴⁰. 300 ve 1000 dinarlık cezalar doğrudan Yahudi cemaatine aittir. Ceza ödemelerinde mezar sahibinin kadın ya da erkek oluşuna göre bir değişiklik olup olmadığı hususu kesin olarak bilinmemektedir.

Laodikeia, Phrygia bölgesinin önemli kentlerinden biri olmasına rağmen Yahudilik ile ilgili kaynak sağlaması açısından diğer kentlerin gerisinde kalmaktadır. Sadece bir yazıtta Yahudi kadını, kendisi ve eşi için mezarı yaptırmıştır¹⁴¹.

Tüm bu veriler genel olarak toplumsal yaşam içerisinde Yahudi kadınının daha geri planda olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. İstisnai durumların ortaya çıkışı Roma ve bölgedeki kadınların da ön plana çıkmasına olanak veren kültürel etkilere kaynaklanmaktadır.

3.1.4. Miras

Mezar taşlarını yaptıran kişilerin, mezara gömülecek kişilere karar verme noktasında bazı özgürlüklere sahip oldukları gibi, aralarında maddi varlığı olanların, kendilerinden sonraki kuşaklara ya da sevdiklerine mülklerini miras bırakabildikleri de görülmektedir.

¹³⁶EP41, EP55, EP56.

¹³⁷EP78, EP81 ve EP82.

¹³⁸EP78.

¹³⁹EP81.

¹⁴⁰EP82.

¹⁴¹EP94.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan ele geçirilmiş mezarın büyükbabadan miras yoluyla toruna bırakıldığı aktarılmaktadır¹⁴². Bu durum Yahudi cemaatinin en azından birkaç nesildir bölgede olduğunu göstergesidir.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'ten ele geçirilmiş mezar taşı da Akmonia kentinde olduğu gibi mezarın miras yoluyla kaldığını göstermektedir ¹⁴³ . Hieropolis kentinden elde ettiğimiz bir diğer mezar taşında mezarın asıl sahibi bağış yoluyla mezarı sevdiği insanlara bırakmıştır¹⁴⁴.

3.1.5. Evlatlık / Besleme ya da Kölelik

Yahudilik ile ilişkilendirdiğimiz yazıtlarda epigrafik malzemeyi kayda geçen araştırmacılar “ἑρπετοί” kelimesini köle veya üvey evlat biçinde açıklamışlardır. Fakat kelimenin kullanımında Küçük Asya için farklılıklar bulunmaktadır. Kelime köle, üvey çocuk, evlatlık, sutoğlan-kızı, beslemeye kadar farklı anlamlarda kullanılmaktadır¹⁴⁵. Kelimenin kullanımında mevcut tarihsel malzememiz net değildir.

Tanah'ta borçları yüzünden köle durumuna düşen kimi Yahudilere rastlamamıza rağmen, Yahudiler arasında, kendi inançlarından birisinin köle olması, cemaat olgusunu bozması açısından genel anlamıyla yasaklanmıştır¹⁴⁶. Bu anlamda aşağıda ele değineceğimiz mezar taşındaki kişi köle olarak kabul edilse bile, bahsedilen kişi büyük olasılıkla Yahudi değildir. Buna karşın köle olanlar Tanah'ta da söz edildiği gibi aileden birisi görülmektedir ¹⁴⁷ . Hatta Şabat

¹⁴²EP7.

¹⁴³EP65.

¹⁴⁴EP73.

¹⁴⁵A. Cameron (1939). ὉΤΕΠΙΤΟΣ and Related Terms in the Inscriptions of Asia Minor, *Anatolian Studies Presented to William Hepburn Buckler*. (Ed. W. M. Calder and Josep Keil). Manchester: Manchester University Press, s. 27-62.

¹⁴⁶Lev. 25: 39.

¹⁴⁷H. Üzümlü (2013). Tanah ve Talmud'ta Kölelik, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, s. 169.

törenlerine katılmaları ¹⁴⁸ ve sünnet olmaları ¹⁴⁹ yönünde Tanah emirleri bulunmaktadır¹⁵⁰.

Eski Çağ uygarlıklarında sıklıkla karşımıza çıkan “evlat edinme” olgusuna ilişkin Tanah aydınlatıcı bilgiler içermemekte, bu nedenle konu tartışmalara neden olmaktadır¹⁵¹. Evlat edinme Roma İmparatorluğu’nda yaygın olmasına rağmen Yahudilik içerisinde ¹⁵² daha çok ailenin kendi çocuklarının olması arzulanmaktadır. Bu belirsizliğe rağmen kimi araştırmacılar tarafından köle olarak çevrilen yazıtların daha çok koruyucu aile yanında üvey evlat/besleme olabilecekleri ön plana çıkmaktadır.

1. ve 3. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentlerinden Akmonia’dan ele geçirilmiş üç mezar taşında kelime ile karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisinde mezar sahibi kendisi, eşi ve çocukları için yaptırdığı mezara “θρεπτοί” ünvanına sahip olanları da dâhil etmiştir¹⁵³. İkinci mezar taşında annenin koruyuculuğu ¹⁵⁴, üçüncü de anne ve babanın koruyuculuğu vurgusu yapılmaktadır¹⁵⁵. Bir diğer mezar taşı Prymnessos’dan ele geçirilmiştir ¹⁵⁶. Mezar doğrudan mezar sahibinin kölesine “δοῦλη” atıf yapmaktadır. Bölgenin bir diğer kenti Eumeneia’dan ele geçirilmiş bir mezar taşında “θρεπτοί” kelimesi yerine yasal anlamına gelen “γαμβρός” kelimesi kullanılmıştır. Fakat burada kişinin öz veya evlatlık olarak karşılığı tam anlaşılamamaktadır.

Phrygia’da konumu tam belirlenemeyen arasında yer alan bir mezar taşında da üvey vurgusu bulunduğu tahmin edilmektedir, fakat mezar taşındaki kırıklar yazının tam anlaşılmasını engellemektedir¹⁵⁷.

¹⁴⁸ Yas. 16: 11-15. Yasanın tekrarı olgusunun bölgede bilindiğini düşündüğümüzde, kölenin aileden birisi gibi kabul edilmesi onların da törenlere katılması ve ailenin bundan mutluluk duymasını istemesi önemlidir.

¹⁴⁹ Yar. 17: 12.

¹⁵⁰ Yahudi kültürü içerisinde kölelik anlayışı ile Roma toplumu içerisindeki kölelik anlayışı bazı farklılıklar taşımaktadır bkz. D. B. Martin (1993). Slavery and the Ancient Jewish Family. *The Jewish Family in Antiquity* (ed. Ernest S. Frerichs). Atlanta: Scholars Press, s. 113-129.

¹⁵¹ O. Yarden (2012). Adoption in Judaism. *Dialog: A Journal of Theology*, 51/4, s. 276-283.

¹⁵² Yar. 48: 5-6. Yahudilikte evlat edinme sık karşılaşılan bir durum değildir. Ayrıca istisnai durumlardaki evlat edinme de, evlat edinilen çocuğun Yahudilik ile olan bağlantısı önemlidir.

¹⁵³ EP13.

¹⁵⁴ EP5.

¹⁵⁵ EP12.

¹⁵⁶ EP95.

¹⁵⁷ EP99

Örneklerden yola çıkarak Yahudi bir ailenin evinde bulunan besleme/üvey evlatların da ev halkından birileri olarak kabul edilmesi ve mezarda yer alması bekleyebileceğimiz bir durumdur. Bu bağlamda bölgeden elde edilen tarihsel malzeme aynı zamanda Yahudi cemaatin yerel uygulamalara ve Roma İmparatorluğu tarafından belirlenen kurallara uygun yaşam sürdürdüklerinin göstergesidir.

3.2. Phrygia Bölgesi Yahudileri ve Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan İsimler

Phrygia'daki diaspora Yahudilerinin MÖ III. yüzyılın başlangıcından MS III. yüzyılın sonuna kadar geçen süreçte, pagan yaşama özgü kültürel etkenlerin tesirinde kalması olağan bir gelişme kabul edilmektedir. Ancak tezimizin yöntem kısmında da belirtildiği üzere, bu tür genellemelerin tüm bölgeye uyarlanması, yanlış birtakım sonuçları da beraberinde getirme olasılığı bulunmaktadır. Nitekim elimizdeki veriler incelendiğinde karşımıza daha karmaşık örgütlenme ve ilişki ağları çıkmaktadır. Kültürel başkalaşım (değişim) baskısı yanında aynı zamanda topluluğun kendi değerlerini koruma tutkusu, Hellenistik ve Roma toplum yapısı içerisinde bölgedeki Yahudilerin kimliklerinin tespitini zorlaştırdığı gibi tarihsel verilerin nasıl kullanılması gerektiği hakkında tartışmalara da sebep olmuştur. Bu anlamda Yahudi diasporası hakkında yapılacak olan araştırmaların Yahudilerin içinde bulunduğu toplumla benzerliklerini ve farklılıklarını belirlemeye yönelik olması kaçınılmazdır¹⁵⁸.

Öncelikle Phrygia diasporasında yaşayan Yahudilerin Eski Yunancayı epigrafik malzeme içerisinde ağırlıklı olarak kullandıkları görülmektedir¹⁵⁹. Epigrafik malzeme haricinde söz konusu topluluğun konuştukları dil konusunda elimizde ne yazık ki herhangi bir veri bulunmamaktadır. Fakat Yunanca yazıtlarda görüldüğü üzere baskın dildir¹⁶⁰.

¹⁵⁸A. P. Harland (2006). Acculturation and Identity in the Diaspora: A Jewish Family and 'Pagan' Guilds at Hierapolis, *Journal of Jewish Studies*, LVII:2, s.222.

¹⁵⁹Eski Yunancayla birlikte diasporaya göre bölgenin etkin yerel dilleri de Yahudiler arasında kullanılmaktadır bkz. JWE I: 5.

¹⁶⁰Sosyal hayatta kullandıkları dil hakkında bilgimiz olmasa da, mezar taşları aracılığıyla Eski Yunanca bildikleri varsayımını yapabiliriz. Hatta neredeyse mezar taşlarının tamamının Eski Yunanca olması bize bu dilin daha yoğun bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir.

Epigrafik malzemenin sağladığı bilgiler en azından resmî işlerde Yahudilerin kullandığı isimleri tespit etmemize imkân sağlamaktadır¹⁶¹. Mezar taşını yaptırabilmek ya da mezar arazisini alabilmek maddi olarak belirli bir gücü gerektirdiği için, yazıtlar üzerinde tespit edilmiş şahısların ekonomik açıdan iyi bir durumda oldukları ileri sürülebilmektedir¹⁶².

Bölgedeki şahıs adlarının toplumsal yapı ile olan ilişkisinin daha sağlıklı yapılabilmesi için Phrygia'daki Yahudilerin kullandıkları isimlerin, Yahudiler ve Yahudi?-Hristiyan gruplar olarak iki farklı topluluk şeklinde sınıflandırılarak incelenmesinde fayda vardır. Nitekim özellikle Yahudi?-Hristiyan grup içerisinde pagan inançtan gelip din değiştirenlerin olma olasılığı da böylelikle göz önünde bulundurulmuş olmaktadır¹⁶³. Phrygia bölgesinde ağırlıklı olarak Grek isimlerinin daha geniş bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Latin isimler daha çok imparatorluk isimleri etrafında toplanmaktadır. Bunun nedeni özellikle “Eumeneia Formülü”nde ve Hierapolisteki Yahudilerin arasında yer alan isimlerin sahiplerine III. yüzyıldaki Caracalla Fermanı ile birlikte özgür Roma vatandaşı olma hakkı tanınmasıdır¹⁶⁴.

3.2.1. Yahudi ve Yahudi?-Hristiyan Gruplar Tarafından Kullanılan İbranice Kökenli İsimler

Toplumsal yapı içerisinde Yahudiliğin belirlenebilmesinde önemli ölçütlerden biri İbrani kökenli olduğu düşünülen isimlerdir. Zira bir Yahudi'nin kendisi için kutsal kabul ettiği peygamberlerden birisinin adını taşımak istemesi doğal bir durumdur¹⁶⁵. Nitekim MS III. yüzyıl ve sonrasında Yahudi peygamber

¹⁶¹ Roma İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde toprak mülkiyeti için resmî belge düzenlendiği bilinmektedir. Phrygia'da da mezar sahibi satın aldığı mezarı adına düzenletmiş olabilir. Toprak mülkiyeti örnekleri için bkz. U. Dinç (2023). Babatha'nın Arşivi: Roma İmparatorluğu'nda Bir Yahudi Kadının Hikâyesi ve Ketuba Örnekleri, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 17, s. 272-291.

¹⁶² EP16 ve EP93 mezarın bulunduğu arazinin satın alındığı bilgisini vermektedir.

¹⁶³ Hristiyan inancının herkese açık doğasından dolayı ve bölgede pagan halkın varlığı Hristiyanlığa geçişte farklı kültürlerin birlikte hareket etme ihtimalini arttırmaktadır. Bu nedenle pagan kültürden etkilenmiş Yahudiler ile paganları birbirinden ayırabilmek oldukça güçtür. Daha detaylı bilgi için bkz. R. S. Kraemer (1991). Jewish Tuna and Christian Fish: Identifying Religious Affiliation in Epigraphic Sources, *Harvard Theological Review*, 84, s. 141-162.

¹⁶⁴ M. Üçer (2020). *Roma Hukuna Giriş*. İstanbul: Onikilevha, s. 94.

¹⁶⁵ Genel anlamda Yahudilerin İudaea ve diasporada tercih ettikleri isimleri Tal Ilan'ın transkripsiyonuna göre en çoktan aza doğru olacak biçimde sıraladığımızda erkekler için: 1. Shabtai, 2. Joseph, 3. Aurelius, 4. Simon, 5. Judah, 6. Dositheus, 7. Jakob, 8. Aleksander, 9. Isaac, 10. Theodorus, 11. Theodotus, 12. Ptolemaius, 13. Samuel, 14. Marcus, 15. Gaius, 16. Julius, 17. Yohanan, 18. Jason, 19. Lucius, 20. Abraham, 21. Eleazar, 22. Joshua, 23. Justus olarak görülmektedir. Kadın isimleri ise; 1. Shabtit, 2. Aurelia, 3. Mariam, 4. Sarah, 5. Julia, 6. Marin, 7.

isimlerinin diasporanın çok farklı bölgelerinde yaşayan Yahudiler arasında kullanıldığı görülmektedir.

Bu anlamda Phrygia bölgesinden elde ettiğimiz veriler, erkek isimlerinin Yahudilikte kutsal kabul edilen kadın isimlerine göre daha yaygın kullanıldığını göstermektedir¹⁶⁶. Yahudilerin kendilerine özgü bir kültür oluşturma ve kendi kültürlerini koruma isteği bu yaygın durumu açıklamaktadır. Bölgede tartışmalı Μαρία adı dışında İbrani kökenli herhangi bir kadın adının kullanımı bulunmamaktadır¹⁶⁷.

Aşağıda ayrıntılarıyla açıklandığı üzere yazıtlardan elde edilen malzemeye göre İbrani erkek isimlerinden Δαμα 7 defa, Μαθίας 2 defa, Νώε 5 defa, Σαμουήλ 2 defa Ηλωνος 1 defa, Ήσανος 1 defa, Πουβήν 2 defa, Ιουσοῦα 1 defa, Ίακώβ 1 defa kullanılmıştır. Kadınlarda da hemen yukarıda değinildiği üzere oldukça tartışmalı Μαρία ismi 4 defa kullanılmıştır.

Δαμα (Dama - דָּמָא)¹⁶⁸ kelime anlamı olarak sessiz, dilsiz kimse ya da şüphe içinde anlamına gelmektedir ve Sami kökenli bir isim olduğu ile ilgili düşünceler mevcuttur¹⁶⁹. Septuagint metinlerinde ve Iosephus'ta rastladığımız bu ismin sıklıkla kullanıldığı yer Babil Talmudu'dur ve 18 yerde geçmektedir¹⁷⁰. Kudüs Talmudu'nda ise 4 yerde¹⁷¹ kullanılmaktadır. Ayrıca Midraş'ta 2 yerde¹⁷², Kabbalah'ta 2 yerde¹⁷³ geçmektedir. Özellikle Babil Talmudu Gentile veya Rabbi olarak anılmaktadır. Phrygia bölgesine Yahudilerin Babil üzerinden geldiğini düşünüldüğünde buradaki kullanımı bu ismin köklerine bir atıf olarak açıklanabilmektedir.

Flavia, 8. Salome, 9. Eirene, 10. Hannah, 11. Ammia, 12. Hagemona, 13. Marcia, 14. Martha, 15. Klaudia, 16. Rufina, 17. Eirena, 18. Theodora, 19. Berenice, 20. Esther, 21. Eutykhia, 22. Faustina, 23. Matrona, 24. Rebacca (burada bahsi geçen isimlerin transkripsiyonunda yazarın aktarım şekli korunmuştur) isimlerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Burada özellikle Yahudi peygamber adlarının kullanımı dikkate değerdir bkz. Ilan (2008). *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity*. Tübingen: Mohr Siebeck, 63-64.

¹⁶⁶P. McKechnic (2019). *Christianizing Asia Minor: conversion, communities, and social change in the pre-Constantinian era*. New York: Cambridge University Press, s. 42.

¹⁶⁷EP46, EP88, EP89 ve EP90.

¹⁶⁸EP9, EP17, EP34, EP56, EP61, EP91 ve EP94. Mısır ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ 203: 287, JIWE II: 586 ve CIJ: 643.

¹⁶⁹İlan, 2008, **a.g.k.**, s. 669.

¹⁷⁰WD-Babil Talmud: Berakhot 56b:2, Kiddushin 31a:8.9.10.11.13, Avodah Zarah 23b:11, 24:3.4.6.7.13, 27b:6.7.9.10.11, Menachot 99b:18.

¹⁷¹Kudüs Talmud: Peah 1:1:22, Shabbat 14:4:12, Kiddushin 1:7:6, Avodah Zarah 2:2:11.

¹⁷²Midraş: Kohelet Rabbah 1:8:3. ve 7:26:3.

¹⁷³Kabbalah: Hechalot Rabbati 5:4 ve 6:1.

Μαθίας (Mathias - מַתְתִּיָּא)¹⁷⁴ adının Yahudi niteliği oldukça tartışmalıdır. Zira yerel bir isim olmasından dolayı Yahudilik içinde değerlendirilmemesi gerektiğini iddia eden yazarlar bulunmaktadır¹⁷⁵. Bahsi geçen adın Septuagint kullanımı Μαθαθια¹⁷⁶, Iosephus'un “Ιουδαϊκῆς Αρχαιολογίας” adlı kitabında Ματταθίας¹⁷⁷ biçimindedir. Ματταθίας ismi Hasmonayim Dönemi'nde (MÖ 140-37) Yahudiler arasında oldukça yaygındır; fakat diaspora içerisinde kullanımı oldukça şüphelidir ve sınırlıdır¹⁷⁸.

Inscriptiones Judaicae Orientis'de Aizanoi kentinde geçen Μαθίας Yahudilik ile ilişkili olarak kabul edilmiştir¹⁷⁹. Fakat isim ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi epigrafik malzemeye eşlik eden figürlerin bulunmasıdır. Phrygia bölgesinden elde ettiğimiz Yahudilik ile ilişkili verilerin tamamına yakınında betimleyici resim bulunmamaktadır. Yazıt ile ilgili ikinci sorun ise şehirde Yahudilik ile ilişkili başka hiçbir verinin bulunmamış olmasıdır. Ayrıca Eumeneia ya da Apameia kentlerinin aksine Hristiyanlığın kentte daha geç yayılması, pagan yapının baskınlığı, kentteki Yahudi varlığını sorgulamamıza sebep olmaktadır¹⁸⁰. Phrygia bölgesinde Semitik adların kullanımının sınırlı olması da isim benzerliği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bağlamda Aizanoi'dan elde ettiğimiz malzemenin Yahudilik dışında tutulması daha mantıklı durmaktadır.

Phrygia bölgesinde görülen ve Yahudiliğe atıf noktasında problem yaşadığımız isimlerden bir diğeri Ηλωνος (Elonos - אֵלוֹנוֹס)¹⁸¹. Sadece Kotiaion kentinde yaşayan Yahudiler tarafından kullanılması ayrıca Septuagint'in “Yaratılış Metni”nde Αλλων (Allon)¹⁸² ve Αίλων (Ailon)¹⁸³ biçiminde yazılması Yahudilik içerisinde değerlendirmemize rağmen bu isme temkinli yaklaşmamızı gerektirmektedir.

¹⁷⁴EP16? ve EP91. Küçük Asya'daki kullanımı için bkz. IJO II: 164/165 ve CIJ: 643.

¹⁷⁵Konu ile ilgili farklı görüşler için bkz. MAMA IX: 430.

¹⁷⁶LXX: Ἐσδρας, II: 10/:43.

¹⁷⁷J.JA XII: 265.

¹⁷⁸T. Ilan, 2008, **a.g.k.**, 139.

¹⁷⁹IJO II: 167.

¹⁸⁰Belgedeki toplumsal yapı hakkında bkz. E. İznik (2006). *Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum, Aezani) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁸¹EP92.

¹⁸²LXX. Γένεσις, 46: 14.

¹⁸³LXX. Γένεσις, 26: 34, 36: 2.

Ἡσαυος (Esau - עֵשָׂו)¹⁸⁴ isminin ele geçirildiği merkezde de bu ad dışında Yahudilik ile ilgili başka bir kanıt rastlanmamış olması, adın kullanımını şüpheli hâle getirmektedir. İsim, Yakup (Ἰακώβ) peygamberin kardeşini nitelendirmektedir¹⁸⁵. Septuagint kullanımında 109 defa Ἡσαυ biçiminde geçmektedir ve Dorylaeum yazımı ile paralellik göstermektedir¹⁸⁶. Bu bağlamda bölgeye sonradan gelen bir Yahudi olabileceğini düşündürmektedir.

Ἰουδα (Iudah - יְהוּדָה)¹⁸⁷ İsrail'in kabilelerinden birisinin adı olmakla birlikte Yakup peygamberin oğullarının birisinin adıdır. Septuagint metinlerinde yazımı “Ἰουδάς” biçiminde olmasıyla yazıtlardaki kullanımı ile paralellik göstermektedir¹⁸⁸. Diasporanın farklı coğrafyalarında sıklıkla kullanılmaktadır¹⁸⁹. Hierapolis kentinden elde edilen malzemede adın kullanımı bir çeşit takma ad biçiminde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tarihsel malzememiz Yahudilerin kendi aralarında İbrani isimlerini kullandıklarını düşündürmektedir.

Ἰουσοῦα (Iusua - יְהוֹשֻׁעַ)¹⁹⁰ Musa (Μουσης) peygamberin generallerinden birisinin ismidir¹⁹¹. Septuagint metinlerinde yazımı Ἰησοῦς biçimindedir ve kitabın bölümlerinden birisini oluşturmaktadır. Diğer diaspora Yahudilerinin tercih ettiği isimlerden biri olsa da Phrygia’da şimdiye kadar bir yazıtta karşılaşılmıştır.

Ἰακώβ (Iakob - יַעֲקֹב)¹⁹², İbrahim (Ἀβραάμ) ve İshak (Ἰσαάκ)’tan sonra gelen Yahudi peygamberidir. Phrygia diasporasında kullanımı MS III. yüzyılda başlamaktadır ve sadece bir defa görülmektedir. Septuagint metinlerinde 404 defa tek bir kalıp olarak ve Ἰακωβ¹⁹³ biçiminde kullanılmıştır.

¹⁸⁴EP38.

¹⁸⁵LXX. Γένεσις, 25: 25.

¹⁸⁶<https://lexicon.katabiblon.com/?search=%CE%97%CF%83%CE%B1%CF%85> (Erişim tarihi: 19.11.2022).

¹⁸⁷EP65.

¹⁸⁸ Septuagint metinlerinde 707 defa geçmektedir bkz. https://en.katabiblon.com/us/search.php?mode=list&text=LXX&find=*IOUDA (Erişim tarihi: 12.05.2023).

¹⁸⁹Mısır, Yunanistan, İtalya ve Küçük Asya’da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 466; CIJ: 698; JIWE II: 553 ve IJO II: 14.

¹⁹⁰ EP37. Mısır, İtalya ve Küçük Asya’da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 220; CIJ: 614 ve IJO II: 14.

¹⁹¹T. Ilan, 2008, **a.g.k.**, 103.

¹⁹² EP37. Mısır, Küçük Asya, İtalya, Bosphoran, Yunanistan ve İspanya’da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Özellikle Mısır’da yaygın olmak üzere diasporanın genelinde görülmektedir bkz. CPJ: 325; CIJ: 340; CIJ: 731; CIJ:796.

¹⁹³ <https://lexicon.katabiblon.com/?search=%CE%99%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%B2> (Erişim tarihi: 18.11.2022).

Yazıtta Νώε (Nuh - נֹחַ)¹⁹⁴ olarak geçen ve olasılıkla Nuh peygambere yönelik atfı içeren isim, epigrafik verilerde görülmezken, Phrygia bölgesi içerisinde sadece Apameia kentinde sikke ve madalyonlar üstündeki tufan anlatısı ile karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 3.1. Marcus Philippus Dönemi (MS. 244-249) bronz sikke üzerinde Nuh (sandık içerisinde solda, ayakta sağda) ve eşinin (sandık içerisinde sağda, ayakta solda) tasviri – Apameia.

Kaynak: Leu Numismatik Koleksiyon/İsviçre, Lot 269
[https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/\[14\]](https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/[14])

Tufan anlatısı kuşkusuz Yahudilik kültürü açısından köklü bir geleneğin yansımasıdır. Diasporadaki Yahudiler, Apameia’da, pagan dönemden gelen “Kibotos” anlatımını tufan öyküsüyle bir araya getirerek ilişkilendirilmişler gibi gözükmemektedir¹⁹⁵. Zira, “Kibotos” kelimesi Strabon’da Apameia şehri için kullanılmaktadır¹⁹⁶ ve kelime anlamı kutu/gemidir. Hatta Septuagint metinlerinde kibotos kelimesi Nuh’un içinde bulunduğu sandık (gemi) şeklinde de belirtilmektedir¹⁹⁷.

¹⁹⁴NM1-NM7.

¹⁹⁵FL3.

¹⁹⁶Strabo: VII: 8:3.

¹⁹⁷Trebilco, 1991, **a.g.k.**, 90.

καὶ ἐπεκράτει τὸ ὕδωρ καὶ ἐπληθύνετο σφόδρα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ
ἐπεφέρετο ἡ κιβωτὸς ἐπάνω τοῦ ὕδατος

*Sular galip geldi ve yeryüzünün üstünde fazlalaştı ve gemi suların
üstünde yüzdü*¹⁹⁸.

Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) iki, Alexander Severus Dönemi'nde (MS 208-235) bir, I. Gordian Dönemi'nde (238) bir, Marcus Philippus Dönemi'nde (MS 244-249) bir ve Gallus Dönemi'nde (MS 252-253) bir adet olmak üzere toplamda 7 bronz sikkenin üzerinde anlatı görülmektedir¹⁹⁹.

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Apameia kentinin Küçük Asya'daki darphanelerden birini barındırdığı bilinmektedir²⁰⁰. Burada basılan sikkeler üzerindeki Nuh ve eşinin tasviri bu bağlamda, kentteki Yahudilerin toplumsal ve ekonomik yapıdaki önemlerine dair - dolaylı da olsa - bir gönderme yapmaktadır. Hatta bir tarafından pagan bir imparatorun görüldüğü sikkeler, Yahudiler ile pagan topluluk arasındaki ilişkilerin bu dönemlerde ılımlı geçtiğine dair ikinci bir yorum yapılabilmesine de olanak sağlamaktadır²⁰¹.

Ancak tezimizin içerisinde sıklıkla vurgulandığı üzere II. ve özellikle III. yüzyılda pagan, Yahudi ve Hristiyan topluluklara ilişkin verilerin değerlendirilmesi oldukça güçtür. Bu dönemde Yahudi veya pagan inançtaki kişilerin yavaş yavaş Hristiyanlık dinini benimsemeye başlamış olma ihtimalleri de göz önünde tutulmalıdır. Başka bir deyişle Septuagint metinlerinin daha yaygın kullanımı, şehrin tarihinde ünlü olan sandık hikâyesini geniş kitleler açısından popüler hâle getirmiştir²⁰². Yahudi anlatımında ön plana çıkmayan Nuh'un eşinin, sandıkta Nuh ile birlikte tasvir edilmesi, tufan hikâyesinin Phrygia'da tekrar

¹⁹⁸LXX: Γένεσις, 7: 18.

¹⁹⁹A. Kielczewska (2008). Monety z Apamei Kibotos. Najstarsza ikonografia Arki Noego, *Vox Patrum*, 52/1, s. 466.

²⁰⁰F.W. Madden (1866). On Some Coins of Septimius Severus, Macrinus and Philip I., Struck at Apameia, in Phrygia, with the Legend ΝΩΕ. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 6, s. 199.

²⁰¹Mitchell, söz konusu malzemenin Hristiyanlık ile ilgili olduğunu söylemektedir bkz. Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 121.

²⁰²Yahudilik ile ilişkilendirdiğimiz mezar taşlarında insan figürlerinin kullanılmamasına yönelik eğilim olduğu görülmektedir. Sadece EP25 ve EP94 numaralı mezar taşı insan figürünü taşımaktadır, fakat EP25 mezar taşında figürlerin yüzünün betimlenmekten kaçınılmış olması dikkat çekicidir.

yorumlanmış olabileceği ve bu sahneyle dönemin yöneticisi ve eşine yönelik atfı da taşıyabileceği olasılığı da bulunmaktadır.

Bölgede belirlenmiş ve Yahudiliğe ilişkin durumu tartışmalı kadın adlarından Μαρία (Maria - מריא), Yahudilikte Hristiyanlığa geçiş döneminde her iki grubun da tercih ettiği adlardan biri olmuştur. Septuagint ve İncil kullanımında benzer olarak Μαρία ve Μαριάμ şeklindedir²⁰³. II. Tapınak Dönemi'nde (MÖ 516-MS 70) tercih edilen Yahudi kadın isimlerinden biridir²⁰⁴.

Söz konusu ismin Hierapolis kentinde üç defa kullanımı görülmektedir.²⁰⁵ Bu örnekler Hierapolis kentinde bulunan Yahudiliği işaret eden verilerden ayrılmaktadır. İlk yazıt²⁰⁶ yaşlılar meclisi olarak tercüme ettiğimiz ve "Gerousia"²⁰⁷ kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Mezar sahibi mezara zarar verilmesi durumunda bu meclise ödeme yapılması gerektiğini belirtmektedir. Diğer iki veride şehirdeki yaygın Yahudi etkisinden dolayı Yahudilik ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Fakat bu yazıtta herhangi bir Yahudi işaretinin olmaması ve ayrıca adın Hristiyanlar tarafından da tercih ediliyor olmasından dolayı Hristiyanlık ile bağlantılı olabileceği dikkate alınmalıdır.

Ῥουβή (Rube - רובי) ²⁰⁸ ismi Tanah kökenlidir. Aynı zamanda Yakup'un oğlu ve İsrail'de bulunan kabilelerden birinin adıdır. Diasporada eski Yunan alfabesiyle kullanımı çok yaygın değildir. Septuagint metinlerinde Ῥουβή²⁰⁹ biçiminde 89 defa geçmektedir. Küçük Asya'da Eumeneia ile birlikte Aphrodisias'ta karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Mısır, Iudaea ve Suriye bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır²¹⁰.

Σαμουήλ (Samuel - שמואל) ²¹¹ ismi, Septuagint metinlerinde Σαμουήλ biçiminde 146 defa geçmektedir²¹² ve adın diğer bölgelerindeki kullanımı Phrygia

²⁰³ <https://lexicon.katabiblon.com/?search=%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BC> (Erişim tarihi: 19.11.2022).

²⁰⁴ חכלילי רחל - R. Hachlili (1983). Names and Nicknames of Jews in Second Temple Times, *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, s. 189.

²⁰⁵ EP88, EP89 ve EP90.

²⁰⁶ EP89.

²⁰⁷ <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/6633-gerusia> (Erişim tarihi: 19.11.2022).

²⁰⁸ EP60 ve EP62.

²⁰⁹ https://en.katabiblon.com/us/search.php?mode=list&text=LXX&find=*ROUBHN (Erişim tarihi: 17.11.2022).

²¹⁰ N. G. Cohen (1976). Jewish Names as Cultural Indicators in Antiquity, *Journal for Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, s. 117-128; ayrıca bkz. CIJ: 928; IJO II: 14; IGLSyr 3.1: 781.

²¹¹ EP37 ve EP100. Diaspora'nın genelinde kullanılmaktadır bkz. CPJ: 12; CIJ: 399; CIJ: 686; IJO I: App12; IJO II: 242.

bölgesindeki kullanımı ile benzerlik göstermektedir. Iosephus'ta ise Σαμούηλος biçiminde kullanılmaktadır²¹³. Samuel ismi, uzun bir dönem Yahudiler arasında oldukça popüler olan bir isim olmuştur. Phrygia'daki Yahudi vurgusuna en sağlam gönderme yapan kanıtlarımızdan birisidir ve toplumsal yapıya ilişkin ipuçlarını takip etmemizi kolaylaştırmaktadır.

Σανβατίους (Sanbathios - שבתאי)²¹⁴ ismi, Şabat günü ile bağlantısından dolayı Yahudiler arasında popüler kullanıma sahiptir. Fakat pagan ve Hristiyanlar tarafından tercih edildiği için Yahudilikle doğrudan bağlantı kurmamızı zorlaştırmaktadır. Adın Septuagint kullanımı Σαβαθαι- Σαββαθαί biçimindedir²¹⁵. Iudaea bölgesinde kullanımı oldukça sınırlıdır²¹⁶. Fakat Yahudilerin yaşamsal standartları açısından bu bölgeyle paralel özelliklere sahip Mısır'da oldukça yaygındır²¹⁷.

Phrygia'da karşımıza çıkan bir diğer İbrani kökenli isim Σολομών (Solomon - שלמה)'dur. Olasılıkla Süleyman peygamberin yüzüklerine bir göndermede bulunan Σολομών yüzükleri, Eskişehir'in Han ilçesindeki kazılarda ele geçirilmiştir²¹⁸. İnanca göre yüzüklere sahip olan kişi hayvanlarla konuşmak gibi olağanüstü güçlere sahip olabilmektedir²¹⁹. Σολομών ismi Septuagint yazımında ise σαλμων ya da σαλωμων biçimindeyken; Iosephus'ta σολομών olarak geçmekte ve yüzükteki yazılış ile paralellik göstermektedir. Ayrıca Iudaea bölgesinde bir yazıtta da görülmektedir²²⁰. Ancak yüzüklerin bulunduğu yerde Yahudi varlığına yönelik başka somut kanıtlarımızın olmaması, söz konusu

²¹²

<https://lexicon.katabiblon.com/index.php?lemma=%CE%A3%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%85%E1%BD%B5%CE%BB> (Erişim tarihi: 17.11.2022)

²¹³J.JA V: 347.

²¹⁴EP72. Diaspora'nın genelinde yaygın olarak kullanılmaktadır bkz. IJO II: 58; CPJ: 28; CIJ: 329; IJO III: App24; Ant. Afr. 17: 66; CIJ: 96; IG 4: 732.

²¹⁵ <https://en.katabiblon.com/us/index.php?text=LXX&book=2Esd&ch=10> (Erişim tarihi: 09.12.2022).

²¹⁶M. H. Williams (2005). Jewish Festal Names in Antiquity – A Neglected Area of Onomastic Research, *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, s. 34.

²¹⁷Mısır bölgesinde kullanımı açısından CPJ: 46, CPJ: 494, CPJ: 498 gibi örnekleri verebiliriz. Ayrıca Phrygia dışında kullanımı Aphrodisias'ta IJO II: 14, Sardis Sinagogu'nda IJO II: 58, Ephesus'ta IJO II: 34 görülmektedir.

²¹⁸A. O. Alp (2011). Rings from the Han Necropolis, *SOMA 2009: Proceeding of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology, Selcuk University of Konya, Turkey, 23-24 April 2009*, s. 27-31.

²¹⁹Ö. F. Harman (2010). Süleyman, *TDV İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman#1> (Erişim tarihi: 23.12.2023).

²²⁰[πίστιν Ἀβραάμ] Ἰσαάκ Φ— —ΝΑΜ ἐλπίδαν Ἰακώβ πρᾶυτότα Μοϋσῆν δόξαν Δαουὶδ σοφία Σολομῶν ὑπομονήν Ἰώβ. SEG 31: 1449.

yüzüğü bölgeye Yahudi olmayan birileri tarafından başka bir yolla veya amaçla getirilmiş olabileceği düşüncesini de doğurmaktadır.

3.2.2. Yahudiler Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri

Uzun bir dönem Phrygia'daki varlıklarını devam ettiren Yahudi grupları, burada yaşadıkları Hellenizasyon sonucunda doğal olarak Eski Yunanca isimlerin kullanımına ağırlık vermişlerdir. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde de bu durum devam etmiştir²²¹. Hatta tezimizin zamansal sınırı içinde, Iudaea bölgesinde bile şahıs adlarında Eski Yunanca kullanımı açık bir şekilde görülmektedir²²².

Phrygia bölgesinde Yahudi erkekler tarafından kullanılan isimler; Αἰνίας (Aeneias)²²³, Ἀμέριμνος (Amerimnos)²²⁴, Ἀντίοχος (Antiochos)²²⁵, Ἀπελλᾶ (Apellas)²²⁶, Ἀπολλόδοτος (Apollodotos)²²⁷, Ἀριστεάς (Aristeas)²²⁸, Ἀριστόδημος (Aristodemos)²²⁹, Ἀριστωνυμος (Aristonymos)²³⁰, Ἀρτεμίσιος (Artemisios)²³¹, Ἀφέλης (Apheles)²³², Γλύκων (Glykon)²³³, Γλυκωνιανός (Glykonianos)²³⁴, Διοκλῆς (Diokles)²³⁵, Διογένης (Diogenes)²³⁶, Ἑορτάσιος (Heortasios)²³⁷, Ἑρμογένης (Hermogenes)²³⁸, Εὐέλπιστος (Euelpistos)²³⁹, Ζευξιανός (Zeuksianos)²⁴⁰, Ζώσιμος (Zosimos)²⁴¹, Θεοδωριανός (Theodorianos)²⁴², Θέωνος

²²¹Epigrafik verinin tamamına yakını Eski Yunanca'dır.

²²²SEG 16: 850; SEG 26: 1672.

²²³EP13. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 24 ve 222, P.Harrauer 33: 91.

²²⁴EP7.

²²⁵EP76 ve EP86. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 635.

²²⁶EP59. Mısır, İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 188; GLAJJ I: 128, IJO II: 14.

²²⁷EP73.

²²⁸EP16. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CRIPEL 19: 15.

²²⁹EP69. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. TADAE 3: 3: 29.

²³⁰EP95.

²³¹EP84.

²³²EP82.

²³³EP63, EP66, EP69, EP81, EP82, EP84 ve EP87. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. P. Heid. VIII: 417.

²³⁴EP81.

²³⁵EP88. Mısır ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPR: 18 ve JIWE II: 575.

²³⁶EP70 ve EP80. Yunanistan ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. GLAJJ II: 305 ve CIJ: 787.

²³⁷EP84. Aphrodisias'ta Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14.

²³⁸EP6 ve EP64. Mısır, Yunanistan, İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 144; CIJ: 324; CIJ: 708c ve IJO II: 98.

²³⁹EP7.

²⁴⁰EP85.

²⁴¹EP21. Mısır, İtalya, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 22; CIJ: 503; CIJ: 752; Ant. Afr. 17: 5.

²⁴²EP72. Diasporanın birçok yerinde Yahudiler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır bkz. PL 41: 825; JIGRE 156: 194; IJO II: 14-18; CIJ: 731d gibi.

(Theonos)²⁴³, Θεόκριτος (Theokritos)²⁴⁴, Θεόφιλος (Theophilos)²⁴⁵, Ἰκέσιος (İkesios)²⁴⁶, Ἰάσων (Iason)²⁴⁷, Καλλίμαχος (Kallimakhos)²⁴⁸, Καλλίστρατος (Kallistratos)²⁴⁹, Κοσμιανός (Kosmianos)²⁵⁰, Λυσίμαχος (Lysimakhos)²⁵¹, Μακεδών (Makedon)²⁵², Μάσχωνος (Maskhonos)²⁵³, Μέμνων (Memnon)²⁵⁴, Μενίσκος (Meniskos)²⁵⁵, Μῆνις (Menis)²⁵⁶, Μηνόθεμις (Menothemis)²⁵⁷, Μηνόκριτος (Menokritos)²⁵⁸, Νάρχισσος (Narkhissos)²⁵⁹, Νεικότειμος (Nikotimos)²⁶⁰, Νικάνωρ (Nikanor)²⁶¹, Νόννος (Nonnos)²⁶², Ὀνησίμος (Onesimos)²⁶³, Πάμφιλος (Pamphilos)²⁶⁴, Παπίας (Papias)²⁶⁵, Παρθένιος (Parthenios)²⁶⁶, Πολυδεύκης (Polydeukes)²⁶⁷, Πυρωνίδος (Pyronidos)²⁶⁸, Σέλευκος (Seleukos)²⁶⁹, Σωκράτης (Sokrates)²⁷⁰, Σκύμνος (Skymnos)²⁷¹, Στρατόνικος (Stratonikos)²⁷², Στρηνίων (Strenion)²⁷³, Τευθραντῖς (Teuthrantis)²⁷⁴,

²⁴³EP65.

²⁴⁴EP65.

²⁴⁵EP78 ve EP82. Mısır, İtalya, Küçük Asya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPR 18: 8, CIJ: 119, IJO II: 14 ve CJZC: 72.

²⁴⁶EP65.

²⁴⁷EP64.

²⁴⁸EP11.

²⁴⁹EP16 ve EP73.

²⁵⁰EP95.

²⁵¹EP88. Mısır, Yunanistan ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. PC 29: 4; CIJ: 726; TADAE 3: 3: 28.

²⁵²EP76 ve EP96. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 228.

²⁵³EP63.

²⁵⁴EP79. Bosporos (Kırım)'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 691.

²⁵⁵EP83.

²⁵⁶EP92.

²⁵⁷EP38.

²⁵⁸EP2.

²⁵⁹EP89.

²⁶⁰EP84.

²⁶¹EP83. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. PC 29: 12.

²⁶²EP93. İudaea, Küçük Asya ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. IJO II: 147; IJO II: 18; CIJ: 525.

²⁶³EP7 ve Mısır, Küçük Asya ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CIJ 1457; IJO II, 14; CIJ 34.

²⁶⁴EP77. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 331.

²⁶⁵EP79. Mısır'da da Yahudilik ilişkilendirilmiştir bkz. CPJ: 220.

²⁶⁶EP4. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 6.

²⁶⁷EP76.

²⁶⁸EP87.

²⁶⁹EP85. Mısır, İtalya ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. Harrauer 33: 31; CIJ: 52; CIJ: 704.

²⁷⁰EP63. Mısır, Küçük Asya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. PC 4: 101, IJO II: 135 ve CJZC 72.

²⁷¹EP21.

²⁷²EP69, EP77 ve EP78. Küçük Asya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14 ve CJZC: 71.

²⁷³EP74.

Τρύφων (Tryphon)²⁷⁵, Τυρρώνιος (Tyrronios)²⁷⁶, Ὑγείνος (Hygeinos)²⁷⁷, Φιλούμενος (Philoumenos)²⁷⁸, Χαρیمیδης (Kharimides)²⁷⁹.

Phrygia bölgesinde Yahudi kadınlar tarafından kullanılan isimler; Ἀλεξάνδρια/Ἀλεξα (Aleksandria/Aleksa)²⁸⁰, Ἀμμίας (Ammias)²⁸¹, Ἀντιπάτρα (Antipatra)²⁸², Ἀπολλωνιανή (Apolloniane)²⁸³, Δαμιανή (Damiane)²⁸⁴, Εὐελπίστη (Euelpiste)²⁸⁵, Ζηνωνίς (Zenonis)²⁸⁶, Ζωτική (Zotike)²⁸⁷, Θάλλουσα (Thallusa)²⁸⁸, Μακαρία (Makaria)²⁸⁹, Μενανδρίς (Menandris)²⁹⁰, Μυρτίς (Myrtis)²⁹¹, Ὀνησίμη (Onesime)²⁹², Ὀνησις (Onesis)²⁹³, Ὀλυμπίας (Olympias)²⁹⁴, Συνκλητικὴ (Synkletike)²⁹⁵, Στρατονίκη (Stratonike)²⁹⁶, Τροφίμη (Trophime)²⁹⁷, Τύχη (Tykhe)²⁹⁸.

3.2.3. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri

Phrygia bölgesinde Yahudi?-Hristiyan erkekler tarafından kullanılan isimler; Ἀγαθεῖνος (Agateinos)²⁹⁹, Ἀγαπημένος (Agapomenos)³⁰⁰, Ἀρίστιππος (Aristippos)³⁰¹, Ἀρίστων (Ariston)³⁰², Ἀπολλωνίδης (Apollonides)³⁰³

²⁷⁴EP6.

²⁷⁵EP67. Mısır, Cyrenaica ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 145; CJZC: 1 ve Archisynagogo: 3.

²⁷⁶EP1.

²⁷⁷EP68 ve EP75.

²⁷⁸EP74.

²⁷⁹EP63.

²⁸⁰EP2 ve EP3. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 144 ve 208.

²⁸¹EP85 ve EP101.

²⁸²EP73.

²⁸³EP68.

²⁸⁴EP69.

²⁸⁵EP4.

²⁸⁶EP58 ve EP72.

²⁸⁷EP9. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 117/CIJ: 311.

²⁸⁸EP15. İtalya ve Bosporan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 12 ve CIJ: 65.

²⁸⁹EP2.

²⁹⁰EP79 ve EP92.

²⁹¹EP73.

²⁹²EP7.

²⁹³EP89.

²⁹⁴EP65.

²⁹⁵EP21.

²⁹⁶EP69.

²⁹⁷EP7. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 169.

²⁹⁸EP5. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Malay, Greek&LatinInscriptions: 536.

²⁹⁹EP44. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 143.

³⁰⁰EP39.

³⁰¹EP39. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 47.

³⁰²EP29. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ 143.

³⁰³EP58. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 26.

Ἀρτεμιδώρος (Artemidoros) ³⁰⁴ , Ἀσκλᾶ (Askla) ³⁰⁵ , Ἀσκληπιάδος (Asklepiados) ³⁰⁶ , Αὐξάνων (Auksanon) ³⁰⁷ , Δίκεος (Dikeos) ³⁰⁸ , Διονύσιος (Dionysios) ³⁰⁹ , Δωσιτύχη (Dositykhe) ³¹⁰ , Ἐλαφοφάρος (Elaphopharos) ³¹¹ , Ἐπίγονος (Epigonos) ³¹² , Εὐξεινός (Eukseinos) ³¹³ , Ζηνόδοτος (Zenodotos) ³¹⁴ , Μελτίνη (Meltine) ³¹⁵ , Νεικέρως (Neikeros) ³¹⁶ , Παννυχίς (Pannykhis) ³¹⁷ , Παγχάριος (Pankharios) ³¹⁸ , Παπᾶ (Papap) ³¹⁹ , Πράξιος (Praksios) ³²⁰ , Σύμφορος (Symphoros) ³²¹ , Τιμόθεος (Timotheos) ³²² , Φούριος (Phurgios) ³²³ , Φωιτνός (Photinos) ³²⁴ , Φρονίμη (Phronime) ³²⁵ .

Phrygia bölgesinde Yahudi?-Hristiyan kadınlar tarafından kullanılan isimler; Αὐξανουση (Auksanuse) ³²⁶ , Βασίλη (Basila) ³²⁷ , Διονυσίδης (Dionysides) ³²⁸ , Ἑρμῆ (Herme) ³²⁹ , Ἡράς (Heras) ³³⁰ , Θεοδώρα (Theodora) ³³¹ , Κόμπη (Kompse) ³³² , Μεσσαλινῆ (Messaleine) ³³³ , Νικομήδης (Nikomedes) ³³⁴ , Νίκη (Nike) ³³⁵ .

³⁰⁴EP39. Mısır, Yunanistan ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 30; IJO I: Ach66; CJZC: 13d.

³⁰⁵EP25 ve EP36.

³⁰⁶EP48. İtalya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. JIWE II: 571 ve CJZC: 24g.

³⁰⁷EP24 ve EP33. İtalya, Mısır ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CIJ: 732a; JIGRE: 134; CIJ: 794.

³⁰⁸EP27.

³⁰⁹EP25 ve EP50. Mısır, İtalya ve Bosphoran'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 241; CIJ: 533; CIJ: 691.

³¹⁰EP24.

³¹¹EP98.

³¹²EP45.

³¹³EP36.

³¹⁴EP46 ve EP49.

³¹⁵EP50, EP75 ve EP94.

³¹⁶EP51.

³¹⁷EP33.

³¹⁸EP30. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 48.

³¹⁹EP36.

³²⁰EP50.

³²¹EP53.

³²²EP31. Mısır ve Bosporan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 22 ve CIJ: 78.

³²³EP41.

³²⁴EP29.

³²⁵EP62.

³²⁶EP27.

³²⁷EP36.

³²⁸EP42.

³²⁹EP47.

³³⁰EP43. Mısır'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 421.

³³¹EP42.

³³²EP58.

³³³EP36 ve EP58.

3.2.4. Hem Yahudi Hem de Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Hellen İsimleri

Phrygia bölgesinde hem Yahudi hem de Yahudi?-Hristiyan erkekler tarafından kullanılan isimler; Ἀλέξανδρος (Aleksandros)³³⁶, Ἀπολλώνιος (Apollonios)³³⁷, Ἀρτέμων (Artemon)³³⁸, Γλυκωνίς (Glykonis)³³⁹, Δημήτριος (Demetrios)³⁴⁰, Εἰρηναῖος (Eirenaios)³⁴¹, Εὐτυχής (Eutykhes)³⁴², Ἑρμῆς (Hermes)³⁴³, Ζήνων (Zenon)³⁴⁴, Ζωτικός (Zotikos)³⁴⁵, Μενεκράτης (Menekrates)³⁴⁶, Μόσχος (Moskhos)³⁴⁷, Ὀνήσιμος (Onesimos)³⁴⁸.

Phrygia bölgesinde hem Yahudi hem de Yahudi?-Hristiyan kadınlar tarafından kullanılan tek isim Ἀμμία (Ammia)'dır³⁴⁹.

3.2.5. Yahudiler Tarafından Kullanılan Latin İsimleri

Phrygia bölgesinde Yahudi erkekler tarafından kullanılan Latin isimleri; Αἰλιανός (Aelianus)³⁵⁰, Ἀμμιανός (Ammianus)³⁵¹, Ἀννίας (Annias)³⁵²,

³³⁴EP41.

³³⁵EP98. Mısır ve Girit'te de Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 1472 ve IJO I: Cre2.

³³⁶EP3, EP9, EP10, EP16, EP31, EP35, EP45, EP48, EP52, EP58, EP71, EP78, EP82. Roma kentinden Kudüs kentine kadar Yahudiler arasından oldukça yaygın kullanılmaktadır bkz. İtalya: CIJ: 85, 92, 140; Mısır: CPJ: 13, 14, 18; Küçük Asya: CIJ: 882 ve TAM V: 608; Yunanistan: CIJ: 696; Kudüs: CIJ: 1284.

³³⁷EP16, EP42 ve EP68. Mısır, Küçük Asya ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. TADAE 4:21.6; ZPE 36: 182; IJO I: Mac18.

³³⁸EP23 ve EP63. Mısır ve Yunanistan bölgelerinde de Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 481c ve Archisynagogo: 3.

³³⁹EP50, EP82 ve EP84.

³⁴⁰EP17, EP25 ve EP26. Mısır, Yunanistan, Cyrenaica ve İtalya bölgelerinde de Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 10; CIJ: 715; CIJ: 51; CJZC: 20; CIJ: 51.

³⁴¹EP36, EP71 ve EP95. Cyrenaica ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CJZC: 2 ve CIJ: 266-650.

³⁴²EP11, EP28, EP40 ve EP55. İtalya, Küçük Asya ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CIJ: 232; TAM V: 608 ve IJO II: 7.

³⁴³EP4, EP22, EP47 ve EP99. Mısır, İtalya, Yunanistan ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 88; JIWE II: 360, CIJ: 708; IJO II: 98.

³⁴⁴EP46, EP58 ve EP72. Mısır ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. JIGRE: 155: 100; IJO II: 14.

³⁴⁵EP1, EP25, EP30, EP50, EP58, EP62, EP68, EP75, EP81 ve EP96. Küçük Asya ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14; CIJ: 118 ve 338.

³⁴⁶EP34, EP42, EP48 ve EP52.

³⁴⁷EP52. Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 711.

³⁴⁸EP59 ve EP102. Phrygia bölgesi dışında bulunan bölgelerden Küçük Asya, Mısır ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. IJO II: 14; CIJ: 1457; CIJ: 34.

³⁴⁹EP5, EP11, EP32, EP33, EP43, EP49, EP50, EP54 ve EP58. İtalya, Yunanistan ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CIJ: 297; IJO I: Ach35; BHC 18: 199 ve IK 16: 2281B.

³⁵⁰EP85. İtalya, Yunanistan ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CIJ: 139; Archisynagogo: 4; IJO II: 14.

³⁵¹EP43, EP62, EP64, EP79, EP82, EP85 ve EP95. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14.

Ἀντωνεινίανος (Antoneinianus)³⁵³, Ἀντώνιος (Antonius)³⁵⁴, Ἀντωνῖνος (Antoninus)³⁵⁵, Ἰγνάτιος (Ignatius)³⁵⁶, Ἰουλιανός (Iulianus)³⁵⁷, Ἰούλιος (Iulius)³⁵⁸, Κατίλις (Catilius)³⁵⁹, Κλαυδῖος (Claudius)³⁶⁰, Κλάδος (Cladus)³⁶¹, Κρίσπος (Crispus)³⁶², Κόρτιος (Cortius)³⁶³, Λυκίδα (Lycidus)³⁶⁴, Λούκιος (Lucius)³⁶⁵, Λουκιανός (Lucianus)³⁶⁶, Μάρκος (Marcus)³⁶⁷, Μαρκέλλος (Marcellus)³⁶⁸, Μαύρος (Maurus)³⁶⁹, Οὐίβιος (Uibius)³⁷⁰, Πόπλιος (Publius)³⁷¹, Ρούφος (Rufus)³⁷², Στερτίνιος (Sertinius)³⁷³, Τιβέριος (Tiberius)³⁷⁴, Τιτέδιος (Titedius)³⁷⁵, Τίτιος (Titius)³⁷⁶, Φλάβιος (Flavius)³⁷⁷, Φρουγιανός (Frugianus)³⁷⁸.

Phrygia bölgesinde Yahudi kadınlar tarafından kullanılan isimler; Αὐγούστας (Augustas)³⁷⁹, Γαιανή (Gaiane)³⁸⁰, Ἰουλία (Iulia)³⁸¹, Κλημεντιανή

³⁵² EP71 ve EP79. Mısır, Cyrenaica, İtalya ve Kuzey Afrika'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 268, CJZC: 77, CIJ: 9; Ant. Afr. 17/39.

³⁵³EP76.

³⁵⁴EP68. Diaspora'nın genelinde görülmektedir bkz. CPJ: 162; CIJ: 533; Ant. Afr. 17: 81; Archisynagogoi: 4.

³⁵⁵EP65 ve EP68. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14.

³⁵⁶EP38.

³⁵⁷EP12, EP20 ve EP84. Mısır ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 95 ve CIJ: 354.

³⁵⁸EP68. Diaspora'nın genelinde görülmektedir bkz. CPJ: 408; CIJ: 67; CIJ: 468; IJO II: 28; Ant. Afr. 17: 77; Archisynagogoi: 1.

³⁵⁹EP99. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. JIWE II: 360.

³⁶⁰EP12 ve EP90. İtalya ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 556 ve CIJ: 694.

³⁶¹EP1.

³⁶²EP5. Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CJZC: 12.

³⁶³EP78.

³⁶⁴EP62 ve EP84.

³⁶⁵EP1, , EP78, EP80 ve EP93. Küçük Asya, Kuzey Afrika ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 44; Ant. Afr. 17: 39; CIJ: 470.

³⁶⁶EP80.

³⁶⁷EP16, EP17, EP61, EP68, EP69, EP70, EP71, EP72, EP73, EP74, EP75, EP77, EP82, EP88 ve EP89. İtalya ve Küçük Asya ağırlıkta olmakla birlikte Diasporanın genelinde görülmektedir bkz. CIJ: 284; CIJ: 619; CIJ: 7; IJO I: Mac15; CJZC: 33; TAM III: 612.

³⁶⁸EP61 ve EP87. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 615/619.

³⁶⁹EP90.

³⁷⁰EP5. Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Archisynagogoi: 4.

³⁷¹EP1.

³⁷²EP4 ve EP20. Diasporanın genelinde görülmektedir bkz. Ant. Afr. 17: 41; IJO II: 14, CPJ: 162; CJZC: 18.

³⁷³EP13.

³⁷⁴EP12 ve EP90. Mısır, Yunanistan ve İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir sırasıyla bkz. CPJ: 492; CIJ: 694 ve CIJ: 556.

³⁷⁵EP7. Cyrenaica ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CJZC: 71 ve BHC 33: 59.

³⁷⁶EP9.

³⁷⁷EP10. İtalya, Küçük Asya ve Yunanistan'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 463; IJO II: 19 ve IJO I: Mac12.

³⁷⁸EP2.

³⁷⁹EP81. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. JIWE I: 107.

(Clementiane)³⁸², Κατιλλία (Katillia)³⁸³, Κοδρατίλλα (Codratilla)³⁸⁴, Μαρκία (Marcia)³⁸⁵, Ρουφίνη (Rufine)³⁸⁶, Τατιανή (Tatiane)³⁸⁷, Τράια (Traia)³⁸⁸, Φλαβία (Flavia)³⁸⁹.

3.2.6. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Latin İsimleri

Phrygia bölgesinde Yahudi?-Hristiyan erkekler tarafından kullanılan Latin isimleri; Ἀκύλας (Akylas)³⁹⁰, Κώνσταντος (Constantus)³⁹¹, Μάξιμος (Maksimus)³⁹², Μάννος (Mannus)³⁹³, Σατορνίνος (Satorninus)³⁹⁴, Σήϊος (Seius)³⁹⁵.

Phrygia bölgesinde Yahudi?-Hristiyan kadınları tarafından kullanılan isimler; Ἀντωνία (Antonia)³⁹⁶, Ἀταλάντη (Atalante)³⁹⁷, Λουκίλλη (Lucille)³⁹⁸, Σεβηρεΐνη (Severa)³⁹⁹, Τατα (Tata)⁴⁰⁰.

3.2.7. Hem Yahudi Hem de Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Latin İsimleri

Phrygia bölgesinde hem Yahudi hem de Yahudi?-Hristiyan erkekler tarafından kullanılan Latin isimleri; Αἴλιος (Aelius)⁴⁰¹, Αὐρήλιος (Aurelius)⁴⁰²,

³⁸⁰EP10 ve EP43.

³⁸¹EP68. Diasporanın genelinde görülmektedir bkz. CIJ: 220; CPJ: 50; CJZC: 45; CIJ: 745.

³⁸²EP64.

³⁸³EP99.

³⁸⁴EP69 ve EP87.

³⁸⁵EP17. İtalya, Yunanistan ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Capri: 350; CIJ: 730 ve IJO II: 215.

³⁸⁶EP4. İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 641 ve CIJ: 741.

³⁸⁷EP20.

³⁸⁸EP88.

³⁸⁹EP6 ve EP21. İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 416 ve MAMA I: 163.

³⁹⁰EP43. Küçük Asya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 797 ve CJZC: 47.

³⁹¹EP51. İtalya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 507 ve CIJ: 102.

³⁹²EP62.

³⁹³EP51.

³⁹⁴EP32. Kuzey Afrika ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Ant. Afr. 17: 11 ve BCH 46: 337.

³⁹⁵EP58.

³⁹⁶EP57. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 266.

³⁹⁷EP30.

³⁹⁸EP22.

³⁹⁹EP56.

⁴⁰⁰EP29. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. Reynolds & Tannenbaum: 139.

⁴⁰¹EP22, EP30 ve EP85. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 456.

⁴⁰²EP2, EP4, EP9, EP16, EP20, EP21, EP23, EP24, EP25, EP26, EP27, EP29, EP33, EP34, EP35, EP36, EP39, EP43, EP45, EP47, EP48, EP50, EP51, EP52, EP53, EP54, EP57, EP58, EP59, EP62, EP69, EP70, EP71, EP72, EP73, EP74, EP75, EP76, EP77, EP78, EP79, EP81, EP82 EP84,

Γάϊος (Gaius) ⁴⁰³, Ποπλίος (Poplius) ⁴⁰⁴, Τατιανός (Tatianus) ⁴⁰⁵, Φαύστος (Faustus) ⁴⁰⁶.

Phrygia bölgesinde hem Yahudi hem de Yahudi?-Hristiyan kadınlar tarafından kullanılan isimler; Αιλία (Aelia) ⁴⁰⁷, Αὐρηλία (Aurelia) ⁴⁰⁸, Ἀφφια (Appia) ⁴⁰⁹, Δόμνη (Domne) ⁴¹⁰, Ἰουλιανή (Iuliana) ⁴¹¹, Πῶλλα (Polla) ⁴¹², Τατία (Tatia) ⁴¹³.

3.2.8. Yahudi ve Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Diğer İsimler

3.2.8.1. Yahudiler Tarafından Kullanılan Pers İsmi

Phrygia bölgesinde Yahudi bir kadın tarafından kullanıldığı düşünülen tek Pers ismi, Δαδαν (Dadan)'dır. ⁴¹⁴.

3.2.8.2. Yahudiler Tarafından Kullanılan ve Köken Olarak Belirsiz İsimler

Phrygia bölgesinde Yahudi erkekler tarafından kullanılan ve köken olarak belirsiz isimler; Απονύμιος (Aponymios) ⁴¹⁵, Γεωρᾶ (Geora) ⁴¹⁶, Κασμεινᾶ (Kasmeina) ⁴¹⁷.

EP87, EP88, EP89, EP95 ve EP96. Diasporanın genelinde görülmektedir. CIJ: 219; Ant. Afr: 17: 10; CIJ: 719; CIJ: 63; Xyla: 5; JHS 19: 290; Oxy: 3203; CIJ: 788; IJO II: 136/138.

⁴⁰³EP5, EP9, EP15, EP36, EP56, EP58, EP59, EP60 ve EP72. İtalya bölgesinde ağırlıklı olmak üzere diasporanın genelinde görülmektedir bkz. CIJ: 236; JIWE I: 161; CJZC: 12; Ant. Afr: 17: 35.

⁴⁰⁴EP28, EP85 ve EP99. Küçük Asya, Yunanistan, İtalya ve Cyrenaica'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 744; IJO I: Ach57; CIJ: 27/29; CJZC: 19.

⁴⁰⁵EP54, EP80 ve EP83. Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. IJO II: 14.

⁴⁰⁶EP36 ve EP95. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. JIWE I: 13.

⁴⁰⁷EP30, EP41 ve EP85. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ 20/208.

⁴⁰⁸EP2, EP9, EP20, EP21, EP32, EP33, EP40, EP43, EP55, EP57, EP58, EP69, EP72, EP73, EP75, EP77, EP78, EP79, EP80, EP81, EP82, EP85, EP87, EP90, EP95 ve EP102. İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. JIWE I: 204, CIJ: 752.

⁴⁰⁹EP25, EP61, EP80, EP84 ve EP92.

⁴¹⁰EP3, EP36 ve EP102.

⁴¹¹EP2 ve EP56. İtalya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 172.

⁴¹²EP32 ve EP71. Mısır, İtalya ve Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CPJ: 462; CIJ: 241 ve TAM V: 608.

⁴¹³EP21, EP32, EP40, EP45, EP46, EP48, EP55, EP60 ve EP91. Phrygia bölgesi dışında Küçük Asya'da da Yahudilikle ilişkilendirilmektedir bkz. CIJ: 738.

⁴¹⁴EP36.

⁴¹⁵EP38.

⁴¹⁶EP86. İsim büyük olasılıkla Semitik kökenli.

⁴¹⁷EP73.

3.2.8.3. Yahudi?-Hristiyanları Tarafından Kullanılan Köken Olarak Belirsiz İsimler

Phrygia bölgesinde Yahudi?-Hristiyan erkekler ya da kadınlar tarafından kullanılan ve köken olarak belirsiz isimler; Καστρίος (Kastrios) ⁴¹⁸, Δηδαμίνη (Dedamie)⁴¹⁹.

Doğrudan Hellen kökenli tanrı ve tanrıça adları ya da bu adlardan türetilmiş adların kullanımı bölgedeki pagan ve Yahudi toplulukları arasındaki etkileşimin en açık örnekleridir. Hem Yahudi hem de Yahudi?-Hristiyanlığı içerisinde tercih edilmiş bu adlar ve yazıtlardaki güçlü Yahudi vurgusu⁴²⁰ bu isimlerin Yahudi kökenli kişileri de işaret etme olasılığını arttırmaktadır. Latince şahıs adlarında, tanrı veya tanrıça adlarından ziyade daha çok imparatorluk ile ilgili isimlerin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu durum, büyük olasılıkla III. yüzyıl başlarında genel yurttaşlık kazanımına ilişkin gözüke de düşük bir olasılık, Yahudi toplumu ile Roma yönetimi arasındaki olumlu ilişkiler olabileceğine dair farklı bir yorumu da beraberinde getirmektedir.

⁴¹⁸EP51.

⁴¹⁹EP43.

⁴²⁰Daha önce Dama ve Rouben gibi isimlerden bahsedildiği gibi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4. PHRYGIA BÖLGESİ YAHUDİLERİNİN EKONOMİK YAPISI

Bölgeden geçerek liman kentlerine ulaşan dört adet ana yol Eski Çağ'da Phrygia'nın ekonomik canlılığını sağlayan temel etkenlerden birisi olmuştur (bkz. Harita 2.5). Bahsi geçen yollardan iki tanesi Anadolu'yu doğudan batıya bağlayan “Kral Yolu” ile “Güney Karayolu” olup, erken dönemlerden beri kullanılan güzergâhlardır. Diğer iki yol ise Hellenistik Dönem'den itibaren gelişmeye başlayan ve Roma Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan “Karadeniz ve Akdeniz” ticaret yollarıdır⁴²¹. Bu yollar üzerindeki kentler de ekonomik canlılığın sürekliliğinde rol oynayan diğer etmenler olmuşlardır. Bölgedeki kentlerin zaman içerisinde değişen ekonomik şartlarına rağmen Akmonia, Apameia ve Eumeneia gibi önemli yerleşimler, hem askeri birer merkez hem de hâkim devletin ekonomik anlamda etkinliğinin ana noktalarını oluşturmuşlardır. Kentlerin ticari hacimlerindeki büyüklük ve ekonomik faaliyet alanlarındaki çeşitlilik Phrygia'daki kent kültürünün zamanla farklılık kazanmasına imkân tanımıştır. Özellikle Roma hâkimiyetinin ardından, kentlere tanınan haklar, beraberinde Phrygia bölgesi içerisinde kalan kentlerin gelişmişlik seviyesini de arttırmıştır⁴²². Bölgenin ağırlıklı olarak ekonomik etkinliğinde güneybatısındaki Dokimeion şehrinde bulunan mermer ocakları⁴²³, mobilyacılık, at yetiştiriciliği, Tatta ve Anaua Göllerinden elde edilen tuzlar ile koyun ve keçi yününden elde edilen dokumacılık faaliyetleri ve tabii ki yoğun tarım uygulamaları temel unsurlar olmuşlardır⁴²⁴. Ayrıca Apameia'nın iç bölgelerden gelen köle ticareti ve bölgede yetiştirilen üzümler ile yapılan şarapların⁴²⁵ kıyı kesimlerinde bulunan limanlar aracılığıyla ihracatı gerçekleşirken karşılığında kıyı kesimlerden gelen zeytinyağı ticareti canlılığı görmemiz açısından değerli örneklerdir⁴²⁶.

⁴²¹S. Akyol (2006). *Phrygia Bölgesinde Ticaret*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 15.

⁴²²Kentlere tanınan haklardan Yahudilerde kazanımlar elde etmişlerdir bkz. Y. G. Ergin (2009). *Küçük Asya'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 243-249.

⁴²³T. Albustanlıoğlu (2001). “Dokimeion Mermer Ocağı” *IDOL: Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 9/1, s. 17-22.

⁴²⁴V. Sevin, 2016, **a.g.k.**, 255-257.

⁴²⁵A. Tekin (2008). *Apameia Kentinin, Tarihi Coğrafyası ve Sikkeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8.

⁴²⁶S. Mitchell, 1995, **a.g.k.**, 257.

Phrygia'daki Yahudi cemaatinin ekonomik yapısına vurgu yapan Eski Çağ yazarlarından ilki Cicero'dur. Roma egemenliği döneminde Yahudilerin yaşadığı kentler, yazarın "Pro Flacco" adlı eserinde geçmektedir. Söz konusu eserde, MÖ 62 tarihinde Asia eyaleti valisi olan L. Valerius Flaccus hakkında yolsuzluk davası açılmış, Cicero da açılan davada Flaccus'un avukatlığını üstlenmiştir⁴²⁷. Bu davada bir Akmonia vatandaşı, Flaccus aleyhinde beyanlarda bulunmuştur⁴²⁸. Ayrıca Flaccus'un Yahudilik tarihinde de adı çok iyi anılmamaktadır. Konumuz açısından bu kötü ünün sebebi hiç şüphesiz ki Apamea, Laodikeia, Adramyttium ve Pergamon'daki Yahudiler tarafından toplanıp, düzenli olarak Kudüs'teki tapınağa gönderilen sikkelere el konulmasıdır⁴²⁹. Buna göre bölgede yaşayan Yahudiler, en azından Geç Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, yani MÖ I. yüzyıl sonlarında, kendi aralarında bir şekilde örgütlenmişler ve topladıkları sikkeler aracılığıyla tapınak (Kudüs) ile bağlarını bir şekilde sürdürmeyi başarmışlardır.

Geç Cumhuriyet Dönemi'ndeki bu olumsuz gelişmeye rağmen imparatorluk döneminde bölgeler ve doğaldır ki kent ekonomilerinde olumlu anlamda değişimler başlamıştır. İki dönem arasında yaşanan farklılaşma bölgeler arası huzurun tesisi ve aynı zamanda seçkinlerin şehir yatırımlarındaki etkinliği ve ticaretin yaygınlığı ile ilgilidir. Nitekim MS I. yüzyılda kendi bölgesinden çıkan yerel bir tüccarın, imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna rahatlıkla tekrar tekrar gidebildiği bilinmektedir⁴³⁰.

Ancak III. yüzyılda başlayan kriz ortamı bu serbestliğin son bulmasına, Roma İmparatorluğu'nun *Pax Romana* ile oluşturduğu toplumsal birliktelik ve ekonomik canlılığın zarar görmesine sebep olmuştur. Başka bir deyişle III. yüzyılda etkisini arttıran kriz Roma şehir düzenindeki ve ticaretteki istikrarını

⁴²⁷FL2 ayrıca bkz. N.E.A. Şahin ve H. Uzunoğlu (2019). Epigrafik Belgeler Işığında Akmonia. *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent Akmonia: 2014-2017 Yılları Arasında Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 208

⁴²⁸Cicero (1856). *The Orations of Marcus Tullius Cicero* (Çev: C. D. Yonge). London: Covent Garden, s. 34. Şehrin adı Aemon olarak geçmektedir.

⁴²⁹A.J. Marshall (1975). "Flaccus and the Jews of Asia", *Classical Association of Canada*, 29/2, s. 139 ve bkz. FL2.

⁴³⁰Hierapolisli bir tacirin mezar taşında, kendi kentinden İtalya'ya 72 defa seyahat yaptığından belirtmektedir. P. Brown (2017). *Geç Antikçağ Dünyası* (Çev. Turhan Kaçar). İstanbul: Alfa, s. 72. Ayrıca bkz. SEG 54: 1304.

olumsuz etkilemiştir ⁴³¹ . III. yüzyıl krizi sadece siyasi boyutuyla düşünülmemelidir. Krize, siyasi istikrarsızlığın yanında ekonomik ve toplumsal kimi sorunların da eşlik ettiği görülmektedir. Lukas de Blois, G. Alföldy'nin çalışmalarından yararlanarak III. yüzyıl krizi ile bağlantılı dokuz etken üzerinde durmaktadır. Bu etkenler: askeri despotluk döneminin başlaması ⁴³² , genel istikrarsız ortam, ordunun kontrolsüz artan gücü, eyaletlerin askerlerin denetimindeki baskıcı yönetimlere bırakılması, hızlı toplumsal değişimin getirdiği huzursuzluk, ekonomik sorunlar, nüfusun azalması ve demografik yapının bozulması, dinî ve ahlaki krizlerden dolayı çıkmaza giren toplumun içinde bulunduğu durum, yabancı halkların neredeyse tüm sınır bölgelerinde ve hatta ötesinde imparatorluğun kalbine doğru istilaları olarak belirtilebilir ⁴³³ . Bahsi geçen tüm nedenler oldukça isabetlidir ve Roma İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal düzenini geri dönmeyecek şekilde olumsuz etkilemiştir.

Yukarıda bahsi geçen bilgilere ek olarak III. yüzyıl krizinde özellikle salgın hastalıklar sonucunda nüfusun azalması da ⁴³⁴ önemli rol oynamıştır. Veba olarak düşünülen salgın ⁴³⁵ , Roma İmparatorluğu'nun üretimini ciddi anlamda

⁴³¹Bu döneme “Askeri Anarşi Dönemi” de denilmektedir bkz. O. Tekin (2019), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 273-287.

⁴³²Bu durumdan Phrygia kentleri de fazlasıyla etkilenmiştir. Örnek olarak MS 196 tarihinde meydana gelen depremde yıkılan Roma garnizonu Roma hükümdarı Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) tekrardan yapılmıştır. Burada ele geçen yazıtlarda, çok sayıda Roma askerinin adının bulunması kentteki etkin askeri yapıyı göstermesi açısından değerlidir bkz. B. Söğüt ve C. Şimşek (2002). *Eumeneia, Düünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, s. 307.

⁴³³L. de Blois (2002). “The Crisis of the Third Century AD. in the Roman Empire: A Modern Myth?”, *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire*. Nottingham: Brill, s. 204. Ayrıca ana kaynaktan takip etmek için bkz. G. Alföldy (1974). *The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries, Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 15, s. 98-103; ayrıca bkz. A. L. Paolilli (2008). *Development and Crisis in Ancient Rome: the Role of Mediterranean Trade, Historical Social Research*. 33/4, s. 279.

⁴³⁴Salgın hastalık, siyasi ve ekonomik kriz, toplumsal bozulma ve nüfustaki düşüş hepsi bir araya geldiğinde yaşanan dönem için “kayı çığı” adının verilmesine de sebep olmuştur bkz. E.R. Dodds (1965). *Pagan and Christian in an Age of Anxiety: Some Aspects of Religious Experience from Marcus Aurelius to Constantine*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴³⁵İngilizce kaynaklarda “Kıbrıs Vebası” olarak geçen Roma İmparatorluğu'nun neredeyse tamamını etkileyen hastalık özellikle askeri hareketlilik ile birlikte artış göstermiştir. Salgının varlığı ekonomik ve siyasi krizler halk ile devlet arasındaki kopuşları hızlandırmıştır bkz. S. R. Huebner (2021). *The “Plague of Cyprian”: A Revised View of The Origin and Spread of a 3rd-c. CE Pandemic, Journal of Roman Archaeology*, s. 13.

düşürmüştür⁴³⁶. Salgının başlangıcı olarak Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180) gösterilmiş ve III. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir⁴³⁷.

Kriz ortamı imparatorluğun vergi gelirlerini de doğrudan etkilemiştir. Şehir yaşamında görülen değişim, şehir ileri gelenlerinin kendi aralarında yatırım yapmasının da önüne geçmiştir. I. yüzyılda şehirlerin kendi aralarında yapıcı ticari rekabeti, III. yüzyılın kriz ortamıyla birlikte kaybolmaya başlamıştır. Epigrafik verilerden elde ettiğimiz bilgiler, şehirlerde artık merkezden atanan yöneticilerin daha aktif olduğunu ve yatırımların bu yönetici grup tarafından yapıldığını göstermektedir⁴³⁸.

Yukarıdaki gelişmeler genelde bir bütün halinde değerlendirilerek, yaygın bir olumsuz resim çizilmiş olsa da Phrygia bölgesinin tamamının III. yüzyıl krizinden aynı seviyede etkilendiğinden bahsedemeyiz. Örneğin 1. Bölgeyi oluşturan kentlerin kırsal kesimlerinin eski durumlarını korudukları anlaşılmaktadır. Zira dağlık ve kapalı coğrafya, bölgenin kriz ortamından daha az etkilenmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, kırsal kesimde üretimin devam etmesi, yani köylünün eskisinden farklı olmayan yaşamının sürekliliği, Phrygia kırsalı için ekonomik etkinliklerin ve canlılığın kesintiye uğramadan sürmesiyle sonuçlanmıştır⁴³⁹.

Kırsal kesimin aksine şehirlerdeki ekonomik etkinlikler veya üretim ciddi anlamda sekteye uğramıştır. Yolların güvenliğinin önceki dönemlere göre azalması ve salgının etkisi ticareti neredeyse durma noktasına getirmiştir. Genelde böylesi kriz ortamlarında karşımıza çıkan bireysel zenginleşmenin belirli bir azınlığın elinde toplanması, şehirlerde yaşayan alt tabakadan insanlar arasında kolektif örgütlenme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda Roma yönetiminin beklentileri karşılayamaması, bir araya gelme noktasında bazı gruplar için kiliseyi iyi bir alternatif yapmıştır. Nitekim bu durum, 2. Bölge

⁴³⁶ Bu konuda son yıllarda tatmin edici çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle ordunun geçiş güzargahı üzerinde bulunan kentler salgın hastalıktan derinlemesine etkilenmiştir bkz. C. Bruun (2006). *The Antonine Plague and the Third-Century Crisis, Crises and the Roman Empire* (Ed. Oliver Hekster, Gerda de Kleijn, Danielle Slootjes). Nijmegen: Brill, s. 201-217.

⁴³⁷ A. Zuiderhoek (2009). Government Centralization in Late Second and Third Century a.d. Asia Minor: A Working Hypothesis, *The Classical World*, 103, s. 42.

⁴³⁸ Süreç imparatorluk genelinde orta sınıfın çökmesi ve toprak sahipleri ile memurların güçlenmesi şeklinde gelişim seyri göstermeye başlamıştır bkz. B. Tahiroğlu (1981). Roma Devleti'nin İktisadi Krizleri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45, s. 690.

⁴³⁹ S. Mitchell (1995). *Anatolia: Land, Men, And Gods in Asia Minor I*. Oxford: Clarendon Press, s. 227-240.

içerisinde yaşayan Yahudilerden bazılarının Hristiyanlığı kabul etmeye başlamasına neden olmuş gibi durmaktadır⁴⁴⁰. Önceki dönemlerde 2. Bölgede varlığı bilinen Yahudilere ait somut kanıtların, III. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamasının sebebi bununla ilişkili olmalıdır.

Kriz ortamında 3. Bölgede yaşayan Yahudiler, ekonomik güçleri sayesinde yapılarını koruyabilmişler ve böylelikle ayakta kalabilmişlerdir. Bu örgütlenme süreci Hristiyanlığa karşı direnç sağlamalarına da yardımcı olmuştur. Bu bağlamda yukarıda belirtilen durum 3. Bölgede yaşayan Yahudilerde cemaat ve soy vurgularının ön plana çıkmasına rağmen 2. Bölgede yaşayan Yahudilerin bir anda kaybolmasının temel sebebi gibi durmaktadır. Kısacası Phrygia içerisindeki III. yüzyıl krizinin etkileri, bölgeden bölgeye farklılık göstermiş, bu durum orta ve uzun vadede Yahudi topluluklarının ekonomik ve toplumsal yapılarına yansımıştır.

4.1. Ekonomik Yapı İçerisinde Yahudiler

4.1.1. Birinci Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

4.1.2. İkinci Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler

2. Bölgede yer alan Akmonia, Apameia ve Eumeneia kentlerindeki ekonomik yapı 3. Bölge kentleri ile bariz farklılıklar göstermektedir. Özellikle kriz döneminde ekonomik faaliyetlerdeki değişim ve diğer kentler ile iletişimin (ki burada coğrafi konumda son derece önemlidir) Yahudi-Hristiyan kültürünün oluşmasında etkin olmuş olmalıdır.

Phrygia bölgesi içerisinde Akmonia, Eumeneia ve Apameia'nın bir hat ile birbirine bağlanması (bkz. Harita 2.5) hem şehirlerin zenginliğini arttırmış hem de meslek gruplarının şehir güvenliğinden yararlanarak rahatça işlerini yapabilmelerini sağlamıştır. Nitekim Akmonia kentinden ele geçirilmiş ve Yahudi olabileceğini düşündüğümüz kişilere ait mezar taşlarında; ayakkabı veya deri

⁴⁴⁰E. İznik (2022). IV. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğunda Heretikler ve Hizipçiler, 18. *Türk Tarih Kongresi*, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 466.

işçisi, demirci, taş ustası ve çiftçilik gibi, kişilerin mesleklerine yönelik bilgiler bulunmaktadır⁴⁴¹.

MS I. yüzyıl tarihli Yahudi mezar taşlarının en bilinenlerden biri şehirde yaşayan Yahudi cemaatinin ekonomik gücü olduğunu göstermektedir⁴⁴². Yazıt depremde ⁴⁴³ zarar gören sinagogun Iulia Severa tarafından onarıldığından bahsetmektedir. Ayrıca yazıtta “sinagogun inşasında kendi kaynaklarından ve toplanan kaynaklardan yararlanılmıştır” ifadesi bulunmaktadır. Burada geçen kaynakların niteliği belirsiz olmakla birlikte Phrygia bölgesinde dönemin önde gelen ⁴⁴⁴ imparatorluk kültü rahibesi ⁴⁴⁵ Iulia Severa’nın yardımına ek olarak Yahudilerin maddi kaynaklarının ve Yahudi halktan toplanan sikkelerin inşa sürecinde kullanıldığını düşünebiliriz. Yahudilerden toplanan ve mabede giden değerli varlıkların varlığı bilindiğine göre⁴⁴⁶ yazıtta geçen öz kaynakların, Yahudi cemaatinden toplanan sikkeler olma olasılığı oldukça fazladır. Öyleyse şehirlerde yaşayan Yahudi cemaati, dönemin önde gelen yöneticilerinden destek aldığı gibi kendi aralarında topladıkları sikkeler sayesinde cemaatlerine yönelik gereksinimlerini de gidermiş olmalıdırlar. Bahsi geçen durum düşünüldüğünde, MS I. yüzyılda şehirdeki Yahudi nüfusunun sosyal açıdan etkin ve ekonomik anlamda güçlü olduğu rahatlıkla söylenebilir⁴⁴⁷.

Benzer duruma ilişkin kanıtları üç yazıtta daha görmekteyiz ⁴⁴⁸. Bu yazıtlardan ikisinde ⁴⁴⁹ şehrin önde gelen kişileri olduğunu tahmin ettiğimiz Yahudi mezar sahiplerinin şehir yönetiminde üstlendikleri sorumluluklar vurgulanmaktadır. Üstelik sonuncu yazıtta⁴⁵⁰ mezar taşının sahibi, kendisine ait

⁴⁴¹EP4 ve EP15. K. Bain (2014). *Women’s Socioeconomic Status and Religious Leadership in Asia Minor*, Minneapolis: Fortress Press, s. 70.

⁴⁴²EP1

⁴⁴³Ş. Karagöz (2005). *Eski Çağ’da Depremler*. İstanbul: Türk Eski Çağ Bilimler Enstitüsü. Phrygia’da en etkilileri MS 17 ve 60 olmak üzere Claudius (MS 41-54) ile Septimus Severus (MS 193-211) tarihleri arasında 4 şiddetli deprem meydana gelmiştir.

⁴⁴⁴M. Öhler (2020). Synagogues in the Inscriptions from Asia Minor: The Iulia Severa Inscription Reconsidered, *Synagogues in the Hellenistic and Roman Periods. Archaeological Finds, New Methods, New Theories* (Ed. L. Doering and A. Krause). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 339-368.

⁴⁴⁵P. Horst (2014). What Can We Learn From Early Jewish Epigraphy?. *Scripta Judaica Cracoviensia*, 12, s. 33-46

⁴⁴⁶EP1.

⁴⁴⁷EP1 ve FL1 birlikte değerlendirildiğinde.

⁴⁴⁸EP2, EP11 ve EP13

⁴⁴⁹EP2 ve EP11

⁴⁵⁰EP13.

olan kölelerden bahsetmektedir⁴⁵¹. Buradaki köle konusu oldukça dikkate değerdir. Phrygia’da özellikle 2. Bölgede köle ticareti ile uğraşıldığı ve İtalya ile Anadolu arasındaki bağlantının bu yolla sağlandığı konusunda elimizde bilgiler mevcuttur⁴⁵². III. yüzyılda yaşanan krizin köle ticaretini olumsuz etkilediğinden de burada söz edilmelidir. Yaşanan savaş ve salgın hastalık köle sayısında düşüşün temel nedenidir⁴⁵³. Bu durum ekonomik anlamda 2. Bölge kentlerinde bir durgunluk yaratmıştır⁴⁵⁴.

2. Bölgede, Yahudiliğe atıf içeren daha fazla malzeme sağlamasından dolayı Akmonia, diğer kentlere göre ön plana çıkmaktadır. İlerleyen sayfalarda değinileceği üzere zamanla yerel halk ile bütünleşen Yahudi grupları şehrin yönetimine dâhil olmaya başlamışlardır. Hatta bu durumu yaşadıkları şehir ve Kudüs için ettikleri dualarda karşılıklı etkileşimi açıkça göstermektedirler⁴⁵⁵.

Akmonia kentinde bulunan yazıtta⁴⁵⁶ genel anlamda bozulan toplumsal ve ekonomik duruma rağmen kimi güçlü Yahudi ailelerin ayakta kalmaya çalıştığı izlenebilmektedir. Bu kentte daha fazla yazıtla karşılaşmamızın bir diğer sebebi, askeri gruplar içerisinde bulunan yüksek rütbeli Yahudilerin varlığıdır⁴⁵⁷. Bu yazıtlarda, kentteki üst rütbeli yöneticilere yapılan vurgu yanında aynı zamanda

⁴⁵¹ Ayrıca IJO II: 43 numaralı yazıtta MS II. yüzyıl dolaylarında Smyrna kentinde yaşayan Yahudi Rufina’dan sinagog lideri olarak bahsedilmektedir. Yazıt, mezara zarar veren kişinin/kişilerin Yahudi cemaatine yüksek bir para cezası ödemesi gerektiğini belirtmektedir. Rufina’nın köle/üvey evlat/besleme? sahibi olması onun ekonomik anlamda varlıklı olabileceğini de düşündürmektedir. Ayrıca Rufina’nın kocasının adının mezar taşında geçmemesi de son derece dikkate değerdir. Zira yazıt bu anlamda Yahudi kadınlarına ilişkin istisnai bir tablo ortaya koymaktadır.

⁴⁵² Hellenistik Dönem’den Roma Dönemi’ne yani III. yüzyıla kadar köleliğin izini sürmek için bkz. Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 33-145.

⁴⁵³ Bu durumu Croix oldukça makul bir şekilde açıklamaktadır. “Mülk sahibi sınıfların özgür yoksulların üzerinde daha fazla baskı kurmak zorunda kalmalarının nedeni, köleliğin Roma’nın en şaşalı günlerinde ürettiği kadar büyük bir artı üretmiyor olmasıdır” bkz. G.E.M. de Ste. Croix (1981). *The Class Struggle in the Ancient Greek World: from the Archaic Age to the Arab Conquest*. New York: Cornell University Press, s. 463. Bu yaklaşıma uygun olarak III. yüzyılda Phrygia bölgesinde ekonomide ticaretin yerini ağırlıklı olarak tarımın almasıyla birlikte toprak değer kazanmıştır. Roma’nın bölgedeki baskısını arttırması alt sınıfın toprakta köle benzeri bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum Hristiyanlık gibi eşitlikçi görüşleri olan dinin neden güç kazandığını açıklamada yardımcı olmaktadır.

⁴⁵⁴ III. yüzyılda Küçük Asya’nın birçok bölgesinde karakol kayıtları ile karşılaşmaktayız bu durum bölgede asayiş sorunları yaşandığının bir kanıtıdır bkz. M. Adak (2019). Küçük Asya’da Roma İmparatorluğu Dönemi’nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Küçük Asya*, (Ed. Oğuz Tekin). İstanbul: YKY, s. 359-360.

⁴⁵⁵ EP19 “Barış olsun İsrail’e ve Kudüs’e ve bu yerde sonuna kadar”. “Şalom” yani “barış” kelimesinin kullanımı III. yüzyıl ve sonrasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Benzer örnek için Sardis sinagogunu gösterebiliriz bkz. F. M. Cross (2002) *The Hebrew Inscriptions from Sardis*, *The Harvard Theological Review*, 95/1, 2002, s. 2.

⁴⁵⁶ EP2.

⁴⁵⁷ EP2 ve EP10 gibi.

Eumeneia ve Diokleia kentlerinden de ele geçirilmiş mezar taşlarında da Roma ordusunda görev yapan Yahudi?-Hristiyan askerlerden de bahsedilmektedir⁴⁵⁸.

2. Bölge kentlerinde yaşayan Yahudilerin sosyo-ekonomik yapı içerisindeki rolleri hakkında da şunlar belirtilebilir:

4.1.2.1. Ἀγορανομία - Agoronomia

Sözcüğün yalın anlamı piyasa kontrol yöneticisidir⁴⁵⁹. Ἀγορανομία ünvanına sahip olan kişinin görevi, kentlerdeki oyunları düzenlemek, asayiş sağlaması, kamu binalarının yapımını, onarımını ve caddelerin bakımını sağlamak, pazar yerlerini denetlemek, su ve erzak temin etmek ve cenaze törenlerinden sorumluluk gibi farklı alanları kapsamaktadır⁴⁶⁰. İki yazıtta Ἀγορανομία kelimesi ile karşılaşmaktayız. Birinci yazıtta bulunan “Yasanın Tekrarı” vurgusu dikkat çekicidir⁴⁶¹. İkinci yazıt ise yapı bakımından birinci yazıtla benzetmekle beraber “Yasanın Tekrarı” vurgusu yerini, çocuklarının çocukları lanetine bırakmıştır⁴⁶².

4.1.2.2. Σιτώνεία - Seitoneia

Sözcüğün yalın hali “σιτώνης” biçimindedir ve tahıl alıcısı, şehre tahıl temin eden kontrolleri yapan kişi anlamına gelmektedir. Ayrıca birçok Hellenistik ve Roma şehrinde şehrin ileri gelen kişisi olarak görülmektedir⁴⁶³. Ἀγορανομία ile aynı yazıtta geçmektedir⁴⁶⁴.

4.1.2.3. Παραφυλακεία - Paraphylakeia

Şehrin güvenliğinden sorumlu bu kişi, bir çeşit “şehrin koruyucusu” olarak da tanımlanabilir⁴⁶⁵. Sadece bir yazıtta bu ünvan kullanılmaktadır. Yazıtın ekonomik vurguları yanında askeri vurgusu dikkat çekicidir. Söz konusu kişinin, bölgeye önceden gelen Yahudi askerlerden biri olma durumu bulunmaktadır⁴⁶⁶.

⁴⁵⁸EP36 ve EP51.

⁴⁵⁹The Cambridge Greek Lexicon, “ἀγορανομία”, s. I. 11.

⁴⁶⁰D. Ö. Sarıtaş (2019). Roma Cumhuriyet Döneminde Aedilis Makamı: Kuruluş, Hukuki Statüsü ve Yetkileri, YÜHFD, 16/2, s. 107-126.

⁴⁶¹EP2.

⁴⁶²EP10.

⁴⁶³<https://lsj.gr/wiki/σιτώνης> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

⁴⁶⁴EP2 ve EP10.

⁴⁶⁵<https://lsj.gr/wiki/παραφύλαξ> (Erişim tarihi: 23.11.2023).

⁴⁶⁶EP2.

4.1.2.4. Λειτουργία - Leitourgia

Şehrin kamuya yönelik işlerini, bakımını kendi geliri ile yapan kişiye verilen ünvan anlamındadır⁴⁶⁷. Bu ünvan sahibi eğlence düzenlenmesi, ziyafetler ve tiyatro ve müzik gösterilerinin düzenlenmesinden sorumludur⁴⁶⁸. Sadece bir yazıtta bulunmaktadır⁴⁶⁹.

4.1.2.5. Στατηγήσαντα - Stategesanta

“Şehrin güvenliği” olarak çevrilebilen sözcüğün, tam kelime anlamı *στρατηγός*’dur ve bu makamda bulunan kişiye verilen ünvanıdır. Sadece bir yazıtta görülmektedir⁴⁷⁰. Kelime anlamı ordu komutanıdır⁴⁷¹.

4.1.2.6. Εἰρηναρχία - Eirenarkhia

Bu sözcük de yukarıdakilere benzer şekilde şehrin güvenliği anlamına gelmektedir⁴⁷². Sadece bir yazıtta geçmektedir ve tarihlendirme olarak MS III. yüzyıla aittir⁴⁷³. Pisidia ve Pamphylia kentlerindeki milis kuvvetlerinin amiri yani *εἰρηνάρχης* olarak görev yapan bu zengin vatandaşlar, genellikle kendi kentlerinde ya da teritoryumlarında heykellerle veya onur yazıtlarıyla anılmışlardır. Birçok yazıt, antik metin ve papirüste karşılaştığımız bu memuriyetin, Roma İmparatorluk Çağı’nda Hellenistik Ptolemaioslardaki benzer kolluk kuvvetlerinden örnek alınarak kurulmuş olduğu düşünülmekte ve *εἰρηναρχος* ile *εἰρηναρχήσας* gibi çok sık kullanılan biçimleri de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra nadir olarak *εἰρηναρχῶν* ve *εἰρηναρχία* biçimleri de kullanılmıştır⁴⁷⁴.

4.1.2.7. Βουλρχία - Boularkhia

Kelime bu hâliyle “konsil yönetimi” anlamına gelmektedir⁴⁷⁵. Akmonia’dan ele geçirilmiş bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır⁴⁷⁶. Eumeneia ve

⁴⁶⁷<https://lsj.gr/wiki/λειτουργία> (Erişim tarihi: 23.11.2023).

⁴⁶⁸G. Ünver (2012). *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (MÖ I. – MS III. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8.

⁴⁶⁹EP2.

⁴⁷⁰EP2.

⁴⁷¹*The Cambridge Greek Lexicon*, “στρατηγός”, s. II. 1292.

⁴⁷²<https://lsj.gr/wiki/εἰρηνάρχης> (Erişim tarihi: 23.11.2023).

⁴⁷³EP10.

⁴⁷⁴H. S. Öztürk (2015). Kocain (Antalya) Eirenarkhes, Anteirenarkhes ile Diogmites Yazıtlarının Yeniden Değerlendirilmesi, *ADALYA*, 18, s. 160.

⁴⁷⁵<https://lsj.gr/wiki/βουλρχία> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

⁴⁷⁶EP10.

Akmonia kentlerinden elde edilen diğer yazıtlarda “konsil üyesinin oğlu” anlamında görülmektedir ⁴⁷⁷. Bahsi geçen dört yazıt da MS III. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ayrıca “meclis üyesinin oğlu” vurgusu geçen yazıtlarda “Tanrı’ya hesap verecektir” ifadeleri de yer almaktadır.

4.1.3. Üçüncü Bölge Kent Ekonomisinde Yahudiler

3. Bölgede, konumuz açısından öne çıkan kentler Hierapolis ve Laodikeia’dır. Hierapolis ve hemen yakınındaki Laodikeia kentleri, Denizli’nin 15 km. kuzeyinde, Büyük Menderes’in kollarından biri olan Lykos Irmağı’nın (Çürüksu) aktığı vadinin üzerinde kurulmuştur. Kentlerin sahip olduğu coğrafi konum, vadi ve ırmak geçişleriyle doğu, güney ve batı güzergâhları için ana ulaşım hatlarının bağlantısını sağlamıştır ⁴⁷⁸. Hierapolis’in ve Laodikeia’nın konumlarındaki elverişlilik onların kıyı kentleri ile doğrudan bağlantı kurmalarını kolaylaştırmıştır. Bu durum iki kent için de ticari potansiyelin artması anlamına gelmektedir. Doğrudan ticarete örnek, Hierapolis kentinden elde ettiğimiz bir yazıt sayesinde daha net görülmektedir. Yazıtta Hierapolis kentinde yaşayan Flavius Zeuksis adındaki tüccarın Malea Burnu’nu (Malya Burnu) geçerek İtalya’ya doğru yaptığı yetmiş iki seferden bahsedilmektedir⁴⁷⁹. MS I. yüzyıldan kalma mezar taşının verdiği bilgiden yola çıktığımızda Hierapolis kentinde yaşayan tüccarın yüklediği malları kolaylıkla farklı coğrafyalara taşıyabildiği anlaşılmaktadır. Elbette III. yüzyıldaki kriz ve kargaşa dönemlerinde yaşayan tüccarlar Zeuksis kadar şanslı olmamışlardır. Ancak günümüze kalan yazıt ve mimari eserler, kentin kriz döneminde bile hâlâ canlılığının koruduğuna dair genel bir fikir vermektedir. Hierapolis’te yapılan kazılar sonucunda, kentte yerel üretime ait olduğu düşünülen heykeller, sikkeler, camdan metale, seramiğe, yünlü dokumalara kadar çok çeşitli alanlarda üretilmiş eserler karşımıza çıkmaktadır⁴⁸⁰.

3. Bölge ile Phrygia’nın diğer bölgeleri arasında, yukarıda bahsettiğimiz ekonomik canlılığa paralel olarak, çeşitli nedenlerden kaynaklanan sosyo-kültürel bir etkileşim ve değişim de olmuştur. Öncelikle, 3. Bölgede kalabalık bir Yahudi

⁴⁷⁷EP9, EP45 ve EP50.

⁴⁷⁸C. Şimşek (2018). *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*. (Ed. Celal Şimşek – Turhan Kaçar). İstanbul: Ege Yayınları, s. 84.

⁴⁷⁹T. Ritti (2006). *Phrygia Hierapolis’i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 67-70.

⁴⁸⁰G. Semeraro (2017). *Phrygia Hierapolis’inde Üretim Arkeolojisi: Yeni Veriler ve Araştırma Perspektifleri*, *Arkeoloji ve Sanat*, 155, s. 11-14.

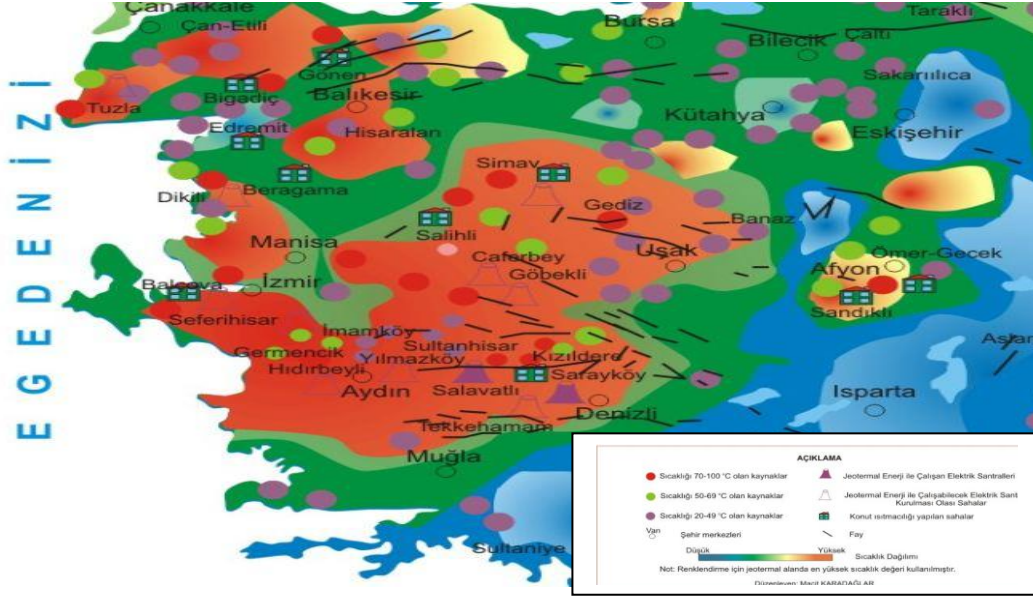
nüfusun olduğu bilinmesine rağmen, özellikle III. yüzyıldan itibaren toplumsal yapıda keskin ayrışmalar yaşanmıştır. Zira bölgede Hristiyanlığa ilişkin veriler artarken doğrudan Yahudiliğe atıf yapan yazıtlar ortadan kaybolmaya başlamıştır. Bu durum, bölgeden kalabalık bir Yahudi göçü olmuş olabileceği gibi aynı zamanda bu grupların Hristiyanlığı kabul etmiş olabileceğini de düşündürmektedir. İkincisi, Hierapolis kentinden ele geçirilen MS III. yüzyıl tarihli bir yazıt, bölgeye dışarıdan gelen Yahudileri göstermektedir ⁴⁸¹.

Yahudilerin bölgede ekonomik anlamda dinamik yapısını korumalarını sağlayan meta yün ve kumaş boyacılığı olmuştur⁴⁸². Hierapolis Eski Çağ'da sıcak suları ile ünlüdür ve bu sular özellikle kumaşların boyanma işleminde kullanılmaktadır. Sıcak su sayesinde kumaşlar, renkleri içlerine daha rahat çekebilmekte ve bu sayede daha canlı görünüm elde edilebilmektedir. Bu sebepten dolayı Hierapolis kentinde oldukça gelişmiş tekstil ve boyama sanayi faaliyetleri görülmektedir⁴⁸³.

⁴⁸¹EP80.

⁴⁸²Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. E. Zimi (2012). Purple Dye in the Roman Province of Macedonia. The Evidence from Northern Greece, *Textiles and Dress in Greece and the Roman East: A Technological and Social Approach* (Ed. Iris Tzachili – Eleni Zimi). Athens: Ta Pragmata, s. 150-155. Makalede aynı zamanda geniş açıdan bakılarak Roma İmparatorluğu içerisinde bulunan mor boyacılıkla ilgili epigrafik kanıtlardan bahsedilmektedir. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Selanik bölgesinde de benzer bir üretim tarzı olduğu belirtilmiştir.

⁴⁸³I. Benda-Weber (2013). Textile Production Centres, Products and Merchants in the Roman Province of Asia, *Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times* (Ed. Margarita Gleba and Judit Pásztokei-Szeöke). Oxford: Oxbow Books, s. 177.

Harita 4.1 Jeotermal kaynaklar ve uygulama haritası

Kaynak: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/jeotermal-harita/images/3.jpg>

(Erişim tarihi: 11.04.2023).

Homeros'tan başlayarak⁴⁸⁴ yapılan anlatılar dikkate alındığında tarihin birçok döneminde mor renk statünün rengi olarak kullanılmıştır. 3. Bölgedeki kentlerde yaşayan Yahudi grupları ile sıcak su kaynaklarında gelişen ekonomik faaliyet alanları arasında paralellik olduğu düşüncesinin (bkz. Harita 4.1) bir diğer nedeni özellikle Iudaea bölgesinde de Yahudi nüfusunun boyacılık faaliyetlerinde uzman olmasıdır⁴⁸⁵. Eski Çağ'ın erken dönemlerinde itibaren "Murex trunculus" denilen canlıdan elde edilen koyu mavi ve mor renk kutsal kabul edilmiştir⁴⁸⁶. Benzer yaklaşım Iudaea'da da bulunmaktadır. Yakın zamanda Haifa yakınlarında MS I. yüzyıl civarlarına tarihlendirilen ve mor boya atölyesi olduğu düşünülen alan keşfedildiği gibi⁴⁸⁷ yine aynı bölgede yüzlerce metre uzunluğunda yığın tepeler halinde "Murex trunculus" kabukları ortaya çıkarılmıştır⁴⁸⁸. Nitekim benzer bir bilgi Iosephus'da da geçmektedir. Yazar, III. yüzyıldan önce Yahudilerin Iudaea bölgesinde boyacılık faaliyetleri ile uğraştıkları ve dini

⁴⁸⁴ Homer, II. XIX: 224-225; ve ayrıca bkz. G. Adıgüzel – B. Y. Kolancı (2017). Antikçağ'da Statünün Rengi: Mor, *Cedrus*, 5, s. 270-276.

⁴⁸⁵ <https://www.timesofisrael.com/ancient-cloths-with-royal-purple-dye-found-in-israel-dated-to-king-davids-time/> (25. 05. 2023).

⁴⁸⁶ G. Adıgüzel – B. Y. Kolancı, 2017, *a.g.k.*, 276.

⁴⁸⁷ <https://www.jpost.com/israel-news/biblical-era-purple-dye-industry-discovered-in-haifa-594266>

⁴⁸⁸ E. Menachem (2006). Has Tekhelet been found?, *Hakirah*, s. 165-180.

törenlerde mor renkli kumaşlar kullandıklarını aktarmaktadır ⁴⁸⁹ . Ayrıca Septuagint metinlerinde de mor boyalı tören elbisesinden bahsedilmektedir⁴⁹⁰.

Fakat Phrygia bölgesinde yaşayan Yahudiler ile Iudaea bölgesindekiler arasında herhangi bir bağlantı tespit edilememiştir. Hatta Hierapolis ve Laodikeia kentlerinden elde ettiğimiz verilerde karşımıza çıkan şahıs adlarının Hellen ve Latin isimleri olması, bölgede yaşayan Yahudilerin Iudaea bölgesi ile kurdukları ilişkilerin çok da yoğun olmadığını göstergesidir⁴⁹¹. Diğer bir olasılıkla bölge Yahudilerinin zaman içerisinde Hellenizasyona uğrayarak, bir anlamda kültürlerinin bir kısmının asimilasyona uğradığını göstermektedir. Her ne olursa olsun yün boyama konusunda Romalı yöneticiler, Yahudi cemaatini tecrübesinden dolayı daha uygun görmüş olmalıdır. Ayrıca Sardis'teki sinagogun hemen yanındaki ticari dükkânların bir bölümünü işleten Yahudilerin kumaş sattıklarına yönelik yapılan yorumlar Yahudilerin meslekleri hakkında mevcut eğilimleri göstermesi açısından da değerlidir⁴⁹².

III. yüzyılda yaşanan kriz ve kaos ortamı, şehirlere yönelik yatırımların durma noktasına gelmesine, ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin oldukça azalmasına sebep olmuştur. 3. Bölgede ekonomik (ticari) faaliyetler iç bölgelerdekine göre nispeten sürdürülebilmiştir. Bölgede yaşayan Yahudi grupları ticaretle birlikte özellikle Roma yönetimiyle kurduğu sıkı ilişkiler sayesinde ekonomik güçlerini koruyabilmişlerdir. Böylesi bir kriz döneminde Roma bürokrasisi (veya sarayı) ya da askeri gruplar için kumaş üretilmeye devam edilmiştir. Özellikle sıcak su kaynaklarının olduğu bölgeler kumaş boyama açısından eşsiz niteliktedir. Bu bağlamda Hierapolis kentinden elde ettiğimiz yazıtta neden mor boyacı vurgusu yapıldığı daha net anlaşılmaktadır ⁴⁹³ . Yahudilerin bölgede sürdürdüğü ekonomik faaliyet, saray ile Yahudi nüfusunun

⁴⁸⁹Ant. 3: 151.

⁴⁹⁰LXX. "Εξοδος, 28: 5.

⁴⁹¹Burada bahsi geçen bilginin aksine yakın temas kurulan Mısır coğrafyasında İbrani kökenli isimler daha çok tercih edilmektedir. Hierapolis ve Laodikeia kentlerinde üretilen mallar Milet, Efes ve Smyrna limanları aracılığıyla batıya doğru giden tüccarlar tarafından satılırdı bkz. C. Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 395.

⁴⁹²J. S. Crawford (1990), *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge s. 16-18.

⁴⁹³EP85.

krizden etkilenmeden 3. Bölge özelinde yaşamlarını devam ettirebilmelerine ve cemaat vurgusunun güçlenmesine neden olmuştur⁴⁹⁴.

İmparator Diocletianus'un (MS 284-305) "Tavan Fiyatları Fermanı" dokuma faaliyetleri hakkında da bilgi vermektedir. Fermanda Laodikeia yününün yaklaşık yarım kilogramı için 150 denarius, kapüşonlu pelerin 4.500, iyi kalite kapüşonlu 5.000, nervii kumaşını taklit eden kapüşonlu pelerin 10.000 dinar ve bordürlü tunik için de mor renkli kumaşın fiyatının ilave edilmesiyle belirlenen fiyattan satılacağı belirtilmiştir⁴⁹⁵. Fermanda, iyi kumaşlar için oldukça yüksek ücretler ödendiği göze çarpmakta, dolayısıyla bu ürünün piyasada talep edilen ancak az bulunan bir meta olduğu anlaşılmaktadır.

Hierapolis kentinden elde ettiğimiz diğer üç mezar taşı, Yahudi cemaatine ait ortak kent hazinesi olabileceğini düşünmemize yol açan vurgular içermektedir⁴⁹⁶. Yazıtlardan biri, mezarın tahrip edilmesi ya da bir başkasının ölüsünün mezara yerleştirilmesi durumunda Yahudi cemaatine ödenmesi gereken ceza miktarından da bahsetmektedir⁴⁹⁷. Hatta cezanın Hierapolis'te bulunan sinagoga doğrudan ödenmesi gerektiğini belirtmektedir⁴⁹⁸. Yazıtlar sayesinde cemaatin ortak bir hazineye sahip olduğunu bu durumun da sinagog yapılanması içerisinde gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

⁴⁹⁴İlerleyen bölümlerde değinileceği üzere bu durum Yahudiliğe ilişkin simgelerin kullanımında ve kişilerin kendilerini "Yahudi" olarak nitelendirmelerinde de gösterilmiş olmalıdır.

⁴⁹⁵C. Şimşek, (2013) *Laodikeia*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 394.

⁴⁹⁶EP81, EP82 ve EP84.

⁴⁹⁷EP1 numaralı yazıtta benzer şekilde, toplanan paralar cemaatin giderleri için oluşturulan merkezi bir hazinede saklanmış olmalıdır. Bağışlar, cezalar ve çeşitli işletmelerden elde edilen gelirler bu hazinenin para ihtiyacını karşılamaktadır.

⁴⁹⁸EP84.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

5. PHRYGİA BÖLGESİ YAHUDİLİĞİNE İLİŞKİN ÖGELER

Phrygia’da Yahudi varlığına ilişkin izler aranırken bölge bir bütün halinde değil, tezimizde de önerdiğimiz gibi, bölgeler teorisine göre ele alınmalıdır. Zira genele uyarlanan sonuçlar tüm bölge Yahudileri için geçerli olmayıp Yahudi tarihi hakkında yanlış yorumları doğurmaktadır.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme, bölgenin dinsel yapısı hakkında detaylı yorumlar yapmamıza imkân vermemektedir. Elde ettiğimiz malzemeler bölgeye III. yüzyıl ya da daha sonrasında gelen bireysel Yahudi kayıtları ile ilgilidir.

2. Bölge kentlerindeki Yahudi varlığını işaret eden kronolojik olarak ilk tarihsel malzeme daha önce de belirtildiği üzere filolojik kaynaklardır⁴⁹⁹. Konuya yönelik epigrafik malzeme ise genellikle MS II ya da III. yüzyılı işaret etmektedir.

2. Bölgeden elde ettiğimiz malzeme değerlendirildiğinde, kutsal kitap vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca III. yüzyıldan başlayarak merkezi yapının zayıflamasıyla beraber yerel kültürlerin bölgelerinde güç kazanması⁵⁰⁰ ve bunun sonucunda bu kültürlerin Yahudiliğe yansımalarıyla ortaya çıkan pagan-Yahudi-Hristiyan ortak yapı, 2. Bölge Yahudileri arasında daha net görülmektedir. Bu bağlamda Phrygia diasporası içerisindeki benzerlikler, 2. Bölgede yapılacak olan Yahudi kültürüne yönelik araştırmalarda farklı yöntemler izlememiz gerekliliğini göstermiştir. Özellikle 2. Bölgeden elde ettiğimiz malzeme içerisinde “Yasanın Tekrarı” vurgusu bu anlamda açık bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

3. Bölgede ön plana çıkan Yahudi vurgusu ise daha çok Geç Roma/Erken Bizans Dönemi’ne de taşınacak olan ve temel Yahudi işaretlerini de kapsayan, III. yüzyıl krizinde ve Hristiyanlığın yayılması sürecinde, bu dine tepki olarak ortaya çıkan semboller ile açıklanabilmektedir. Buradaki Yahudi kültürü, kendine özgü yönlerini korumakla birlikte, Akdeniz’de yayılmaya başlayan ortak Yahudi kültürü ile benzerlikler taşımaktadır.

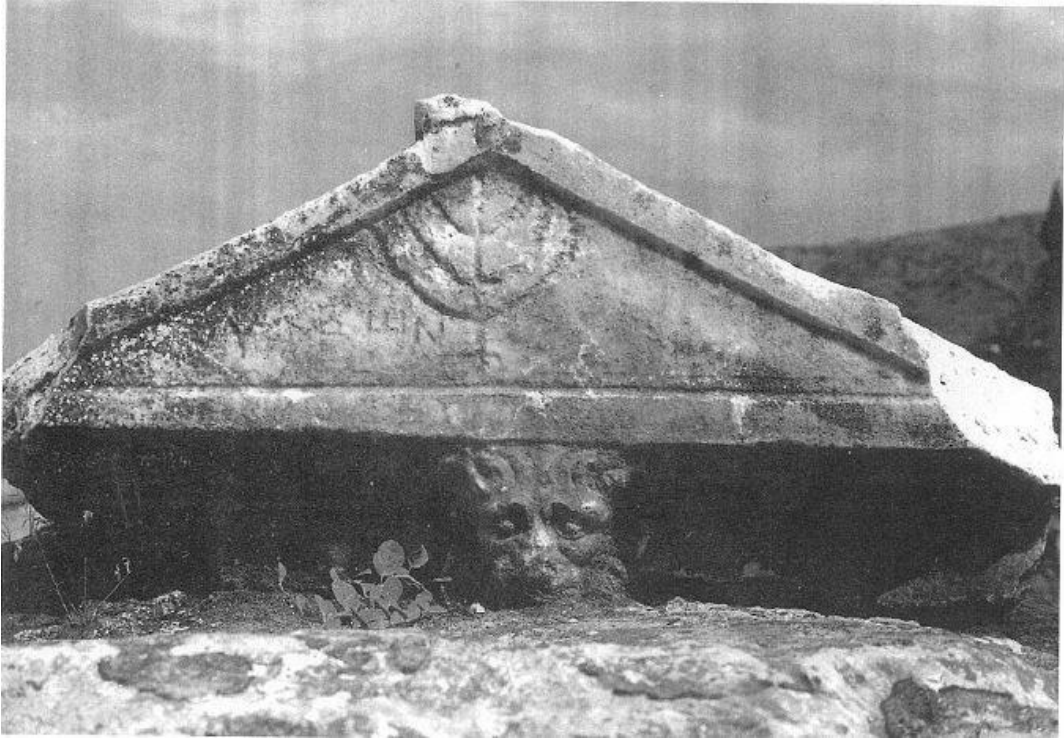
⁴⁹⁹FL1 ve FL2.

⁵⁰⁰C. Freeman (2005). *Mısır, Yunan ve Roma*. Ankara: Dost Kitabevi, s. 550.

5.1. Phrygia Bölgesi Yahudi Sembolleri

5.1.1. Motifler

5.1.1.1. Menorah

Görsel 5.1. Hierapolis kentinden menorah ve aslan kafası.

Kaynak: E. Miranda (1999), “La Comunita Giudaica di Hierapolis di Frigia”, *Epigraphica Anatolica*, 31, s. TAFEL 2.

Yahudi sembolleri arasında en çok bilinenlerinden birisi olan Menorah simgesi, diğer bir ifadeyle yedi kollu şamdan, sinagog süslemesi, mezar taşları, sanatsal malzemeye kadar birçok alanda görülmektedir. Özellikle sinagog süslemelerindeki kutsal alanda Torah metinleri ile yan yana bulunmaktadır⁵⁰¹. Menorah hakkında ilk bilgileri, detaylı açıklamaları ile birlikte kutsal metinler aracılığıyla öğrenmekteyiz. Torah metinlerinde menorah tasvirinin Süleyman mabedindeki yeri şu şekilde belirtilmektedir:

“Saf altından bir kandillik yap. Ayağı, gövdesi dövme altından olsun. Çanak, tomurcuk ve çiçek motifleri kendinden olsun. Kandillik üç kolu bir yanda, üç kolu öteki yanda olmak üzere altı kollu olacak. Her kolda badem çiçeğini andıran üç

⁵⁰¹A. T. Kraabel (1979). *The Diaspora Synagogue: Archaeological and Epigraphic Evidence since Sukenik, Halbband Religion*. (Ed. Wolfgang Haase). Boston: De Gruyter, s. 487.

çanak, tomurcuk ve çiçek motifi bulunacak. Altı kol da aynı olacak. Kandilliğin gövdesinde badem çiçeğini andıran dört çanak, tomurcuk ve çiçek motifi olacak. Kandillikten yükselen ilk iki kolun, ikincisi iki kolun, üçüncüsü iki kolun altında kendinden birer tomurcuk bulunacak. Toplam altı kol olacak. Tomurcukları, kolları tek parça olan kandillik saf dövme altından olacak. Kandillik için yedi kandil yap; kandiller karşısında aydınlatacak biçimde yerleştirilsin. Fitol maşaları, tablaları saf altından olacak. Bütün takımları dâhil kandilliğe bir talant⁵⁰² saf altın harcanacak. Her şeyi sana dağda gösterilen örneğe göre yapmaya dikkat et⁵⁰³.”

Iosephus ve Yahudi apokrif kitapları içerisinde yer alan Makkabiler Kitabı aracılığıyla da menorahın sembolik kullanımı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Örneğin Antiokhus Epiphanes'in (MÖ 215-164) tapınağı yağmalaması sırasında çalınan kutsal eşyalardan biri menorahtır⁵⁰⁴. Iudaea ve Mısır bölgesinde menorah kullanımı Hellenistik Dönem'e kadar geriye gitmektedir⁵⁰⁵. Bu bilgiye rağmen Iudaea bölgesinden ele geçirilmiş nümizmatik eserleri incelediğimizde Yahudi sembolleri noktasında menorahın kullanımının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir⁵⁰⁶. Bu bağlamda II. Tapınak Dönemi'nde (MÖ 516-MS 70) kullanıldığını bildiğimiz⁵⁰⁷ menorahın o dönem için henüz simge olarak tam anlamıyla yaygınlık kazanmadığından bahsedebiliriz.

MS III. yüzyıla geldiğimizde Küçük Asya ve İtalya diasporasında menorah kullanımı noktasında daha somut kanıtlar görülmektedir⁵⁰⁸. Zira Yahudi varlığını ortaya koyabilme noktasında bu kültürün ön plana çıkarılmak zorunda kalınması, diaspora içerisinde menorahın bir sembol olarak seçilmesini beraberinde getirmiş olabilir. III. yüzyıl krizi ile başlayan yerelleşme hareketi, Yahudi cemaatinin Hristiyan grupları ile yaşadıkları gerilim ve yukarıda da değinildiği gibi rekabet anlarında kendi tarihlerine yönelik atıf yapma ihtiyacı hissetmelerine neden

⁵⁰²34.5 kg

⁵⁰³Çık. 25: 31-41. ve benzer bir anlatım yine aynı bölümde 37: 17-25 numara da yapılmaktadır.

⁵⁰⁴1Mac. 1:21 ve J.JA, 12: 248-250.

⁵⁰⁵R. Hachlili (2001). *The Menorah, The Ancient Seven-Armed Candelabrum*. Leiden: Brill.

⁵⁰⁶Bu konu da örnek için bkz. *The Abraham Bromberg Collection of Jewish Coins* (1991). New York: Superior-Leu, I: 19.

⁵⁰⁷Arkeolojik kalıntılar bu dönemde kullanılan menorahlar hakkında görsel bilgi sağlamaktadır. R. Hachlili (1998). *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*. Leiden: Brill, s. 312-315.

⁵⁰⁸R. Hachlili (2013). *Ancient Synagogues-Archaeology and Art: New Discoveries and Current Research*. Leiden: Brill, s. 1-2. ve S. Fine (2005). *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*. London: Routledge, s. 43.

olmuştur⁵⁰⁹. Phrygia bölgesinden elde ettiğimiz menorah sembolleri, estetik kaygı gözetilmeden, daha çok mesaj verme düşüncesiyle yapılmıştır. Buna karşın sinagoglarda görülen menorah simgelerine daha özen gösterildiği bilinmektedir. Phrygia’da kutsal bir mekân olarak sinagog varlığına dair işaret olsa da ne yazık ki Sardis kentindekine benzer mimari bir eser henüz saptanamamıştır⁵¹⁰.

1. Bölgede menorah kullanımı, Dokimeion ve Kotiaeion kentlerinden ele geçirilen ve MS III. yüzyıl veya sonrası gibi geç tarihlenen eserlerde görülmektedir. Dokimeion kentinde bulunan yazıtta geçen İbrani isimleri ile güçlü Yahudi vurgusu, Kotiaeion kentinden elde ettiğimiz yazıtta benzetilmektedir. Bu anlamda iki yazıt sahibinin de bölgeye III. yüzyıl civarında geldiği fikri ön plana çıkmaktadır⁵¹¹.

2. Bölgede menorah kullanımı noktasında Akmonia’dan bir yazıtta karşılaşmaktayız⁵¹². Bütün vatan için yemin olsun ifadesinin bulunduğu yazıtta vatanın neresi olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Menorah simgesi bu yazıtın altına kazanılmış halde bulunmuştur.

3. Bölgede menorah kullanımı ile daha sık karşılaşmaktadır. Bu noktada Hierapolis kentinden karşılaştığımız menorah, belirginliği ile dikkat çekicidir. Bu durum, Yahudilerin en azından bu kentte özgürce kimliklerini devam ettirdikleri şeklinde de yorumlanabilmektedir. Kentten dört adet menorah örneği günümüze ulaşmıştır⁵¹³. Mezar sahibinin Yahudi olduğuna yönelik yapılan epigrafik vurgular da menorah sembollerine eşlik etmektedir. Diğer bölgelerin aksine Hierapolis’te ele geçirilmiş menoraahlı mezar sahipleri İbrani peygamber adı taşımamaktadır. Birinci mezar taşında⁵¹⁴ başka bir bilgi olmadan Yahudi kelimesi bulunmaktadır. Fakat mezar taşında menorah sembolünün hemen altında beliren aslan başı tezimizde önceki sayfalarında bahsedildiği üzere Yahudi tarihine yaptığı atıf

⁵⁰⁹ Yahudi sembollerinin yayılışı Hristiyanların kültürlerine yönelik yapabilecekleri sembol vurgusu arayışı içerisine girmelerine sebep olmuş olabilir. Menorah noktasında Yahudi-Hristiyan ilişkisi için bkz. J. Magnes (2003). *Helios and Zodiac Cycle in Ancient Palestine Synagogues, Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past*. (Ed. W. G. Dever and S. Gitin). Winona Lake: Eisenbrauns, s. 363-389.

⁵¹⁰ D. Mitten (1965). *The Ancient Synagogue of Sardis*. New York: Committee to Preserve the Ancient Synagogue of Sardis, s. 5.

⁵¹¹ EP37; EP91.

⁵¹² EP18.

⁵¹³ EP66, EP67, EP72 ve EP74.

⁵¹⁴ EP66.

açısından dikkat çekicidir (bkz. Görsel 5.1). İkinci mezar taşında⁵¹⁵ Yahudi bayramı Şabat'a atıf içeren bir isim bulunmaktadır. Bu ismin yaygın kullanımı MS III. yüzyıla denk gelmektedir⁵¹⁶. Üçüncü mezarda mezar sahibi kendini yalın bir şekilde tanıtmaktadır⁵¹⁷. Dördüncü mezar taşındaki kişi üçüncü mezar taşına benzer olarak kendini yine aynı yalınlıkla tanıtmakta ve Yahudiliğine olan vurguyu yapmaktadır⁵¹⁸.

3. Bölgeden ele geçirilen son malzeme MS III. yüzyıla tarihlendirdiğimiz ve Laodikeialı Yahudi vurgusunun yapıldığı İtalya'ya seyahat etmiş bir Yahudi'nin mezarında bulunmuştur⁵¹⁹.

5.1.1.2. Lulav

Görsel 5.2. Nero Dönemi (MS 54-68) Iudaea bölgesi sikkesi üzerinde lulav tasviri

Kaynak:<https://shoplazza.ru/product/195419218438/?site=www.mercadouae.com&keyword=Lining> (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Menorah dışında Yahudi kültürüne yapılan atıfların bir diğeri (bkz. Görsel 5.2) lulav sembolüdür. Bazen yalın halde bir palmiye dalı olarak resmedilen lulav,

⁵¹⁵EP72.

⁵¹⁶İlan, 2008, **a.g.k.**, 148-160.

⁵¹⁷EP67.

⁵¹⁸EP74.

⁵¹⁹EP101.

Roma'nın Iudaea bölgesini ele geçirmesi ile birlikte hâkimiyet sembolü olarak kullanılmış ve akabinde Yahudi kültürü içerisine girmiş⁵²⁰, Yahudilikte Sukot Bayramı'nın ifadelerinden biri olmuştur. Palmiye dalı taşımak Yahudiler arasında kendilerine yöneltilen suçlamalardan aklandığı anlamına da gelmektedir⁵²¹. Sukot bayramında lulav ve etrog⁵²² birbirini tamamlayıcı simgeler olarak bir arada kullanılmaktadır⁵²³.

1. Bölge kentlerinden Dokimeion'dan ele geçirilmiş bulunan mezar taşında lulav örneği bulunmaktadır. Mezar taşı üzerinde; menorah, lulav ve şofar bir arada görülmektedir⁵²⁴.

2. Bölge kentlerinden Apameia'da ele geçirilmiş bir mezar taşında "Eumeneia Formülü" kullanılmış olmasından dolayı, söz konusu yazıt Hristiyanlıkla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Tahminimizce söz konusu mezar taşının sahibi, Hristiyanlığı benimsese de bir yandan kendi Yahudi geleneklerini de hâlen devam ettiriyor görünmektedir⁵²⁵.

Görsel 5.3. Apameia kentindeki mezar taşı kenarlarında taşıdığı lulav ile dikkat çekmektedir

Kaynak: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (1939), ed. W. H. Buckler and W. M. Calder, Manchester: Manchester University Press, VI: 226.

⁵²⁰V. Sussman (2019). The Palm Branch and Lulav Motifs on Oil Lamps from Antiquity, *Liber Annuus*, 69, s. 399.

⁵²¹"lulav", *The Encyclopedia of Jewish Symbols* (1996). (Ed. Ellen Frankel and Betsy Platkin Teutsch). London: Jason Aronson Inc. Publishers, s. 110.

⁵²²Tamamlayıcı Yahudi işaretlerinden birisi olmasına rağmen Phrygia'daki tarihsel malzemede karşımıza çıkmamaktadır.

⁵²³MS I. yüzyılda Iudaea bölgesinde iki sembolün sikke üzerindeki kullanımı için bkz. <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2325328&AucID=5690&Lot=55160&Val=16b798af165f44cdb41f750ad8953f5f> (Erişim tarihi: 25.12.2023).

⁵²⁴EP37.

⁵²⁵EP22.

Apameai kentinde karşılaştığımız “lulav” işaretine (bkz. Görsel 5.3) Roma Dönemi’nde Iudaea bölgesinde MS I. yüzyılda darp edilmiş sikkelerde de rastlanmaktadır (bkz. Görsel 5.2).

3. Bölge kentlerinden Hierapolis’den konuya ilişkin iki yazıt ele geçirilmiştir⁵²⁶. Birinci yazıtta menorah sembolünde olduğu gibi Yahudi vurgusu ve sade bir anlatımla kişinin kendini tanıtmayı göstermektedir⁵²⁷. İkinci mezar birinci ile aynı özelliği göstermektedir ve onun üzerinde de menorahın yanında lulav bulunmaktadır⁵²⁸. Hierapolis (bkz. Görsel 5.5), Apameia (bkz. Görsel 5.3) ve Sardis (bkz. Görsel 5.4) şehirlerinde kullanılan lulavların birbirine benzer oluşu da dikkate değerdir. Bölge kentlerinden Laodikeia’da tarihi tam olarak tespit edilemese de tahminen MS III veya IV. yüzyıla tarihlendirilen menorah, lulav, şofar ve Latin haçının bir arada olduğu sütuna çizilen semboller dikkate değerdir (bkz. Görsel 5.6). Latin haçı büyük olasılıkla sembollerin üzerine sonradan ilâştirilmiştir.

Görsel 5. 4. Sardis sinagogu, menorah, lulav ve şofar bir arada.

Kaynak: D. Mitten, 1965, **a.g.k.**, fig 9.

⁵²⁶EP67 ve EP74.

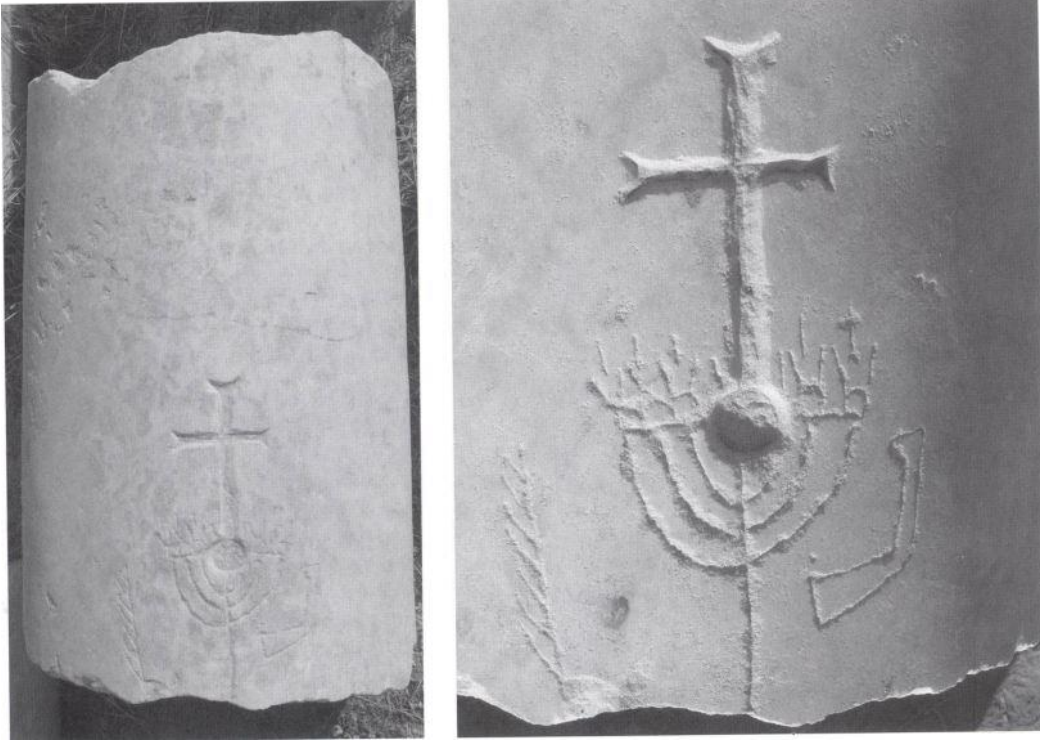
⁵²⁷EP67.

⁵²⁸EP74.

Görsel 5.5. Hierapolis kentinden lulav örneği

Kaynak: E. Miranda, 1999, **a.g.k.**, s. TAFEL 5.

Görsel 5.6. Laodikeia kentinde menorah, şofar, lulav (palmiye dalı) ve Latin haçı bir arada.

Kaynak: C. Şimşek (2006). A Menorah with a cross carved on a column of Nymphaeum A at Laodicea ad Lycum, *Journal of Roman Archaeology*, 19, s. 345.

5.1.1.3. Şofar

Şofar, Tapınak Dönemi'nde trompete benzer nitelikte törensel ve ritüel araç olarak işlev görmüş, özellikle de Roş Haşana (Yeni Yıl) ve Yom Kippur bayramlarında kullanılmıştır⁵²⁹. Torah metinlerinde Roş Haşana ile Şofar arasında bağlantı kurulduğu kimi bölümler de bulunmaktadır⁵³⁰. Yine Şofar ile bağlantılı bir diğer bayram, yukarıda bahsi geçen Yom Kippur bayramıdır. Aslında iki bayram birbirini tamamlar niteliktedir. Roş Haşana ile başlayan süreç Yom Kippur ile devam etmektedir. Yom Kippur arifesi, gün batımı ile birlikte başlamaktadır ve ertesi günün akşamı 25 saatlik kesin bir oruç süresinin tamamlanması ile birlikte son bulmaktadır⁵³¹. Yom Kippur ile birlikte Şofar kullanımına yönelik Torah metinlerinde kimi vurgular ile karşılaşmaktayız⁵³².

Hem Roş Haşana hem de Yom Kippur günahların ve kaderin belirlenmesi, Tanrı'nın büyüklüğünün hatırlanması, af dilenmesi ile ilgili bayramlardır.

1. Bölge kentlerinden Dokimeion'dan ele geçirilen bir yazıtta ⁵³³ bulunmaktadır.

2. Bölgeden konuya ilişkin bir kanıt ele geçirilememiştir.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'deki iki yazıtta şofar olduğu düşünülen sembol tespit edilmiştir. Birincisinde, menorah ve lulav bir aradadır fakat şofarın durumu oldukça şüphelidir. İkinci yazıtta ise menorah, lulav ve şofar bir arada betimlenmiştir ⁵³⁴ . Hierapolis'ten elde edilem menoraha benzer olarak Laodikeia'da da menorah sembolü ile karşılaşmaktadır (bkz. Görsel 5.6).

5.1.2. Hayvan Figürleri

III. yüzyılda yerel kültürlerin daha belirgin görülmeye başlaması sonucunda özellikle kutsal metinlere yönelik atıfların sembolleri de Yahudi diasporası içerisinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihsel vurgu, diasporadaki Yahudi kültürünün yerel anlamda belirginleşmesine neden olmuştur. Böylelikle bu

⁵²⁹Hachlili, **a.g.k.**, 2013, 328.

⁵³⁰Lev. 23: 24. "İsrail halkına de ki, yedinci ayın birinci günü dinlenme günüdür, boru çalınarak anma ve kutsal toplantı günü olacaktır. Ve ayrıca Say. 29: 1. Yedinci ayın birinci günü kutsal toplantı düzenlenecek, gündelik işlerinizi yapmayacaksınız. O gün sizin için boru çalma günü olacak.

⁵³¹Y. Besalel (2001). "Yom Kipur", *Yahudilik Ansiklopedisi*. İstanbul: Gözlem, III: 792.

⁵³²Lev. 25: 9. "Yedinci ayın onuncu günü, yani günahları bağışlama günü, bütün ülkede yüksek sesle boru çalınacak."

⁵³³EP37.

⁵³⁴EP67 ve EP74.

grupların kültürel gelişimlerinin takibi ve buluntuların yorumlanması daha kolay bir hâle gelmiştir.

5.1.2.1. Aslan

III. yüzyıl diasporasında görülme sıklığı artan simgelerden biri aslandır. Aslan, Yahudilerin kendilerini Yakup'un fiziksel ve ruhani torunları olarak görmeleri ve Yahuda'ya benzetmeleri ile ilişkilendirilmektedir⁵³⁵. Ayrıca Torah'ta sıklıkla aslana yönelik vurgular bulunmaktadır⁵³⁶.

1. ve 2. Bölgelerden konuya ilişkin bir kanıt ele geçirilememiştir.

3. Bölge kentleri içerisinde bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır (bkz. Görsel 5.1). Mezarda yalın halde Yahudi vurgusu ve bir menorah, aslan figürüne eşlik etmektedir⁵³⁷.

5.1.2.2. Balık

Yahudiler, Hristiyanlar ve paganlar arasında kullanılan fakat daha çok Hristiyanlık ile bağlantılı olduğu düşünülen balık figürü ile Yahudi kutsal günlerinde öğün olarak tüketilen balığa kimi zaman atıf yapılmış olma durumu bulunmaktadır⁵³⁸. Bu anlamda doğrudan Yahudi tarihi ile ilişkilendirmesi karışıklıklara yol açmaktadır.

1. Bölgeden konuya ilişkin bir kanıt ele geçirilememiştir.

2. Bölge kentlerinden Eumeneia'dan ele geçirilmiş mezar taşı üzerinde "Eumeneia Formülü" ile birlikte bir balık figürü dikkat çekmektedir⁵³⁹. Ayrıca Apameia'dan ele geçirilmiş bir mezar taşındaki sözcük de balık şeklinde tercüme edilebilmektedir⁵⁴⁰. İlk aşamada bahsi geçen yazıtlar, Hristiyanlığa ilişkin düşünülmüşlerse de bölgedeki yoğun etkileşim ve geçişler dikkate alındığında

⁵³⁵A. S. Jacobs (2003). The Lion and the Lamb: Reconsidering "Jewish-Christian Relations" in Antiquity, *The Ways that Never Parted: Jews and Christians in Antiquity and the Middle Ages*. (Ed. Annete Yoshiko Reed and Adam Becker). Tübingen: Mohr Siebeck, s. 95-96.

⁵³⁶Tarihsel malzemedeki aslan figürünün Yahudi tarihine yönelik atıf içerebileceği ile ilgili olarak Tevrat: Yar. 49: 9. *Yahuda bir aslan yavrusudur. Aslan gibi, dişi bir aslan gibi yatarsın. Kim onu uyandırmaya cesaret edebilir?*; Say. 23: 24. *İşte halk bir dişi aslan gibi uyanıyor*; Say. 24: 9. *Aslan gibi, dişi aslan gibi Yere çömelir, yatarlar, Kim onları uyandırmaya cesaret edebilir? Seni kutsayan kutsansın, Seni lanetleyen lanetlensin*. Yas. 33: 20. *Gad için de şöyle dedi: "Gad'ın sınırını genişleten kutsansın; Gad orada kol ve baş parçalayan Bir aslan gibi oturuyor*.

⁵³⁷EP66.

⁵³⁸Kıyaslamaları ve kültürel geçişkenliği görmek adına bkz. R. S. Kraemer, 1991, **a.g.k.**, 141-162.

⁵³⁹EP39.

⁵⁴⁰EP24.

Yahudi?-Hristiyanlığı ile ilgili olma durumlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir⁵⁴¹.

5.2. Kavramlar

5.2.1. Ιουδαίοι - Yahudi

Yazıtlar üzerinde Yahudiliğe ilişkin en belirgin sözcüklerden biri hiç şüphesiz ki Ιουδαίοι kavramıdır. Söz konusu sözcük, Phrygia coğrafyasında özellikle Roma İmparatorluğu'nun politik anlamda güçsüzleşmesi ve buna karşın yerel kültürlerin kendilerini göstermeye başlamasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır. Kavrama yönelik bazı yorumlar, kelimenin coğrafi bir alanı nitelendirmekle beraber İsa'yı reddeden Ferisilere yönelik atıf olabileceği şeklindedir⁵⁴². Bu görüşlere rağmen araştırmacılar çoğunlukla kelimeyi Yahudi toplumuna yapılan atıf olarak kabul etmişlerdir⁵⁴³.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentlerinden Diokleia'dan ele geçirilmiş III. yüzyıla tarihli bir yazıtta görülmektedir. Yazıt, kendisi adına mezar yaptırmış ve kendisini Yahudi olarak nitelendiren bir erkeği işaret etmektedir⁵⁴⁴. Ayrıca Apameia'da Ιουδαίοι kavramına benzer biçimde ΕΙΟΥΔΕΩΝ kavramı Yahudileri tanımlamak için kullanılmıştır⁵⁴⁵.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'te Yahudilik hakkında diğer bölgelere nazaran daha belirgin durum soya vurgu ve belirtilen ardıllık çizgileri, ortak ataya yapılan göndermelerdir. Ayrıca kentten ele geçirilmiş 24 mezar taşında Ιουδαίοι kavramı kullanıldığı görülmektedir⁵⁴⁶. Bu bağlamda 3. Bölge, krize ve Hristiyanlığın yayılışına⁵⁴⁷ karşı Yahudilerin soylarını koruma endişesi noktasında

⁵⁴¹Balık figürünün Yahudi kültürü içinde önemli bir sembol olduğunu göstermesi ve Hristiyanlık ile karşılaştırmalar için bkz. E. R. Goodenough (1956). *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 5. New York: Bollingen Foundation, s. 1-61.

⁵⁴²M. Lowe (1976). Who Were the ΙΟΥΔΑΙΟΙ?, *Novum Testamentum*, 18/2, s. 101.

⁵⁴³Trebilco, 1991, *a.g.k.*, 176-177; Ameling, 2004, *a.g.k.*, 25-36.

⁵⁴⁴EP35.

⁵⁴⁵EP20.

⁵⁴⁶EP63, EP64, EP65, EP66, EP67, EP68, EP69, EP70, EP71, EP72, EP73, EP74, EP75, EP76, EP77, EP78, EP79, EP80, EP81, EP82, EP83, EP84, EP85, EP86 ve EP87.

⁵⁴⁷Anadolu'da Yahudilik ve Hristiyanlığın yayılışı hakkında bkz. A. Tanyar (2002). *The Jews and Christians of Imperial Asia Minor, The Literary and Material Evidence*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

daha baskın görünmektedir. Bu durum şüphesiz onların ekonomik anlamda refahları veya bunu kaybetme çekinceleri ile ilgili olarak da düşünülebilir.

5.2.2. Συναγωγή - Sinagog

Sinagog kelimesi, kaynağını Eski Yunanca συναγωγή (toplanma, bir araya gelme) kelimesinden almaktadır⁵⁴⁸. Fakat Yahudiler ibadet alanlarını tanımlarken zaman içinde sinagog kelimesini kültürlerine uyarlamışlardır. Bazen ibadet alanları için doğrudan sinagog kelimesi yerine προσευχή (ibadet yeri), οἶκος (ev), ἅγιος τόπος (kutsal yer) gibi kelimeleri de kullandıkları görülmektedir⁵⁴⁹.

Diaspora’da kültürel muhafazanın ve aktarımın merkezini sinagog kavramı oluşturmaktadır. Kavram sadece bir ibadet merkezini ifade etmemekte, ayrıca sosyo-ekonomik anlatımı da içermektedir⁵⁵⁰. Nitekim diasporada yaşayan Yahudilerin toplumsal etkinliklere katılmaları ve bu anlamda aktif şehir yaşamı içerisinde yer almaları⁵⁵¹, sinagog kültürü içerisinde karşımıza çıkacak olan epigrafik ve sanatsal malzemenin zamanla bölgesel özelliklere göre şekil almasına neden olmuştur⁵⁵².

Sinagog kavramının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda tartışmalar olsa da genelde⁵⁵³, sinagog anlayışının II. Tapınak Dönemi’nde şekillendiği düşünülmektedir⁵⁵⁴. Mabet henüz yıkılmadan şekillenmeye başlayan sinagog kültürünün tapınak ile bazı farkları bulunmaktadır. Mabet, hayvanların tanrı adına kurban edildiği yer olarak görülürken, sinagoglar Torah metinlerinin okunduğu halka açık ibadet alanlarıdır. Mabette seçilmiş ve toplumdan soyutlanmış bir din adamı sınıfı bulunmaktadır. Sinagog kavramında din adamlarının vurgusu görülmesine rağmen, din görevlileri sinagog örgütlenmesi içerisinde Kudüs Mabedi kadar aktif soyut bir yapılanmada değillerdir. Ayrıca

⁵⁴⁸Levine, 2005, **a.g.k.**, 1.

⁵⁴⁹Rajak and Noy, 1993, **a.g.k.**, 76.

⁵⁵⁰B.-Z. Rosenfeld and J. Menirav (1999). The Ancient Synagogue as an Economic Center, *Journal of Near Eastern Studies*, 58/4, s. 259.

⁵⁵¹CIJ II. 777; IJO I. 196; Miranda, E31: 23; SEG: 46. 1656.

⁵⁵²R. Last (2016). Other Synagogues, *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 47/3, s. 330-363; ve P. A. Harland (2013). *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*. Fortress Press, Minneapolis, s. 19-90. Bahsi geçen iki çalışma yerel etkilene konusunda oldukça değerli açıklamalar içermektedir.

⁵⁵³İ. Türkoğlu (2003). Yahudi Geleneğinde Sinagog, *Toplumsal Tarih*, 112, s. 12.

⁵⁵⁴Filistin Bölgesinde sinagog yapısından bahseden epigrafik ve filolojik kaynakların detaylı analizi için bkz. A. Runesson, D. D. Binder and B. Olsson (2008). *The Ancient Synagogue from its Origins to 200 C.E.*, Brill: Leiden, s. 20-117.

Mabet belirli bir alanda olması gerekirken sinagog herhangi bir yerde olabilmektedir⁵⁵⁵. Sinagog kültürünün yayılmasının Yahudi göçleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Yahudi kültürü için tam anlamıyla merkezi bir konuma gelmesi Mabedin MS 70 tarihinde yıkılışından sonra gerçekleşmiştir⁵⁵⁶.

Diğer bölgelerde olduğu gibi Phrygia'daki sinagog (kavram ya da yapı olarak) Yahudi cemaati arasında sosyal işlevi ve etkileşimin temel alanı olarak görevini sürdürmüş olmalıdır. Yahudi yasalarına göre de cemaat oluşturma şartı 10 erkeğin (minyan) hazır olmasıdır⁵⁵⁷. Sinagog içerisinde toplumu yönlendiren, ibadeti kontrol eden kişilerin bulunması Yahudi toplumunun cemaat düşüncesiyle hareket etmelerine neden olmuştur⁵⁵⁸.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan ele geçirilmiş sinagog başı metninde⁵⁵⁹ ev kavramının kullanılması dikkat çekicidir⁵⁶⁰. MS I. yüzyıldan günümüze kalan yazıt, yine bu dönemde gerçekleşen büyük depremde zarar gören sinagogun yeniden inşası ile ilgilidir. Sinagogu tekrar yaptıran Iulia Severa tapınak rahibesidir ve bir paganın zarar görmüş sinagogu onartması, Yahudiler ile pagan kültür arasındaki yakınlaşmanın belirgin göstergelerindendir⁵⁶¹. Bahsi geçen yakınlaşma da Iulia Severa'nın Yahudi inançlarını benimsemesi zorunlu değildir. Onun bu yardımı toplumsal anlamda bir iyi niyet göstergesi olabilir.

Bu konu hakkında Phrygia'daki en büyük eksikliğimiz, mimari anlamda bir sinagog yapısı hakkında çeşitli ipuçları olsa da Sardis sinagoguna benzer bir yapının henüz tespit edilmemiş olmasıdır. Bu durum bölgedeki Yahudi örgütlenmesi hakkında elde edebileceğimiz bilgilerin eksik kalması anlamına gelmektedir. Ayrıca 2. Bölgede görülen ilk Hristiyanların sinagog ibadetine

⁵⁵⁵ Tapınaktan sinagoga geçiş sürecindeki benzerlikler ve farkları daha iyi görebilmek adına bk. Rachel Hachlili, 1998, **a.g.k.**, 13-14.

⁵⁵⁶ L. I. Levine (2001). The First-Century Synagogue: New Perspectives, *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, 77, s. 25.

⁵⁵⁷ Aydın, 2021, **a.g.k.**, 114. Kutsal metinlerin anlatımının aksine özellikle Sardis sinagogunda kadınların erkeklerden ayrı yeri bulunmamaktadır ki bu da karma ibadet yaptıklarını göstermektedir bkz. U. Dinç (2023). Küçük Asya'da Antik Bir Sinagog: Sardis Sinagogu, *OANNES*, 5/2, s. 830.

⁵⁵⁸ A. Lange (2014). Jews in Ancient and Late Ancient Asia Minor between Acceptance and Rejection, *Journal of Ancient Judaism*, 5, s. 225.

⁵⁵⁹ EP1.

⁵⁶⁰ Sardis sinagogunda da benzerdir bkz. IJO II.168.

⁵⁶¹ A.R.R. Sheppard (1979). Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumeneia, *Anatolian Studies*, 29, s. 169-180.

katılmaları akabinde Yahudilerin III. yüzyılda hızlı bir şekilde Hristiyanlığı benimsemeleri, sinagog yapılarının kiliseye çevrilmesine sebep olmuş olabilir. Bu durum da bölgedeki Yahudilerin dinsel yaşamının anlaşılmasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'te de bir sinagog vurgusu bulunmaktadır. Burada mezara zarar verecek olan kişi en kutsal sinagoga ceza olarak iki kilo gümüş ödemek zorunda bırakılmıştır⁵⁶². Bölgede sinagogun varlığına yönelik işaretler olmasına rağmen ne yazık ki fiziksel kalıntılar günümüze ulaşmamıştır.

5.2.3. Ἀρχισυναγωγός - Arkhisinagogos

ἄρχι- “ilk/başlangıç” kelimesi ile συναγωγή “toplayan” anlamına gelen kelimelerin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Sinagog liderini tanımlamaya yönelik yapılan atıftan dolayı kelime Yahudiliğe yapılan en güçlü vurgulardan birisi niteliğindedir⁵⁶³. Yahudi kavramlarının Eski Yunancaya aktarımı sırasında mevcut Yunanca kelimeler daha fazla tercih edilmiştir⁵⁶⁴. Fakat diğer kelimelerin aksine arkhisinagogun kullanımı neredeyse Yahudilere özgüdür ve doğrudan sinagog lideri olan kimseyi işaret etmektedir⁵⁶⁵.

1. ve 3. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir. 3. Bölgede Yahudi vurgusunun fazlalığına rağmen arkhisinagog kavramının bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun en önemli sebebi özellikle Hierapolis'te Yahudi buluntuları ile ilgili odağın nekropolde olmasıdır. Bahsi geçen durumun aksine Küçük Asya'da sinagog mimarisi şehir mimarisinin bir parçası olarak işlev görmektedir⁵⁶⁶ ve arkhisinagog vurgusu ile karşılaşılma ihtimali sinagog yapılanmasının bulunduğu alanlarda daha olasıdır.

2. Bölge kentlerinden Akmonia ve Synnada kentlerinden ele geçirilmiş iki yazıtta karşımıza çıkmaktadır⁵⁶⁷. Akmonia'daki yazıtta⁵⁶⁸ sinagog yapılanması içerisinde, sinagogun arkhisinagog ile birlikte arhon gibi görevlileri de

⁵⁶²EP84.

⁵⁶³Konuyla ilgili detaylı anlatım için bk. Rajak-Noy, 1993, **a.g.k.**, 75-93.

⁵⁶⁴Özellikle Septuagint çevirilerinde İbranice kelimelerin yerine, toplum içerisindeki Eski Yunanca karşılıkları bilinen kelimeler tercih edilmiştir.

⁵⁶⁵Rajak-Noy, 1993, **a.g.k.**, s.78.

⁵⁶⁶Priene, Andriake ve Sardis Sinagogunun benzer yapıda olması Hierapolis içinde bu durumu düşünmemize sebep olmaktadır.

⁵⁶⁷EP1

⁵⁶⁸EP1

anlatılmaktadır⁵⁶⁹. İkinci yazıt ne yazık ki oldukça zarar görmüş durumdadır ve sadece kavramın kendisini vermektedir⁵⁷⁰.

Konumuzla dolaylı olarak ilgisi bulunan bir yazıt da Kudüs'te ele geçirilmiştir. Phrygiyalı bir arkhisinagogun mezar taşının III. yüzyıl sonları IV. yüzyılı işaret etmesi, Phrygia bölgesi ile Kudüs arasında bir bağlantının olabileceği düşündürmektedir⁵⁷¹.

5.3.Bayramlar

Araştırmamız içerisinde yazıtların doğrudan Yahudi bayramlarına yönelik yaptığı atıflar bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı için ipuçları sunmaktadır. Yahudi dini geleneği içinde bayramlar Yahudi kültürünü koruma adına oldukça değerli zamanlardır. Bu bağlamda III. yüzyılda Akdeniz civarında ortak Yahudi kültürünün şekillenmeye başladığı yıllarda bayramlara yönelik vurguların arttığı görülmektedir. III. yüzyılda ki krizin neden olduğu bölgesel kültürlerin canlanması durumu yanında Roma yönetiminin, egemenliğindeki halklara tanıdığı serbestlik de Yahudilerin kültürlerini korumalarına imkân vermiştir. MS I. yüzyılda Iosephus da böylesi serbest ortamların örneklerini aktarmaktadır. Nitekim yazarın aktarımına göre Şabat gününde diasporaya ayrıcalık verilmiş, Yahudilerin serbest bir şekilde dini geleneklerini devam ettirmeleri sağlanmıştır⁵⁷².

1. ve 2. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

3. Bölge kentlerinden Hierapolis'ten ele geçirilmiş mezar taşı, Pesah ve Şavuot Bayramları'ndan bahsetmektedir. Her iki bayramda da mezar sahibi mor boyacılara ve halı dokuma işiyle uğraşanlara belirli miktarda miras bırakılmasını

⁵⁶⁹ Akmonia kentinden ele geçirilmiş yazıtta arhisinagog ve arhon kelimeleri birlikte yer almaktadır. Arhon kelimesinin Yahudiler açısından işlevi konusunda arkhisinagog kadar net bilgilere sahip değiliz. Arhon, Eski Yunanca, yönetici, lider, şehirdeki yönetici, meclis yöneticisi gibi anlamlara gelmektedir bkz. *The Cambridge Greek Lexicon*, “ἄρχων”, I: 226. Arhon kelimesi tek başına kullanımı Yahudilik için doğrudan kanıt oluşturmamaktadır. EP1 numaralı kayıt sinagog ve arkhisinagog vurgusuyla birlikte arhondan da bahsetmektedir. Fakat genel kanının aksine arhon daha çok siyasi yetkilere sahipken, dini yetkileri arkhisinagog üstlenmiş olabilir bkz. *Jewish Encyclopedia* (1902), “archon”, New York and London: Funk and Wagnalls Company, s. 87.

⁵⁷⁰EP97.

⁵⁷¹EP100.

⁵⁷²Roma Devleti'nin şabat uygulamasına yönelik yaklaşımını görmek için bkz. W. Clarysse, S. Remijsen, M. Depauw (2010). Observing the Sabbath in the Roman Empire: a Case Study, *Scripta Classica Israelica*, 29, s. 51-57.

vasiyet etmiştir⁵⁷³. Söz konusu yazıt, Hierapolis'te bu iki bayramın kutlandığına (ya da bilindiğine) ve Yahudi cemaati içerisinde ritüelleri gerçekleştirebilecek eğitilmiş bir sınıfın varlığına, başka bir deyişle buradaki Yahudilerin örgütlenmesine işaret etmektedir. Mezar taşında iki Yahudi bayramına ilaveten bir de Roma yılbaşı günlerinde kutlanan festivalden bahsedilmektedir. Yahudi ve pagan kutlamalarının aynı metin içerisinde geçmesi ve mezar sahibinin bıraktığı mirasta faiz ödenmesinin zamanının buna göre ayarlanması, Yahudilerin toplumsal hayat içerisinde Roma takvimini de kullandıklarının açık bir kanıtıdır⁵⁷⁴.

Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen Pesah Bayramı diğer adıyla Hamursuz Bayramı “üstünden geçmek, atlatmak” anlamlarına gelmektedir⁵⁷⁵. Köken olarak arpa hasadı dönemine (ilkbahar) denk gelen zirai bir bayram olup⁵⁷⁶ Mısır'dan çıkış ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır⁵⁷⁷. Yahudiler tarafından en çok değer verilen bayramlardan biri olması ve bu anlamda toplumsal bilincin gelişmesi ve birliktelik duygusuna katkı sağlaması açısından bu bayramlar önem taşımaktadır⁵⁷⁸. Septuagint metinlerinde ve bölge için değerli olan “Yasanın Tekrarı” metninde bayramın ne zaman ve nasıl kutlanması gerektiği hakkında bilgi verilmektedir⁵⁷⁹. Pesah Bayramı'nın Rabbi Dönem'den kalan kutlama biçimi kesin olmasa da bayramın nasıl kutlanıldığına dair Fuat Aydın konuyu şöyle aktarmaktadır:

“Pesah arifesi, Pesah'tan önceki gece sinagog ibadetiyle başlar. Sonra her aile, her eyleminin rabbiler tarafından düzenlendiği ayrıntılı bir bayram yemeği olan sederi yerler. Sofra, kölelikten özgürlüğe geçişi sembolize eden acı yiyecekler ve şarapla donatılır. Törenle ilgili hagadar

⁵⁷³EP85.

⁵⁷⁴Yılın farklı aylarında kullanımından dolayı net olmamakla birlikte yılbaşı anlamına gelen Kalendler Festivali vurgusu yapılmış olabilir bkz. P. O. Naso (2016). *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller* (Çev. Asuman Coşkun Abuagla). İstanbul: YKY, s. 17.

⁵⁷⁵Y. Meral (2021). *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları, s. 237.

⁵⁷⁶Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 298.

⁵⁷⁷A. Küçük, G. Tümer ve M. A. Küçük (2015). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, s. 341.

⁵⁷⁸Ş. Özcan (2018). Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, s. 1207.

⁵⁷⁹LXX: Δευτερονόμιον 16: 8. Hem Hierapolis kentinden kalan veri de hem de “Yasanın Tekrarı” kitabında ὁ νόμος olarak bahsedilmektedir.

okunur. Tören boyunca bardaklara dört kez şarap doldurulur. Şarabın dört kez içilmesine sembolik anlamlar yüklenmiştir; bunlardan en çok bilineni, Tanrı'nın İsraililere Tevrat'ta yapmış olduğu dört vaade tekabül ettiği şeklinde olanıdır. Ailenin en genç erkeği bu akşamın diğerlerinden niçin farklı olduğuyla ilgili dört soru sorar ve baba bunlara, kendilerinin Mısır'da köle olduklarını, Tanrı'nın kendilerini oradan kurtardığını ve şimdi bu seder töreniyle onu andıklarını söyler. Tören, Paskalya kuzusunu anımsatan matsan'ın (hamursuz ekmek) servis edilmesiyle sona erer. Seder'de, Tanrı'nın tarihteki muhteşem faaliyetlerini öven neşeli ilahiler söylenir ve yemeğin sonunda aile reisi bir araya toplanmış olan aile fertlerine çok ciddi bir şekilde, gelecek olan Mesihi bir kurtuluş beklentisi ifadesi olarak "Gelecek yıl Kudüs'te" der⁵⁸⁰.

Mezar taşında geçen bir diğer Yahudi bayramı Şavuot'tur. Haftalar Bayramı veya On Emir'in veriliş bayramı olarak anılır. Pesah Bayramı'ndan elli gün sonra Haziran ve Temmuz ayının altısında ve yedisinde olmak üzere iki gün kutlanır⁵⁸¹. "Yasanın Tekrarı" metninde Hamursuz Bayramının hemen ardından haftalar bayramı kutlanmaktadır. Burada hep birlikte kutlanması gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca Yahudilere göre Tanrı; dünyayı Tora için yaratmış, bu sebeple de Tora verilmeden önce yaratılış henüz amacına ulaşmamış ve gerçekte tamamlanmamıştır. Kısacası tamamlama Tevrat'ın Yahudilere veriliş zamanıdır, bu da Şavuot Bayramı olarak Yahudiler arasında kutlanmaktadır⁵⁸². Gelenek içerisinde yer alan inanışa göre, bu iki bayram arasındaki bağlantı, Pesah'ın İsrailoğulları'nın fiziki kölelikten (Mısır), Şavuot ise manevi kölelikten (pagan dinlerden) kurtuluşunu ifade etmektedir⁵⁸³. İki bayramın da özelliği bereket

⁵⁸⁰Fuat, 2021, **a.g.k.**, 126.

⁵⁸¹Fuat, 2021, **a.g.k.**, 126.

⁵⁸²Tümer ve Küçük, 2015, **a.g.k.**, 341-342.

⁵⁸³Gürkan, 2020, **a.g.k.**, 299.

kültüne yapılan vurgu olmasıdır. Şavuot ilk ürünler bayramı olarak nitelendirilmektedir⁵⁸⁴.

Bereket bayramı olması ve içerisinde ilk ürünün hasat edilmesi gibi eski pagan düşünceye ilişkin özellikleri barındırması, bölgede paganların da⁵⁸⁵ bu bayrama katılmış olabileceklerini düşündürmektedir. Zira “Yasanın Tekrarı” kitabında geçen “*aranızda yaşayan yabancılar da katılabilir*” ifadesi bu olasılığı arttırmaktadır⁵⁸⁶. Ancak şimdilik bu görüşü tam olarak ve doğrudan destekleyebilecek bir veri henüz ele geçirilmemiştir.

Şavuot Bayramı’nın kutlanması da şu şekildedir:

“Şavuot’un ilk gecesinde Tevrat’ın verilişinin anısına o geceyi uyanık geçirip Tevrat okurlar. Tüm erkekler, kadınlar ve çocuklar, Şavuot’un ilk gününde On Emir’in okunuşunu dinlemek için sinagoga giderler, Şabat günü yasak olan işler Şavuot Bayramı’nda da yasaktır”⁵⁸⁷.

İki bayramın odak noktasını sinagog oluşturmaktadır. Bir önceki Pesah Bayramı için söylediklerimiz Şavuot Bayramı için de geçerlidir. Sinagogda başlayan ibadet evlerde devam etmektedir. III. yüzyıldaki kriz ortamının getirdiği sorunlar karşısında bölgedeki diaspora Yahudileri bu tür pratikler aracılığıyla, toplumsal yapılarını korumaya ve daha sağlam kılmaya çalışmış olmalıdırlar.

5.4. Septuagint Atıfları

Septuagint metinleri, Torah’ın Eski Yunancaya çevirisidir. Bu metinler öncelikle kalabalık ve Hellenleşmiş bir Yahudi nüfusunun varlığına işaret etmektedir. Öte yandan bu tercüme hareketi doğrudan Yahudiliğin evrenselleşme

⁵⁸⁴Meral, 2021, **a.g.k.**, 241. ve E. Zuesse (2005). Calendar of Judaism, *The Encyclopaedia of Judaism Second Edition* v. I. Leiden: Brill, s. 328.

⁵⁸⁵İlk ürün hasadının geçmişi için bkz. J. G. Frazer (2012). Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri II. İstanbul: Payel, s. 335-346. ya da M. Eliade (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kalcı Yayınevi.

⁵⁸⁶LXX: Δευτερονόμιον 16: 11. ὁ ἐν ταῖς πόλεσίν σου καὶ ὁ προσήλυτος, şehirdekiler ve Yahudiliğe dönenler olarak tercüme edilebilir. Bayramın kutlanmasında geniş katılım istenmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca metinde şavuot için ἑβδομάδων kelimesi kullanılırken Hierapolis’teki veride πεντηκοστ olarak kullanılmıştır.

⁵⁸⁷Meral, 2021, **a.g.k.**, 243.

hususundaki tartışmalara yöneliktir. Bu bağlamda Phrygia'daki Yahudi cemaati de mezar taşlarına Septuagint atıfları yapmışlardır.

Bu atıfları aşağıdaki gruplandırma ile göstermek olasıdır:

5.4.1. Δευτερονόμιον - Yasanın Tekrarı

Septuagint metinleri içinde geçen “Yasanın Tekrarı” bölümündeki lanet metinlerine ilişkin vurgular, Yahudilerin dünya görüşleri hakkında bize bilgiler sunmaktadırlar⁵⁸⁸. Bu bilgiler Phrygia bölgesinin kendine özgü geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken bir kısmı oluşturmaktadır. Öncelikle pagan Phrygia kültüründeki lanet cümleleri ile Yahudiler arasındaki lanet metinlerinin ortak kaygılar etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Yahudiliğin ahiret inancına ilişkin muğlâklığı, cezaların ve ödüllerin bu dünyada toplu olarak verilmesi düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Kısacası bu dönem, cennet ve cehennem kavramlarının henüz oluşmadığı, öbür dünyanın “Şeol” olarak isimlendirildiği dönemdir⁵⁸⁹. “Yasanın Tekrarı” şeklinde geçen lanet dualarına yapılan vurgular, yasaya uymayanlara ve soylarına yönelik bu dünyada çekecekleri acı ile ilgilidir.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme içinde “Yasanın Tekrarı” vurgusuna rastlanmamaktadır.

2. Bölge kentlerinden elde edilmiş veriler içerisindeki “Yasanın Tekrarı” vurgusu, Yahudi kutsal metinlerindeki bilgiler ile benzerlik göstermektedir. Buradaki temel amaç, öncelikle mezarı koruma düşüncesidir. Bunun yanında bölgede yaşayan Yahudiler, soylarına herhangi bir kötülük gelmemesi adına ve Tanrı'ya hesap vereceklerini düşünerek, Tanrı'nın sözlerine uyduklarını göstermek amacıyla olasılıkla günahkâr olabileceklerini düşündükleri tanımadıkları kişilerle aynı mezara gömülmek istememişlerdir. Bu düşüncenin somut hali, mezar taşlarına yazılan lanet sözleri olmuştur. Söz konusu sözler aynı zamanda Yahudi ve yerel halk arasındaki etkileşimi göstermesi açısından da değerli ifadelerdir.

⁵⁸⁸Harita 2.6 incelendiğinde Yahudi lanet metinlerinin ana merkezi olan Akmonia'nın Phrygce lanet metinlerinin bulunduğu haritada olmadığını görmekteyiz. Yerel lanet metinlerinin geçtiği kentlerden Synadda ise Yahudi bağlantısını kurduğumuz tek kenttir. Fakat yerel lanet metinleri arasında çocukların çocukları vurgusu bulunmamaktadır. Bu nedenle Yahudi lanet metinleri ile yerel vurgular içeren lanet metinlerinin aynı özden olduğuna yönelik söylevlere yönelik büyük bir şüphe ortaya çıkmaktadır.

⁵⁸⁹İ. Taşpınar (2014), *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*. İstanbul: İFAV, s. 281.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan, "Yasanın Tekrarı"nda geçen lanet cümlelerine yönelik atıflar içeren iki mezar taşı ele geçirilmiştir. Her iki yazıt da benzer şekilde mezara başka birisinin gömülmesini yasaklamakta ve "Yasanın Tekrarı"ndaki lanetler hatırlatılmaktadır. Birinci yazıtta belirtilen kişi şehrin ileri gelenlerinden birisidir⁵⁹⁰. İkinci yazıtın farkı ise lanetin içeriğine yöneliktir. Zira tüm aileye, çocuklara ve soya yapılan lanet ile etki âdeta artırılmak istenmiştir. Bu hâliyle yazıt Phrygia bölgesinde bulunan fakat içerisinde "Yasanın Tekrarı" cümlesi geçmeyen "çocuklarının çocukları laneti"ni içeren diğer yazıtlara da benzemektedir⁵⁹¹.

3. Bölge kentlerinden Laodikeia'dan ele geçirilmiş bir mezar taşında da konuya ilişkin veri bulunmaktadır⁵⁹². Yazıt genel akışın aksine tamamen farklı bir bölgede bulunmuştur. Zira Laodikeia kenti 3. Bölgenin 2. Bölge sınırında yer almaktadır ve iki bölge arasındaki etkileşim için nadir örnekler sağlamaktadır. 2. Bölgenin belirgin özelliği olan lanet metinlerinin kullanımı ve "Yasanın Tekrarı" vurgusu 3. Bölgeye göç eden Yahudiler tarafından getirilmiş olabileceği gibi iki bölge arasındaki kültürel bir aktarımın göstergesi olma olasılığı da bulunmaktadır.

5.4.2. Τέκνων τέκνοις - Çocuklarının Çocukları Laneti

Bölgeden ele geçirilmiş lanet metinlerinin yerel bir gelenek (uygulama) olduğuna yönelik düşüncenin oluşmasına sebep olan etken, epigrafik verilerdeki yoğunluktur (bkz. Harita 2.6). "Yasanın Tekrarı" vurgusu ile karşılaşmamız yerel gelenek karşısında Yahudi cemaatinin de kendi mezarlarını korumak için kültürlerinden bir unsuru seçmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Konunun araştırmacıları bu noktada iki gruba ayrılmaktadır. Kimi araştırmacılar Septuagint metinleri aracılığıyla bölgede Yahudi izleri aranabileceği düşüncesindeyken⁵⁹³, ikinci gruptakiler lanet metinlerinin pagan kökenli olabileceğini ileri sürmektedirler⁵⁹⁴. Bu düşüncenin oluşmasındaki temel etken yazıtlardaki Phrygce lanet metinlerinden doğan yorumlardır. Eski-Phrygce'nin kullanımı MÖ. VIII. yüzyıla kadar geri gitse de ön-Yunancaya benzeyen bu dil MÖ. III. yüzyılın

⁵⁹⁰EP2.

⁵⁹¹EP3.

⁵⁹²EP93.

⁵⁹³Özellikle bu alanın öncü isimlerinden birisi Pieter van der Horst'tur. Bir diğer önemli isim Paul Trebilco'dur.

⁵⁹⁴Stephen Mitchell'in görüşü bu yöndedir. Ayrıca Walter Ameling, Mitchell ile benzer görüşü paylaşmaktadır. İki grup arasında görüşlerinin ağır bastığı net bir taraf belirlenememiştir.

başlarında birdenbire kaybolmuş gibidir. Neredeyse beş yüz yıl sonra da Yunan alfabesiyle yazılan fakat yerel kelimeler kullanılan yeni bir şekli ortaya çıkmıştır⁵⁹⁵.

Lanet metinleri eski Phrygce metin içeren 402 yazıttan sadece bir tanesinde kullanılırken⁵⁹⁶ yeni Phrygce metinlerde 117 yazıtta görülmektedir⁵⁹⁷. Bu metinler özellikle çok dilli yazılmış versiyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁹⁸. Lanet ifadesi içeren yazıtların zaman dilimi içerisindeki dağılımı genel olarak şu şekildedir: 38 yazıt, MS I. yüzyıl; 89 yazıt, MS II. yüzyıla aittir, diğer 136 yazıt ise III. yüzyıl ya da IV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir⁵⁹⁹. Phrygce lanet metinlerinin ağırlıklı olarak bulunduğu bölgeler Eğirdir ve Beyşehir bölümü, kuzeybatıda Tuz Gölü civarı ve Phrygia Epiktetos bölümündedir⁶⁰⁰. Genel eğilim bireyin lanetlenmesine yöneliktir, fakat az da olsa soyun lanetlendiğine yönelik örnekler de bulunmaktadır⁶⁰¹.

II ve III. yüzyıllarda görülen lanet metinlerindeki artışın sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bunlardan ilki, bahsi geçen dönemlerde özellikle yerel kültürlerin ön plana çıkmasıdır. Tezimizde birkaç kez vurguladığımız üzere Roma İmparatorluğu'nda çöken politik ve ekonomik sistem, toprağa dayalı yerel halkların kendi bölgelerinde ön plana çıkmalarına sebep olmuştur. Üstelik III. yüzyıl krizi sırasında bölgede yaşayan ve zenginliğini koruyan/arttıran Phrygialı aileler (ki yazıtlar kırsal alanlara dağılmış haldedir) kendi yerel kültürlerine uygun olarak III. yüzyılın getirdiği kargaşa

⁵⁹⁵E. N. Merisio (2020). Interaction between Greek and Neo-Phrygian in bilingual funerary epigrams from Eastern Phrygia under the Roman Empire, *Papers on Ancient Greek Linguistics: Proceedings of the Ninth International Colloquium on Ancient Greek Linguistics (ICAGL 9)*. (Ed. Martti Leiwo, Marja Vierros, Sonja Dahlgren). Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, s. 157.

⁵⁹⁶B. Obrador-Cursach (2021). The Closing Formula of the Old Phrygian Epitaph B-07 in the Light of the Aramic KAI 218: a Case of Textual Convergence in Daskyleion. *Anatolian Studies*, 71, s. 47.

⁵⁹⁷Yazıtların incelenmesi sonucunda genel vurgu 'Her kim bu mezara zarar verirse, Zeus tarafından tanrıların ve insanların gözünde lanetlensin' biçimindedir. Aile ya da soya yönelik değil bireysel vurgular genellikle ön plandadır, bu bilgi için bkz B. Obrador-Cursach (2018). *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Barcelona: Universitat de Barcelona, Faculty of Philology, s. 349-500.

⁵⁹⁸M. Anfosso (2019). Greek and Phrygian Interactions in the Neo-phrygian Inscriptions: A Pragmatic and Sociolinguistic Analysis. *Proceedings of the 30th Annual UCLA Indo-European Conference*. (Ed. D. M. Goldstein, S. W. Jamison and B. Vine). Bremen: Hempen, s. 5.

⁵⁹⁹J. H. M. Strubbe (1991). Cursed be he That Moves my Bones. *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*. (Ed. Christopher A. Faraone and Dirk Obbink). Oxford: Oxford University Press, s. 30-40. Lanet metinlerinde yaşanan artışın sebebini Strubbe'da sorgulamaktadır ve metinlerin bu konu hakkında çok açıklayıcı ifadeler içermediğini söylemektedir.

⁶⁰⁰Anfosso, 2019, **a.g.k.**, 5-6.

⁶⁰¹Obrador-Cursach, 2018, **a.g.k.**, 495.

ortamında yaygınlaşan soygunculara karşı mezarlarını korumak istemiş olmalıdırlar. Yerel atıflar içeren lanet metnlerinin Yahudilik için elde ettiğimiz metinlerle tamamen zıt bölgelerde olması, yani güçlü pagan vurgusunun olduğu bölgelerde ön plana çıkması ise oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda yerel atıf içeren lanet metinleri ile Yahudiliğe ilişkilendirilen lanet metinleri arasında doğrudan bağlantı kurulması hususuna temkinli yaklaşılmalıdır.

Yahudi toplumu ise “Yasanın Tekrarı”nda yazan lanetleri, yani soya dayalı lanet içeren metinleri kullanmıştır⁶⁰². Ancak buradaki temel sorunlardan biri Septuagint metnlerinin Hristiyanlar tarafından da kullanılmasıdır. Zira böylelikle bu metinlerin Hristiyanlara ait olmaları da mümkün olmaktadır⁶⁰³. Hatta Yakın Doğu’daki bir geleneğin Anadolu’ya yansması şeklinde gören yazarlar da bulunmaktadır⁶⁰⁴. Fakat soya ve kan bağına lanet, Hristiyanlığın getirdiği yeni düşünüş biçimi olan bireysel sorumluluk için çok olası durmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Yahudi nüfusunun bulunduğu yerlerden ele geçirilmiş ve soya dayalı atıf içeren lanet metinleri, tezimizde Yahudilik ile bağlantılı kabul edilmişlerdir.

Daha öncede belirtildiği üzere filolojik kaynaklar aracılığıyla uzun bir süredir bölgede varlıklarını bildiğimiz Yahudiler, Greko-Roman dünyada yerel kültürler ile kaynaşmışlardır. Bu kaynaşma çift taraflı düşünülmelidir. Başka bir deyişle, pagan halktan kimilerinin Yahudiliğin içerisine girmeye başladığı anlamına da gelmektedir.

Hristiyanlığın daha geniş bir coğrafyaya yayılmaya başladığı III. yüzyılda kriz ortamıyla birlikte hâlihazırdaki kültürel çerçeve bu yeni dini de etkileyerek Septuagint metnlerinin farklı yorumlanmasını, Yahudi topluluklarının Hristiyanlığa geçişleri ile birlikte Septuagint metinlerinde daha pozitif cümlelerin

⁶⁰² “οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς οὐδὲ μὴ λατρεύσης αὐτοῖς ὅτι ἐγὼ εἰμι κύριος ὁ θεὸς σου θεὸς ζήλωτ ἢς ἀποδίδους ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσίν με.” *Onların önünde eğilmeyecek, onlara kulluk etmeyeceksiniz; çünkü ben Tanrınız Rab’im, kaskanç bir Tanrı’yım, babaların günahlarını benden nefret eden üçüncü ve dördüncü kuşaklara kadar çocukların üzerine yıkırım.* LXX Δευτερονόμιον 5: 9.

⁶⁰³ Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 112.

⁶⁰⁴ Anfosso, 2019, **a.g.k.**, 2.

kabul edilmesini, soy vurgusundan birey vurgusuna geçilmesini beraberinde getirmiştir⁶⁰⁵.

1. Bölge kentleri Phrygce lanet metinlerinin yayılım gösterdiği alan olmasına rağmen (bkz. Harita 2.6) Yahudiliğe atıf içiren soya yönelik lanet metinleri henüz ele geçirilememiştir.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan ele geçirilmiş on üç mezar taşında⁶⁰⁶, Apameia'dan ele geçirilmiş iki mezar taşında⁶⁰⁷, Eumeneia'dan ele geçirilmiş iki mezar taşında⁶⁰⁸, Prymnessos'dan ele geçirilmiş iki mezar taşında⁶⁰⁹ görülmektedir. Akmonia'da daha fazla vurgu ile karşılaşılması meslekler bölümünde görüldüğü üzere Yahudi askeri yapının bölgede güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. 2. Bölge "Ortak Akdeniz Yahudi Kültürüne" entegre olamasa da Akmonia kentinde bulunan askeri yapı içerisindeki Yahudi aileleri tarafından Yahudi geleneklerin bir kısmı Septuagint metinleri üzerinden devam ettirilmeye çalışılmıştır.

5.4.3. Σάρον σιδεροῦν - Demir Süpürge ve ἀράς δρέπανον - Lanetin Orağı

Lanetin zihinlerde daha somut olarak canlandırılması için Septuagint metinleri içerisinde kimi araçlar da kullanıldığı görülmektedir. "Demir Süpürge" ve "Lanetin Orağı" gibi daha somut ifadelerle bu anlamda lanetlerin etkisi arttırılmak istenmiş gibi gözükmektedir.

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentlerinden Akmonia'dan ele geçirilmiş tarihsel malzeme lanetin farklı vurgularına işaret etmektedir. Alışılmışın dışında buradaki yazıtlarda demir süpürge⁶¹⁰ ve lanetin orağının⁶¹¹ bütün nesli yok etmesi vurgusu ile karşılaşilmektedir.

⁶⁰⁵İncildeki bireysellik düşüncesine yönelik atıflar için bkz. B. Patacı (2021). *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 89-90.

⁶⁰⁶EP2, EP3, EP4, EP5, EP6, EP7, EP8, EP10, EP12, EP14 ve EP15.

⁶⁰⁷EP20 ve EP21.

⁶⁰⁸EP57 ve EP59.

⁶⁰⁹EP95 ve EP96.

⁶¹⁰EP5 ve EP6.

⁶¹¹EP7 ve EP8.

Zaharias (Zekeriya) metninde geçen demir süpürge ya da alevli orak, Akmonia yazıtlarında geçen orak ile aynı kelimedir. “δρέπανον” lanetin nasıl işleyebileceğine yönelik canlandırmayı yerine getirmektedir⁶¹².

“καὶ εἶπεν πρὸς με τί σὺ βλέπεις καὶ εἶπα ἐγὼ ὁρῶ δρέπανον πετόμενον μήκος πήχεων εἴκοσι καὶ πλάτος πήχεων δέκα, καὶ εἶπεν πρὸς με αὐτὴ ἡ ἀρὰ ἡ ἐκπορευομένη ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς διότι πᾶς ὁ κλέπτης ἐκ τούτου ἕως θανάτου ἐκδικηθήσεται καὶ πᾶς ὁ ἐπίορκος ἐκ τοῦτου ἕως θανάτου ἐκδικηθήσεται⁶¹³”

Bana, "Ne görüyorsun?" diye sordu, ben de, "Yirmi arşın uzunluğunda ve on arşın genişliğinde uçan bir orak görüyorum," dedim. Ve bana dedi ki, "Bu, yeryüzünün tüm yüzüne yayılacak olan lanettir, öyle ki, bundan dolayı her hırsız ölümüne adalet dağıtacak ve her yalancı şahide ölümüne adalet dağıtacak.

5.4.4. Χεῖρ τοῦ Θεοῦ - Tanrı'nın Eli

“Yasanın Tekrarı” kitabında kelime olarak sık sık geçen “Tanrı'nın eli” yine Yahudi kültürüne yönelik Septuagint atıflarından birisidir. Zira inanışa göre insanlara laneti veya tam tersine bolluğu veren Tanrı'nın elidir. Bu yüzden yasaklara uymayanlara demir süpürge gibi Tanrı'nın eli de ceza verebilmektedir.

καὶ ἐρεῖς τῷ υἱῷ σου οἰκέται ἡμεν τῷ Φαραῶ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐξήγαγεν ἡμᾶς κύριος ἐκεῖθεν ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ⁶¹⁴.

O zaman oğluna şöyle diyeceksin: "Biz Mısır'da Firavun'un köleleriydik, Tanrı bizi güçlü eliyle Mısır'dan çıkardı.

1. ve 3. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

⁶¹²Burada daha da önemli olan nokta Septuagint metinlerinde Zaharias Bölümünde kullanımına ek olarak Yasanın Tekrarında bu kelimenin geçmesidir bkz LXX, Δευτερονόμιον, 16: 9 ve 23: 25. Fakat Zaharias'tan farklı olarak ekinleri biçme anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aslında burada sembolik anlatımın izlerini görebiliriz. Zaharias Bölümünde insanların ekine benzetilerek biçilmesi ve böylece topraktan soydan insanların koparılması eylemi anlatılmaktadır.

⁶¹³LXX, Ζαχαρίας, 5:2.

⁶¹⁴LXX, Δευτερονόμιον, 4: 34.

2. Bölge kentlerinden Apameia'dan ele geçirilmiş yazıtta “Tanrı’nın eli” vurgusu karşımıza çıkmaktadır. Yazıt söylenenlere uymayanın Tanrı’ya hesap vereceğinden bahsetmektedir⁶¹⁵.

5.4.5. Θεοῦ ὀργή - Tanrı’nın Öfkesi

İnanışa göre Tanrı, “Yasanın Tekrarı” metnindeki sözlerine uyulmadığı zaman tüm soya ve cemaate yönelik bir öfkeye kapılabilmektedir.

οὐ μὴ θελήσῃ ὁ θεὸς εὐιλατεῦσαι αὐτῷ ἀλλ’ ἢ τότε ἐκκαυθήσεται ὀργῇ κυρίου καὶ ὁ ζῆλος αὐτοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ καὶ κολληθήσονται ἐν αὐτῷ παῖσαι αἱ ἀραι τῆς διαθήκης ταύτης αἱ γεγραμμέναι ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τούτου καὶ ἐξαλείψει κύριος τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανόν⁶¹⁶.

Tanrı onu bağışlamayacak, ama o zaman Tanrı’nın öfkesi ve kıskançlığı o adama karşı tütecek ve bu kitapta yazılı olan bütün lanetler onun üzerine yağacak ve Tanrı onun adını göğün altından silecek.

Tanrı’nın öfkesi veya lanetinin neler olduğu ise “Yasanın Tekrarı” metninde açık bir şekilde belirtilmektedir. İlgili kısımda ⁶¹⁷ geçtiği şekliyle Tanrı’nın sözlerine uyulmadığında soya yönelik gerçekleştirilecek lanetler şöyledir:

15. Ama Tanrı’nın sesine kulak vermez, bugün size bildirdiğim bütün buyruklarını yerine getirmezseniz, bütün bu lanetler üzerinize gelecek ve sizi yakalayacaktır. 16. Kentte de lanetleneceksiniz, kırdada da lanetleneceksiniz. 17. Sepetiniz ve hamur tekneniz lanetli olacak. 18. Bedeninizin soyu, toprağınızın ürünü, sığır sürüleriniz, koyun sürüleriniz lanetlenecek. 19. İçeri girdiğinizde lanetleneceksiniz, dışarı çıktığınızda da lanetleneceksiniz. 20. Tanrı sizi tamamen terk edene

⁶¹⁵EP21.

⁶¹⁶LXX, Δευτερονόμιον, 29: 19. Kelimenin “Yasanın Tekrarı” vurgulanması ile “Tanrı’nın Öfkesi” vurgusunun paralel olabileceğini göstermesi açısından değerlidir.

⁶¹⁷LXX, Δευτερονόμιον, 28: 15-68.

kadar, kurduğun kötü düzen yüzünden sizi çabucak tüketene kadar, üzerine yokluk, kıtlık ve elini sürdüğün her şeyin tükenişini gönderecek. 21. Tanrı, miras almak için gittiğiniz ülkede sizi yok edinceye dek salgını üzerinize salacak. 22. Tanrı sizi sıkıntı, ateş, soğuk, iltihap, yanıklık ve solgunlukla vuracak ve sizi yok edinceye dek peşini bırakmayacaklar. 23. Başının üzerinde tunçtan bir gök, altında demirden bir yer olacak⁶¹⁸. 24. Tanrı ülkenize yağın yağmuru toz haline getirecek; sizi yok edinceye, sizi çabucak tüketinceye dek gökten toz inecek. 25. Tanrı sizi düşmanlarının önünde kılıçtan geçirecek; onlara karşı bir yoldan çıkacak, önlerinden yedi yoldan kaçacaksın; yeryüzünün bütün krallıklarına dağılacaksın. 26. Ölümlerinizi gökteki kuşlara, yerdeki yırtıcı hayvanlara yem olacak; onları korkutup kaçırarak kimse olmayacak. 27. Tanrı sizi Mısır'dan kalma bir illetle, kötü bir kabukla, kaşıntıyla öyle bir vurdu ki, iyileşemeyeceksiniz. 28. Tanrı sizi delilikle, körlükle ve akıl tutulmasıyla cezalandırsın. 29. Gün ortasında körün karanlıkta el yordamıyla aradığı gibi el yordamıyla arayacaksın ve yollarında başarılı olamayacaksın; sonra haksızlığa uğrayacaksın, sürekli yağmalanacaksın ve hiçbir yardımcın olmayacak. 30. Bir kadınla evleneceksin, başka bir adam ona sahip olacak; bir ev yapacaksın, içinde oturmayacaksın; bir bağ dikeceksin, üzümlerini toplamayacaksın. 31. Buzağınız önünüzde öldürülecek ve ondan yemeyeceksiniz; eşeğiniz sizden zorla alınacak ve size geri verilmeyecek; koyunlarınız düşmanlarınıza verilecek ve hiçbir yardımcınız olmayacak. 32. Oğullarınla kızların başka uluslara verilecek, gözleriniz onları aramaktan yorulacak, ellerin güçsüz kalacak. 33. Tanımadığınız bir ulus toprağınızın ürününü, emeğinizin tümünü yiyecek; her zaman yaralanacak ve ezileceksiniz. 34. Gözlerinizin göreceği manzaralar sizi çıldırtacak. 35. Tanrı seni dizlerinizden ve bacaklarınızdan öyle bir yarayla vuracak ki, ayak tabanından başınızın tepesine kadar iyileşemeyeceksin. 36. Tanrı sizi

⁶¹⁸“δρέπανον”, yani alevli dönen demir, kavramı ile buradaki anlatım benzemektedir. Ateşin kırmızı rengi tunçtan gökyüzüyle, demir orak da yer ile bağlantılıdır bkz. EP7 ve EP8.

ve başınıza geçireceğiniz önderlerinizi, ne sizin ne de atalarınızın bildiği bir ülkeye götürecektir; orada başka ilahlara, ağaçlara ve taşlara kulluk edeceksiniz. 37. Tanrı'nın sizi süreceği bütün uluslar arasında (başınıza gelenler için) bir şaşkınlık, bir benzetme, bir öykü olacaksınız. 38. Tarlaya çok tohum atacaksın, ama az tohum getireceksin, çünkü çekirge onu yiyip bitirecek. 39. Bağ dikecek, onu işleyecek, şarabını içmeyecek, ondan zevk almayacaksın; çünkü onu kurt yiyip bitirecek. 40. Bütün sınırlarında zeytin ağaçların olacak, yağ sürmeyeceksin, çünkü zeytin meyvesini tamamen dökecek. 41. Oğullar, kızlar doğuracaksın, ama onlar senin olmayacak, çünkü tutsaklığa gidecekler. 42. Bütün ağaçlarınız ve toprağınızın meyveleri çekirgenin⁶¹⁹ eline geçecek. 43. İçindeki yabancılar çok yükselecek ve siz çok alçalacaksınız. 44. O sana ödünç verecek, ama sen ona ödünç vermeyeceksin. O baş, sen kuyruk olacaksın. 45. Ve bütün bu lanetler sizin üzerinize gelecek, sizi kovalayacak ve sizi ele geçirecek, ta ki o sizi tüketinceye kadar ve sizi yok edinceye kadar; çünkü Tanrı'nın size emrettiği emirlerini ve ilkelerini tutmak için onun sözünü dinlemediniz. 46. Bunlar bir işaret ve mucize olarak senin ve soyunun üzerinde sonsuza dek kalacak. 47. Çünkü her şeyin bolluğundan ötürü Tanrınıza sevinçle ve iyi yürekle kulluk etmediniz. 48. Tanrı'nın üzerinize göndereceği düşmanlarınıza açlık, susuzluk, çıplaklık ve her şeyden yoksunluk içinde hizmet edeceksiniz; Tanrı sizi yok edinceye dek boynunuza demirden bir boyunduruk takacaksınız. 49. Tanrı uzaklardan, dünyanın öbür ucundan, kartalın uçuşu kadar hızlıca üzerinize ulus getirecek; dilini anlamayacağınız bir ulus; 50. Yaşlılara saygı göstermeyecek, gençlere iyilik yapmayacak, sert yüz ifadelerine sahip bir ulus, 51. Seni yok edinceye dek hayvanlarının yavrularını, toprağının ürünlerini yiyecek; sana mısır, şarap, yağ, öküzlerinin sürülerini, koyunlarının sürülerini bırakmayacak. 52. Bütün ülkedeki güvendiğiniz yüksek ve sağlam surlar yıkılıncaya dek, size verdiğim kentlerde sizi ezip geçecek. 53. Bedeninin meyvesini, oğullarının ve kızlarının etini, Tanrınızın size verdiği her şeyi, düşmanının sana

⁶¹⁹“ἐρυσίβη” olarak geçen kelimenin çekirge olduğu tahmin edilmektedir.

çektireceği sıkıntı ve darlıkta yiyeceksin. 54. Aranızdaki yumuşak huylu ve narin adamın gözü kardeşine, karısına ve geride kalan çocuklarına karşı kötü olacak; 55. Öyle ki, düşmanınızın bütün kapılarınızda sizi uğratacağı kuşatma ve sıkıntı sırasında, yiyeceği çocuklarının etinden hiçbirinize vermeyecek, çünkü elinde hiçbir şey kalmayacak. 56. Aranızda yumuşak huylu ve narin olan, ayağı incelik ve sevecenlik için yere basmayan kadın, koynundaki kocasına, oğluna ve kızına kem gözle bakacak, 57. Ayaklarının arasından çıkan yavrusunu, doğuracağı çocuğu da... Düşmanının kentlerinde sana çektireceği sıkıntı ve darlık yüzünden, gizlice her şeyden yoksun kalacağın için onları yiyecek. 58. Bu kitapta yazılı olan bu yasanın bütün sözlerini yerine getirmez, bu görkemli ve yüce addan, Tanrınız korkmak için kulak asmazsanız; 59. O zaman Tanrı senin ve soyunun belalarını, büyük ve olağanüstü belaları, kötü ve kalıcı hastalıkları yüceltecek.⁶²⁰ 60. Korktuğunuz Mısır'ın bütün hastalıklarını yeniden başınıza getirecek, size yapışıp kalacaklar. 61. Bu yasanın kitabında yazılı olmayan her hastalığı, her belayı da Tanrı, siz yok oluncaya dek başınıza getirecek. 62. Tanrınızın sesine kulak vermediğiniz için, sayıca gökteki yıldızlar kadar çokken, sayıca az bırakılacaksınız. 63. Öyle olacak ki, Tanrı size iyilik etmek, sizi çoğaltmak için nasıl sevindiyse, yok olmanız, yok edilmeniz için de öyle sevinecek; mülk edinmek için gittiğiniz ülkeden sökülüp atılacaksınız. 64. Tanrı sizi yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna kadar bütün halklar arasına dağıtacak; orada ne sizin ne de atalarınızın bildiği başka ilahlara, hatta oduna ve taş a kulluk edeceksiniz. 65. Bu uluslar arasında rahat bulamayacaksınız, ayak tabanınız dinlenemeyecek; Tanrı orada size titreyen bir yürek, kederli gözler, özlem dolu bir ruh verecek; 66. Yaşamınız önünüzde kuşkuyla asılı kalacak; gece gündüz korkacak, yaşamınızdan emin olamayacaksınız. 67. Sabah olunca "Keşke akşam olsaydı!" diyeceksiniz, akşam olunca da "Keşke sabah olsaydı!" diyeceksiniz; çünkü yüreğin korkacak, gözlerin görecek. 68. Tanrı sizi, "Bir daha orayı görmeyeceksiniz" dediğim yoldan gemilerle

⁶²⁰Soya yapılan lanete yönelik vurgunun belirgin örneklerinden biridir.

yeniden Mısır'a götürecek; orada kendinizi köle ve cariye olarak düşmanlarınıza satacaksınız; kimse sizi satın almayacak. 69. Bunlar Tanrı'nın Musa'ya, İsrail halkıyla Horeb'de yaptığı antlaşmanın yanı sıra Moab topraklarında da antlaşma yapmasını buyurduğu antlaşmanın sözleridir.

1. ve 3. Bölge kentlerindeki malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

2. Bölge kentleri arasında sadece Akmonia'dan ele geçirilmiş bir mezar taşında görülmektedir⁶²¹. Diğer mezar taşının bulunduğu konum ise belirsizdir⁶²².

Phrygia'da vurgu yapılmak istenen “Yasanın Tekrarı”nda geçen lanet sözlerinde Tanrı'nın buyruklarına uyulmadığında kişinin kendisini ve ailesinin daha önemlisi neslinin açık bir şekilde lanetlendiği görülmektedir. Tanrı, bu sözlerinin taşlara yazılmasını ve unutulmamasını istemektedir⁶²³. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde mezar taşları üzerine yukarıdaki Septuagint metinlerinde geçtiği gibi detaylı anlatım yapmak oldukça zahmetlidir. Mezar sahipleri mezarlarını koruma altına almak için yasanın bu bölümüne atıf yapacak cümleler ya da semboller seçmiş olmalıdırlar. Konuya ilişkin olarak bu kısımda şu soruların yanıtlanması gerekmektedir. Bölgedeki Yahudiler, kendilerine ilişkin bu yasalardan haberdar mıydı? Ya da bu vurgu mezara zarar verecek kişinin cezalandırılmasına yönelik bir nevi hatırlatma mıydı? Bu soruların cevabını şu an için vermek kolay değildir. Fakat mezar taşlarındaki anlatım, herkesin az çok burada yazılanlara aşina olduğunu düşündürmektedir. Bölgede yerel “Lanet Metinleri”nin kullanımı, pagan-Yahudi toplulukları arasındaki geçişkenlik ve yazıtların Yunanca oluşu farklı kültürlerde olsa da ceza veren Tanrı'nın, bahsi geçen dönemde benzer anlamlar taşıdığını göstermektedir.

5.4.6. Κοιμητήριον – Dinlenme Yeri

1. Bölge kentlerinden Dokimeion'dan ele geçirilmiş ve Yahudi isimlerinin geçtiği mezar taşında bu kavram karşımıza çıkmaktadır⁶²⁴. Kavramın kaynağı Septuagint metinleridir. Dinlenme yeri, Tanrı'nın sözlerine uyulması halinde vaat

⁶²¹EP4.

⁶²²EP99.

⁶²³LXX: Δευτερονόμιον 27: 8. καὶ γράψετε ἐπὶ τῶν λίθων πάντα τὸν νόμον τοῦτον σαφῶς σφόδρα; “Bu yasanın bütün sözlerini taşların üzerine açıkça yazacaksınız.”

⁶²⁴EP37.

edilen topraklardaki Yahudi halkı için geçerlidir⁶²⁵. Dinlenme yeri vurgusunun İbranice Barış-Şalom⁶²⁶ kelimesi gibi III. yüzyılda Küçük Asya Bölgesinde Phrygia dışında Yahudiler tarafından kullanıldığı örnekleri bulunmaktadır⁶²⁷. Eumeneia dışında “dinlenme yeri” olarak bahsi geçen tüm mezar taşları beraberinde güçlü Yahudi vurguları taşımaktadır.

Aşağıda görüleceği üzere bu sözcük, Yahudi?-Hristiyan grup arasında da kullanılmıştır.

2. Bölge kentlerinden Eumeneia kentinden ele geçirilmiş yazıtta “Eumeneia Formülü” ile birlikte görülmektedir⁶²⁸.

3. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

Sözcük, Kudüs’ten ele geçirilmiş bir yazıtta, arkhisinagog olarak görev yapan Phrygialı birisinin mezarını tanımlamak için de kullanılmıştır⁶²⁹.

5.4.7. Ἔσται αὐτῷ πρὸς τὸν θεὸν – Tanrı’ya Hesap Verecek

Daha önce de söz edildiği üzere Phrygia’da Yahudi kültürünü anlamamıza yönelik ipuçlarına en erken Hellenistik Dönem’de rastlanılmıştır. Buna göre, Hellenistik kültürün yoğun yaşandığı bir bölgede uzun süre varlıklarını koruyan Yahudi topluluklarının, zamanla kendi inançlarını, Iudaea bölgesindeki dindaşlarına göre daha farklı yaşamış olmaları doğal bir sonuçtur. Nitekim diaspora Yahudileri, kuşaklar ilerledikçe, ister istemez pagan unsurları kendi dinsel yapılarına adapte etmişlerdir. Bahsi geçen farklı kültürlerin ortak endişeleri mezar taşlarına da yansımıştır. Birçok kültür için mezar taşlarına zarar verilmesi ruhun geri dönüşünü engellemesi açısından endişe vericidir. Ölen kişinin toplumda iyi anılması ve öldükten sonra ruhunun huzur bulması mezar sahibinin her zaman arzu ettiği bir durumdur. Aksi düşünüldüğünde mezara zarar veren kişiye yönelik gazap insanı her an ve her türlü şekilde bulabilmektedir. Bahsi geçen kutsallığın bir yansıması olarak Roma İmparatorluğu, ölülerin kutsallığına ihaneti

⁶²⁵Psa 131: 14. αὐτὴ ἡ κατάπαυσις μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος ὧδε κατοικήσω ὅτι ἡρετισάμην αὐτήν – “Bu benim sonsuza dek dinleneceğim yer, burada kalmalıyım çünkü onu seçtim.”

⁶²⁶Barış kelimesi genellikle İbranice olarak yazılmaktadır, Küçük Asya’da Phrygia (EP19) ve Sardis’te görülmektedir. Bkz. Cross, 2002, a.g.k., 2.

⁶²⁷IJO II. 106; Cross. 2

⁶²⁸EP41.

⁶²⁹EP100.

Tanrılara yapılmış saygısızlık olarak görmüştür⁶³⁰. Bölgede yayılmaya başlayan Hristiyanlık da bahsi geçen pagan-Yahudi toplum içerisinde şekillenmiş ve mevcut kültürün getirdiği maddi öğeleri kendisine uyarlamıştır.

Karmaşık bir toplumsal yapının görüldüğü Phrygia bölgesinde Yahudiliğe ilişkin uygulamalardan biri olarak düşündüğümüz ipucu “Eumeneia Formülü” olarak adlandırdığımız bir açıklamadır. Kimi araştırmacılar bu kendine özgü yapıyı farklı yorumlayarak burada bulunan kültürel özellikleri kript-Hristiyan olarak nitelendirmişlerdir⁶³¹. Bölgeye özgü genellemeler ne yazık ki burada da kendini göstermektedir. Yahudi?-Hristiyanlığı adını verdiğimiz kültürel şekillenmenin oluşumuna en temel etkinin bölgede yaşayan Yahudiler aracılığıyla gerçekleştiği unutulmamalıdır⁶³².

Bölgede özellikle Hristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla birlikte görülen “Eumeneia Formülü”ndeki anahtar açıklama “Tanrı’ya hesap verecektir” şeklindedir. Bu cümlelerin Septuagint metinlerinden kaynaklanmış olabileceğine dair görüşler de ortaya atılmıştır⁶³³. “Yasanın Tekrarı”nda geçen lanet metinleri aslında Tanrı’ya verilen hesaptır. Cezanın bu dünyada gerçekleştiği inancı “Tanrı’ya hesap verecektir” cümlesinin karşılığını oluşturmaktadır. Yahudi düşüncesinde özellikle her şeyin daha sistemli ve iyi gittiği yıllarda şekillenmeye başlayan ve soya yönelik eylemlerle caydırıcı olması hedeflenen lanet metinleri Hristiyanlıkla birlikte yerini bireysel hesap vermeye bırakmıştır.

Karmaşık bir sosyo-kültürel yapı içerisinde Yahudilik ile ilişkilendirdiğimiz “Eumeneia Formülü”ne sahip yazıtların dağılımını şu şekilde belirtebiliriz:

1. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme konu hakkında bilgi vermemektedir.

⁶³⁰ A. Tolga Tek (2002). Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm, *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi*, 12, s.135.

⁶³¹ Örnek olarak bkz. H. Grégoire (1924). *Épigraphie chrétienne. Byzantion*, I, 695–716 ve ya da bu konuda hazırlanmış bir diğer çalışma E. Chiricat (2013). The ‘crypto-Christian’ inscriptions of Phrygia. *Roman Phrygia Culture and Society*. (Ed. Peter Thonemann). Cambridge: Cambridge University Press, s. 198-214.

⁶³² Eumeneia Formülünün bazı bölümlerinin Yahudilik ile ilişkili olabileceğine yönelik güncel çalışma için bkz. R. Parker (2023). *Religion in Phrygia: From Polytheism to Christianity*. California: University of California Press, s. 118-132.

⁶³³ P. Trebilco (2002). The Christian and Jewish Eumeneian Formula, *MediterraneoAntico*, 5, s. 63-97.

2. Bölge kentlerinden Eumeneia'dan ele geçirilmiş yirmi yazıtta⁶³⁴, Apameia'dan ele geçirilmiş on iki yazıtta⁶³⁵, Akmonia'dan ele geçirilmiş üç yazıtta⁶³⁶ ve Diokleia⁶³⁷ ile Synnada'da ele geçirilmiş birer yazıtta⁶³⁸ karşımıza çıkmaktadır⁶³⁹.

Hristiyanlık, III. yüzyıl krizi içerisindeki kurtuluş arayan insanlara büyük bir umut sunmuş ve “Tanrısal öfke” yerini “kurtuluş vaadine” bırakmaya başlamıştır⁶⁴⁰. Nitekim Yahudi?-Hristiyan yazıtlarda görülen “ne kendisi ne de çocukları pay almayacaktır” ibaresi bu geçiş sürecinin ve geleneğin devamının bir göstergesidir⁶⁴¹. Başka bir deyişle, lanet yazıtları ile “Eumeneia Formülü”, kaynağını aynı yerden alan iki zıt kutup niteliğindedir. “Eumeneia Formülü” ve “Tanrı’nın vaadi”, yani Tanrı’nın sözlerine uyarak bolluk ve bereket elde edileceği inancı, “Yasanın Tekrarı” metninde de vurgulanan konulardan biridir⁶⁴². Netice itibarıyla bu dönemde bölgede Hristiyanlık ile tanışan Yahudi cemaati, “Yasanın Tekrarı” metnini bu dine uyarlamış, böylelikle daha olumlu bir düşüncenin, yani bağışlayıcı Hristiyanlık öğretisinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

“Eumeneia Formülü”ne sahip yazıtların bir kısmı benzerlerine oranla geçmişteki Yahudi kültürlerine yönelik daha belirgin işaretler taşımaktadır. Bu tartışmalar açısından 2. Bölgede Yahudilik ile Hristiyanlık arasındaki etkileşimi izleyebildiğimiz ve II veya III. yüzyıla tarihlendirilen yazıtlardan biri Akmonia kentinden ele geçirilmiştir⁶⁴³. Söz konusu yazıtta, soya yönelik lanetle birlikte Hristiyan yazıtlarda sıklıkla kullanılan “en yüce Tanrı’ya hesap verecektir” açıklaması da bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Yahudiliğe ve Hristiyanlığa yönelik bu atıflar kentteki etkileşimin somut bir göstergesidir. Bir Hristiyan mezarında soya lanet metninin olması, Yahudi geçmişe yapılan atıftır ve mezar sahibinin yeni inancı noktasında kafasının hâlâ karışık olduğunu göstermektedir.

⁶³⁴EP39, EP40, EP41, EP42, EP43, EP44, EP45, EP46, EP47, EP48, EP49, EP50, EP51, EP52, EP53, EP54, EP55, EP57, EP58 ve EP62.

⁶³⁵EP22, EP23, EP24, EP25, EP26, EP27, EP28, EP29, EP30, EP31, EP32 ve EP33.

⁶³⁶EP8, EP9 ve EP16.

⁶³⁷EP36.

⁶³⁸EP98.

⁶³⁹Sadece EP102 numaranın kaynağımızın ele geçirildiği yer belirsizdir.

⁶⁴⁰EP57 ve EP58.

⁶⁴¹“Yasanın Tekrarı”nda, Tanrı’nın sözlerine uyulduğu takdirde kusursuz bir yaşam vaadi verilmektedir bkz EP57.

⁶⁴²LXX:Δευτερονόμιον, 30: 1-10.

⁶⁴³EP8.

Akmonia kentinden ele geçirilmiş bir diğer mezar taşında Dama adındaki Yahudi'nin "Tanrı'ya hesap verecektir" cümlesini kullandığı görülmektedir⁶⁴⁴. Burada sorulması gereken sorulardan biri Dama'nın önceki hayatında bir Yahudi olup olmadığı ya da Yahudi aileden gelip gelmediğidir. Özellikle Phrygia coğrafyasında Dama adının kullanımı diasporanın diğer bölgelerine göre daha fazladır. Dama adını Sami kökeninden dolayı, Babil bölgesinden gelen Yahudiler tarafından devam ettirme olasılığı bulunmaktadır⁶⁴⁵. Zaman içerisinde Hristiyanlığı benimseyen Yahudi grupların bu adı kullanmaya devam etmiş olabilecekleri unutulmamalıdır. Adın kullanımı; Akmonia'dan ele geçirilmiş iki yazıtta⁶⁴⁶, Eumeneia'dan ele geçirilmiş iki yazıtta⁶⁴⁷, Kotiaieion⁶⁴⁸ ve Laodikeia⁶⁴⁹ kentlerinden ele geçirilmiş birer yazıtta görülmektedir. Kotiaieion'dan ele geçirilmiş yazıtta Yahudilik ile bağlantısı diğerlerine göre daha kesindir. Zira burada "Mathios'un babası" şeklinde bir ifade ile birlikte geçmektedir⁶⁵⁰.

"Eumeneia Formülü"ne ilişkin bir diğer tarihsel malzememiz Eumeneia'dan ele geçirilmiş ve "dinlenme yeri" vurgusu yapılan ve III. yüzyıla tarihlenmiş bir yazıttır⁶⁵¹. İlk bakışta Hristiyanlara ait bir tarihsel malzeme gibi duran yazıt, sonunda yaptığı "diriliş" vurgusu ve uzun edebi anlatımı ile kanıtlarımız arasındaki diğer yazıtlardan ayrılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken kısım, metin içerisinde kendisini Hristiyanlık ile tanıştıran ve yol gösteren birisinden bahsedilen yerdir. Yol gösterici kişinin adı Roubes'tir. Bu isim İbrani kökenlidir ve Yahudiler arasında yaygın olarak tercih edilmektedir. Bu arada Hristiyanlığı benimseyen kimi kişilerin de İbrani isimlerini kullanmaya devam ettikleri bilinmektedir. Her ne kadar S. Mitchell onun Kudüs'ten gelen Hristiyan misyoner olabileceğini ileri sürse de⁶⁵² bölgedeki ortak kültürel yapıyı dikkate aldığımızda, kelime anlamı olarak "oğul" olan Roubes isminin köken olarak Yahudi olabileceği de düşünülebilir⁶⁵³. Ayrıca yazıtta geçen Hades vurgusu

⁶⁴⁴EP9.

⁶⁴⁵Bkz. sayfa 37.

⁶⁴⁶EP9 ve EP17.

⁶⁴⁷EP56 ve EP61.

⁶⁴⁸EP91.

⁶⁴⁹EP94.

⁶⁵⁰EP91.

⁶⁵¹EP60.

⁶⁵²Mitchell, 2023, **a.g.k.**, 166.

⁶⁵³R. Cline (2011). *Ancient Angels: Conceptualizing Angeloi in the Roman Empire*. Leiden: Brill, s. 100-101.

tezimizin önceki bölümlerinde bahsettiğimiz Phrygia bölgesinde Yahudilerin Hellen tanrı isimlerini kullanmaları, Yahudi-pagan kültürel etkileşiminin hâlâ devam ettiğinin göstergesidir. Eumeneia kentinden elde edilen iki mezar taşındaki Roubes’inde aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir. Hatta ikinci mezar taşında “Roubes’in meleği” vurgusu, bu kişinin bir din adamı olabileceğini düşündürmektedir⁶⁵⁴.

3. Bölge kentlerindeki tarihsel malzeme ise konu hakkında bilgi vermemektedir.

⁶⁵⁴EP60 ve EP62.

SONUÇ

Phrygia bölgesi yerleşimlerinin kültürel zenginlikleri prehistorik dönemlere kadar gitmektedir. Araştırmamızın zamansal sınırını oluşturan Hellenizasyon ve Romanizasyon süreçleri, kültürel alışverişi hızlandırmış ve Yahudilik gibi dışarıdan gelen kültürler bölgenin kozmopolit yapısına entegre olmuştur.

Phrygia'daki Yahudi varlığına yönelik ilk bilgiler Iosephus'tan elde edilmektedir. Eserinde dönemin yöneticileri tarafından MÖ III. yüzyıl'da bölgeye askeri amaçla getirilen Yahudi gruplarına değinmektedir. Ardından Geç Cumhuriyet'in önemli tarihsel figürlerinden Cicero, bölge Yahudilerinden söz etmektedir. Her iki kaynak da tartışmanın sürekliliğinin takip edilebilmesi açısından değerlidir. Iosephus'un aktardığı bilgiler maalesef diğer tarihsel kaynaklar tarafından desteklenememektedir. Buna karşın bir kısım epigrafik kaynak Cicero'nun yazdıklarına paralel bilgiler sunmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetinin ardından epigrafik malzemede yaşanan artış, Phrygia'daki Yahudi nüfusa ait atıfların da bahsi geçen dönemde gözle görülür hâle gelmesine neden olmuştur. Fakat elde edilen malzemenin anlaşılmasında yaşanan zorluklar, malzemenin yorumlanmasını kolaylaştıracak ya da farklılaştıracak yeni yöntemler denenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda araştırmanın daha sağlıklı ilerleyebilmesi için konumuzun mekânsal sınırlarını oluşturan Phrygia bölgesi, bilinen idari bölgeler haricinde, elde edilen veriler ışığında belirlenmiş Yahudi kültürüne göre 3 temel bölüme ayrılmıştır.

1. Bölge içerisindeki Yahudi kültürüne ilişkin kanıtlar, MS III. yüzyıl ve sonrasını işaret etmektedir. Yahudi cemaati bu anlamda bölgedeki baskın pagan yapıdan dolayı, kendi kültürünü devam ettirme olanağı bulamamıştır. Ancak bir olasılık, fiziki koşullar ya da sosyo-kültürel yapıdan dolayı Yahudilerin bölgeyi tercih etmemiş olma durumları da göz önünde tutulmalıdır. Bu süreç 1. Bölgedeki Hristiyanlığın, Yahudilikle benzer şekilde daha geç yayılım göstermesi ile de onaylanmaktadır. Son olarak bölgeden günümüze ulaşan ve Yahudilik ile ilişkilendirilen epigrafik kaynakların İbranice şahıs isimleri içermeleri ve bireysel mezar kayıtları olmaları, bu insanların bölgeye sonradan gelmiş olabileceklerini de düşündürmektedir.

2. Bölgeden ele geçirilmiş kanıtlar, Yahudilerin varlığına ilişkin bilindik ve standart yorumların yapılmasına imkân vermemektedir. Bu durumun birinci sebebi, uzun süredir bölgede yaşayan Yahudilerin, karşılıklı olarak yerel halk ile kültürel bir etkileşime girip, kendilerine özgü bir kısım nitelikleri kaybetmelerinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak III. yüzyılda Akdeniz bölgesindeki ortak Yahudi kültürünün, ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerle Phrygia bölgesinin iç kesimlerine kadar tam anlamıyla ulaşamaması ileri sürülebilmektedir. Bu noktada bölgede yaşanmış depremler sonucunda, elimizdeki tarihsel malzemenin zarar görmüş olabileceği veya günümüze kadar ulaşamamış olabileceği de unutulmamalıdır.

Ele geçirilmiş kanıtların incelenmesinin ardından bölgenin kendine has yapılanması içerisinde varlığını devam ettiren Yahudi grupların, kutsal metinler aracılığıyla kendilerini ifade etmeye çalıştıkları açık bir şekilde görülmektedir. Ancak burada da çeşitli karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Zira kutsal metinlerin bir yansıması olan “Lanet Metinleri”nin, Yahudiler dışındaki yerel halk tarafından da mezar yazıtları üzerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden mezar yazıtlarının yorumlanmasında veya kanıt olarak sunulmasında çeşitli güçlükler ortaya çıkmaktadır. Buna karşın bazı mezar taşlarındaki “Yasanın Tekrarı” metnine yapılan net atıflar ve aynı zamanda soya yönelik lanetlemeler tezimizde kullanılan mezar taşlarının Yahudilik ile daha sağlıklı bir şekilde ilişkilendirilmesine olanak tanımaktadır.

Hristiyanlığın bölgede kendini hissettirmesiyle birlikte, pagan kültür, Hristiyanlık ve Yahudilik arasında varlığını devam ettiren bölge insanı, Yahudilikten alışkın olduğu birtakım yazılı geleneklerini bölgenin yeni dini olan Hristiyanlığa entegre etmiştir. Şüphesiz konu hakkındaki en net örnek, “Yasanın Tekrarı” metninin “Eumeneia Formülü” biçimine dönüştürülmesi olmuştur. Bunun dışında kanıtlarımız arasında görülen askerî ünvanlar veya çeşitli idari işlere yapılan atıflar, bölgede grupların askerî ve sivil bürokrasi içerisinde de yer aldıklarını göstermektedir. Bu kişilerden bazıları kendi inançlarını devam ettirirken, bazıları da Hristiyanlığa geçiş yapmış gibi durmaktadır. Bunların dışında 2. Bölgenin 3. Bölgeden ayrılan bariz niteliklerinden biri, 2. Bölgedeki askeri verilere karşın 3. Bölgede görülen sivilleşme eğilimidir. Bu durum 2. Bölgenin yaşadığı güvenlik problemlerinden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan III. yüzyıl krizi, bölgedeki toplumsal yapılanmada önemli rol oynamıştır. Zira yaşanan asayiş sorunları, tüccarı veya şehirde yaşayan diğer insanları çağa uygun örgütlenmeler içerisine sokmuştur. Nihayetinde, birbirlerini tanımasalar bile bölge insanları, farklı yerleşimlerdeki insanları kan bağı olmadan kardeş olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında aynı dönemde birbirlerini destekleyebilecek din temelli bir örgütlenmeye gereksinim duymuş olabilecekleri de göz önünde tutulmalıdır.

3. Bölge Yahudileri, diğer bölgelere göre daha bariz bir şekilde kendi varlıklarını ortaya koyabilmişler ve 2. Bölgeden farklı olarak III. yüzyıl krizinde kültürlerini korumayı başarabilmişlerdir. Bu noktada devletle yakın temas içerisinde olmaları, Yahudiler için varlıklarını devam ettirebilecekleri imkânları sunmuş gibi görünmektedir. Bölgenin iki önemli kenti Hierapolis ve Laodikeia, Yahudi kültürünün belirginleşmeye başladığı merkezler olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle ekonomik etkinlikleri sayesinde her iki kentteki Yahudi grubun, kendilerini baskın bir şekilde ortaya koymaları dikkat çekicidir. Kentlerdeki sıcak su kaynaklarının avantajlarından yararlanan Yahudiler, dokumacılık faaliyetlerini iki kentte de ileri seviyeye ulaştırmıştır. Ekonomik refahın getirdiği rahatlık ve tabii ki güç, buralardaki diaspora Yahudilerinin kültürlerini koruyabilmelerindeki en temel etmen olmuştur.

Mısır ve Kudüs civarında uzun süre kullanılmasına rağmen, Yahudi vurgusuna yapılan bariz ve somut kanıtlar ile Küçük Asya'da karşılaşmamız III. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu durumun en temel nedeni hiç şüphesiz ki Yahudi cemaatinin III. yüzyıldaki ekonomik gücü olmuştur. Bu gruplar, Hristiyanlığın bölgedeki yayılışına tepki olarak kendi kültürlerine yönelik tarihsel atıfları daha baskın ve yaygın bir şekilde ön plana çıkartmaya başlamışlardır.

Son olarak belirtilmesi gereken bir saptama da Yahudilik araştırmalarında tek bir kalıpla ilerlemenin, araştırmacıları yanlış değerlendirmelere götürebilecek olduğudur. Yahudilik tarihsel gelişim gösteren bir inançtır. Tek bir bölge ya da tek bir düşünce yapısıyla anlaşılması ve tartışılması neredeyse olanaksızdır. Diasporadaki Yahudiler, gittikleri bölgelerde karşılıklı kültürel etkileşimi en üst seviyeye getirmişlerdir. Bu nedenle Yahudi kültürünü anlama çabaları aslında Hellenistik Dönem'deki ve Roma İmparatorluğu dönemlerindeki yerel yönetimleri idare etme tarzını da anlamayı beraberinde getirecektir. Bu yönüyle

bölgedeki Yahudilik araştırmaları dinî boyutunun yanı sıra sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel farklı alanları ilgilendiren disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

KANITLAR

1. Epigrafik Kanıtlar

1.1. Akmonia (Ahat)

EP1. Bulunma Yeri: Erciş – Mevcut Yeri: Afyon Müzesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS I. Yüzyıl

Yayın: CIJ II: 766, Cities II: 559, IJO II: 168, MAMA VI: 264, SEG 32: 1266, Trebilco: 2.

τὸν κατασκευασθέντα οἶκον ὑπὸ
Ἰουλίας Σεουήρας Π. Τυρρώνιος Κλά-
δος ὁ διὰ βίου ἀρχισυνάγωγος καὶ
Λούκιος Λουκίου ἀρχισυνάγωγος
καὶ Ποπίλιος Ζωτικὸς ἄρχων ἐπεσ-
κεύασαν ἐκ τε τῶν ἰδίων καὶ τῶν συν-
καταθεμένων καὶ ἔγραψαν τοὺς τοί-
χους καὶ τὴν ὀροφὴν καὶ ἐποίησαν
τὴν τῶν θυρίδων ἀσφάλειαν καὶ τὸν
[λυ]πὸν πάντα κόσμον. οὕστινας κα[ὶ]
ἡ συναγωγὴ ἐτείμησεν ὅπλῳ ἐπιχρύ-
σῳ διὰ τε τὴν ἐνάρετον αὐτῶν δ[ι]άθ[ε-]
σιν καὶ τὴν πρὸς τὴν συναγωγὴν εὐνοίαν
τε καὶ σ[που]δήν.

Çeviri:

Bu ev Iulia Severa tarafından yapılmıştır(onarılmıştır), P(ublius) Tyrronios Cladus, sinagogun daimi lideri. Lucius'un oğlu Lucius arkhisynagog (sinagog lideri) ve Popilius Zotikos arhon (sinagog yöneticisi?), kendi kaynaklarından ve toplanan kaynaklardan restore edilmiştir. Duvarları ve tavanı dekore ettiler. Pencerenin güvenliğini (sağladılar) ve dekorasyonun geri kalanını restore ettiler. Sinagog, erdemli eğili

mleri, iyi niyetleri ve sinagoglara karşı gösterdikleri özen nedeniyle onları yaldızlı(?) kalkanla onurlandırdı.

EP2. Bulunma Yeri: Uşak (Ramsay'e Göre Blaundos'tan Getirilmiş) – Mevcut Yeri: İzmir Müzesi Bahçesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS 248-249.

Yayın: CIJ II: 760, SEJE: s. 115-117 – no: 7, Robert, He. X: s. 249/251, IJO II: 173, SEG 15: 807, Trebilco: 3. 1.

A. ἔτους τλγ'

Αὐρ. Φρουγιανὸς

Μηνοκρίτου καὶ Αὐρ.

Ἰουλιανῇ γυνὴ αὐτοῦ

Μακαρία μητρὶ καὶ Ἀ-

λεξᾶ νδρί-

α θυ γα τρι

γλυ κυτάτη ζῶν-

τες κατεσσ κεύ-

ασα ν μνήμης

χά ριν.

εἰ δέ τις μετὰ τὸ τεθῆναι

αὐτούς, εἴ τις θάψει ἕτερον

νεκρὸν ἢ ἀδικήσει λόγῳ

ἀγορασίας, ἔσται αὐτῷ αἰ ἄραι

ἢ γεγραμμένοι ἐν τῷ Δευτερο-

νομίῳ.

B. ἀγορανομία.

σειτωνεία.

παραφυλακεία.

πάσας ἀρχὰς

καὶ λειτουργί-

ας τελέσας καὶ

στατηγήσαν-

τα.

Çeviri:

A. 333 Aurelius yılında (248-249), Menokritos oğlu Aur(elius) Frugianus ve eşi Aur(elia) Iuliana (bu sunağı) annesi Makaria ve (onun) en tatlı kızı Aleksa için yaşamı boyunca anma uğruna dikmiştir. Fakat birisi, gömüldükten sonra, başka bir ceset gömmek isterse veya onu satın alma bahanesiyle zarar verirse, “Yasanın Tekrarı”nda yazılı olan lanetler onun için geçerlidir.

B. Market Gözetimi. Tahıl Temini. Şehrin Güvenliği. Yargıç ve Şehrin Huzuru.

EP3. Bulunma Yeri: Emiraz – Mevcut Yeri: Emiraz’da Bir Ahırın Duvarında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II. Yüzyılın Sonu III. Yüzyılın Başı.

Yayın: SEJE: s. 117 – no: 8, IJO II: 174, MAMA VI: 335, Trebilco: 3.2.

[]IN [ἐξ]έσ-

ται ἐτέρῳ ἀνῴξαι τὸ

κάθετον ἢ μόνον ἐὰν

συνβῇ τοῖς παιδίοις αὐ-

τοῦ Δόμνη κ(αὶ) Ἀλεξανδρία

ἐὰν δὲ γαημθήσονται

ἐξὸν οὐκ ἔσται ἀνῴξαι·

ὅς δὲ ἂν τολμήσει ἔτε-

ρον ἐπισενένκαι, θήσει

τῷ ἱερωτάτῳ ταμίῳ
Ἀττικᾶς, α κ[αὶ] οὐδὲν
ἔλαττον ἔσται τῷ τῆς
τυμβωρυχίας ἐγκλήμα-
τι ὑπεύθυνος· ἔσται δὲ
ἐπικατάρατος ὁ τοιοῦ-
τος κ[αὶ] ὅσαι ἀραι ἐν τῷ
Δευτερονομίῳ εἰσὶν γε-
γραμμέναι αὐτῷ τῷ κ[αὶ]
τέκνοις κ[αὶ] ἐγγόνοις κ[αὶ]
παντὶ τῷ γένει αὐτοῦ γένοιντο.

Çeviri:

....çocukları Domne ve Aleksandria’ya bir şey olması dışında, kimsenin mezarı açmasına izin verilmez. Evleneceklerse açılmalarına izin verilmez. Ama oraya başka birini koymaya cüret eden, en kutsal hazineye⁶⁵⁵ 1.000 Attic'i ödeyecek ve ayrıca bir lanet altında ağır suçların hesabını vermek zorunda kalacak. O lanetlenecek ve “Yasanın Tekrarı”nda yazılan her türlü lanet ona, çocuklarına, soyundan gelenlere ve tüm ailesine olsun.

EP4. Bulunma Yeri: Banaz – Mevcut Yeri: Banaz’da Cami Verandasında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS 255/256.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 615, SEJE: s. 123 – no: 12, Robert,Hel. XI/XII: 407, IJO II: 177, MAMA VI 325, Trebilco: 5.5.

ἔτους τλθ’.

Αὐρήλιος Ῥοῦφος Ἑρμῆ ἀ-

δελφῷ καὶ Ῥουφίνῃ ἀνε-

⁶⁵⁵Yazıtta Fiscus olarak geçen kelime hazine olarak çevrilmiştir. Fiscus, eyaletlerde imparatorluk mülklerinden elde edilen gelirin toplandığı imparatorluk hazinesidir.

ψία ταχυμόροις μνήμ-
ης χάριν.
Αὐρήλιος Ῥοῦ-
φος ἐαυτῷ καὶ
γυναικὶ Εὐελ-
πίστη καὶ ἀνεψι-
ῳ Παρθενίθῳ ἐ-
αυτοῖς ζῶντ-
ες κατεσκεύασ-
αν· μετὰ τὸ τεθῆ-
ναι αὐτο[ῦ]ς, ὅς ᾗν
ἀνορύξῃ καὶ βα-
λῇ ἄλλον νέκρον
ἢ τύνβον πρίατε ἢ γράμμα
μιάνι, ἐξόλεσι ἐκίνου σύν-
παν γένος ἢ θεοῦ ὀργή.
τύνβιος γὰρ δύο τοῦτο τὸ σῆ-
μα ἐπίκειται.

Çeviri:

Yıl 339 (255/256). Aurelius Rufus, erkek kardeş Hermes ve kısa ömürlü yeğeni Rufine hatırası için yaptırıldı. Aurelius Rufus kendisi ve karısı Euelpiste ve yeğeni Parthenios hayattayken kendileri için inşa ettiler. Onlar gömüldükten sonra başka bir ceset gömülürse veya mezarı satın alırsa veya yazıta zarar verirse, Tanrı'nın öfkesi onun bütün neslini helak etsin. Bu işaret iki mezar içindir.

EP5. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS Tahminen II veya III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ: 762, Trebilco: 5.3.

Ἀμμία Γαίῳ Οὐίβιῳ Κρίσπῳ καὶ Τύχῃ
θρέψασι ζῶσι μ[νημης] χ[άριν]· μετὰ τὸ τοὺς
δύο τεθῆναι ὃς ἂν ἀνορύξει σάρον σιδαροῦν
τὸν [ο]ϊκῶνα ξάναιτο καὶ τῷ συμβουλεύσαντι.

Çeviri:

Ammia (bu mezarı), Gaius Uibius Crispus ve evlat edinildiği ebeveyni Tykhe için yaşarken yaptı. Bu ikisi defnedildikten sonra, kim (mezarı) açarsa, evi ve soyu demir süpürgeyle yok olsun.

EP6. Bulunma Yeri: Ahat – Mevcut Yeri: Uşak'ta Bir Duvarda – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II. Yüzyıl.

Yayın: Robert, Hellenica: XI-XII: 400, Trebilco: 5.4.

Φλ. Τευθραντὶς ζῶσα ἑαυτῇ καὶ Ἑρμογένει Ἑρμογένους τῷ
ἀνδρὶ τὸ μνημεῖον κατεσκεύασεν·
μετὰ δὲ τὸ δύο τεθῆναι, εἴ τις ἀνοίσει ἢ ἐπιβουλεύσει,
σά[ρ]ον σιδαροῦν εἴσελθον τὸν οἶκον.

Çeviri:

Fl(avia) Teuthrantis bu mezarı yaşarken kendisi ve kocası Hermogenes'in oğlu Hermogenes için yaptırmıştır. Ama ikisi gömüldükten sonra, biri açarsa veya açmaya teşebbüs ederse demir süpürge evine girsin.

Yayın: CIJ II: 768, Cities II: 465-466, SEJE: s. 111 – no: 6, IJO II: 175, MAMA VI 316, Trebilco: 5.1.

[ρὶ] δολί[α], λάβοιτ[ο απρ-]
οσδόκητον ὁ[ποῖ-]
ον καὶ ὁ ἀδελφὸς α[ὕτ-]
ῶν Ἀμέριμνος. ἐὰν
δέ τις αὐτῶν μὴ φοβ-
ηθῇ τούτων τῶν κα-
ταρῶν, τὸ ἄρᾱς δρέ-
πανον εἰσέλθοιτο
εἰς τὰς οἰκῆσις αὐ-
τῶν καὶ μηδίναν ἐνκα-
ταλείμετο.

Çeviri:

A...kendisi ve karısı Trophime için yaptırdı. Titedius Amerimnos, büyükbabasının mezarını restore etti ve (içine) karısı (Aurelia) gömüldü. Euelpistos'un kızı Aur(elia) Onesime. Ayrıca, yenilenebilir olan Amerimnos'un miras kalan mezarına yerleştirilmesine izin verdi. Ama Amerimnos gömüldükten sonra kim bir başkasını gömmeye cesaret ederse, kutsal hazineye ödeyecektir...

B. Birisi kirli eli ile başka birini gömecek olursa, hem onun hem de kardeşi Amerimnos'un başına beklenmedik şeyler gelecektir. Ama onlardan biri bu lanetlerden korkmazlarsa, lanetin orağı evlerine girecek ve geride kimseyi bırakmayacak.

EP8. Bulunma Yeri: Yenice – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 769, CitiesandBishoprics II: 563, SEJE: s. 111 – no: 5, IJO II: 176, Trebilco: 5.22

[ἐὰν δέ τις ἕτερον σῶμα εἰσενέγκῃ, ἔσ]ται αὐτῷ πρὸς τὸν
θεὸν τὸν ὕψιστον, καὶ τὸ ἄρᾱς δρέπανον εἰς τὸν ὕκον αὐτοῦ

[εἰσέλθοιτο καὶ μηδένα ἐγκαταλείψαιτο]

Çeviri:

...ama eğer biri onun içine başka bir ceset koyarsa, En Yüce Tanrı'ya hesap verecek ve lanetin orağı evine girecek ve içinde hiç kimse bırakmayacak.

EP9. Bulunma Yeri: Emirhisar – Mevcut Yeri: Emirhisar'da Evin Duvarında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS 255/256.

Yayın: MAMA XI: 139.

[... ἔτο]υς· τμ'· Αὐρ· Ἀλέξανδρος· Γαῖου Εὐκαρπεύ[ς]

[β]ουλευτῆς καὶ γυνὴ αὐτοῦ [Α]ὐρηλία Ζωτική

Δαμᾶ κατεσκεύασαν τὸ μνημεῖον ζῶντες ἑαυ-

τοῖς καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν· εἴ τις δὲ ἢ ἐκ τῆς

συνγενεῖς ἢ ἕτερον θάψει ἢ κακῶς ποιήσει τῷ

μνημείῳ τούτῳ, ἔσται αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν· εἰρή[νη]

τοῖς παροδείταις.

Çeviri:

Yıl 340 (257-258). Eukarpia (Emirhisar) meclis üyesi Gaius'un oğlu Aur(elius) Aleksandros ve eşi Dama kızı Aurelia Zotike, kendileri ve çocukları için yaşarken mezarı inşa ettiler; ama ailemizden biri bile olsa, biri girerse veya mezara zarar verirse, Tanrı'ya hesap verecek. Yoldan geçenlere selam olsun.

EP10. Bulunma Yeri: Uşak (Asıl Konumu Ahat) – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS 243/244.

Yayın: CIJ II: 770, CitiesandBishoprics II: 653, SEJE: s. 119 – no: 9. Robert, Hel. X: 253, IJO II: 172, Trebilco: 3.3.

A. ἐγένετο ἔτους τκη'.

Τ. Φλ. Ἀλέξανδρος ζῶν ἑαυτῷ
καὶ Γαιανὴ γυναικὶ τὸ
μνημεῖον κατεσκεύασεν
μνήμης χάριν.
βουλεύσας, ἄρξας,
ζήσας καλῶς, μη-
δένα λοιπήσας.
μετὰ δὲ τεθῆναι
ἐμὲ τὸν Ἀλέξαν-
δρος καὶ τὴν σύν-
βιον μου Γαιανὴν
εἴ τις ἀνύξη τὸ μνη-
μῖον, ἔσσονται αὐτῷ
κατάραι ὅσε ἀνγε-
γραμμέναι ἰσὶν εἰς ὄρασιν καὶ
εἰς ὅλον τὸ σῶμα αὐτῷ καὶ εἰς
τέκνα καὶ εἰς βίον· εἴ τις δὲ
ἐπιχίρησῃ ἀνῶξαι, θήσῃ
εἰς τὸ ταμῖον προστίμου (δηνάρια) φ'

B. εἰρη- βουλαρ- στρα-

ναρχία	χία	τηγία
σειτω-	ἀγορα-	σειτω-
νία	νομία	νία

Çeviri:

A. T(itius) Fl(avius) Aleksandros bu mezarı hayatı boyunca kendisi ve karısı Gaiane için bir anıt olarak yaptırmıştır. Konsey üyesi arhon olarak onurlu bir yaşam sürdürdü ve kimseyi üzmedi. Biz mezara gömüldükten sonra eğer birisi mezarı açarsa yazılı olan bütün lanetler onun üzerine olsun. Onun gözüne, bütün vücuduna, çocuklarına ve hayatına lanet olsun ve bir kimse onu açmaya kalkışırsa hazineye 500 dinar ödemek zorunda kalsın.

B. Barış Muhafızı - Tahıl Alıcısı/Konsey Başkanı - Piyasa Kâtibi/Baş Yargıç - Tahıl Alıcısı.

EP11. Bulunma Yeri: Susuz – Mevcut Yeri: Susuz da Cami Duvarında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS. Tahminen II veya III. Yüzyıl.

Yayın: CIG: 3861, CIJ II: 763, CitiesandBishoprics II: 565, MAMA VI: 287, Trebilco: 4.1, WaelkensTürsteine: 421.

Ἀμμια Εὐτύχου [Κ]αλ[λ]ιμάχῳ ἀνδρὶ καὶ ἑαυτῇ
ἐκ τῆς ἰδίας προικὸς τὸ μνημεῖον
κατεσκεύασεν· ἀρὰ δὲ ἔσται εἰς τέκνα
τέκνων ἕτερον μὴ τεθῆναι ἢ τὸν υἱόν
μο[υ] Εὐτύχην καὶ γυναῖκα αὐ[τ]οῦ.

Çeviri:

Eutykhes'in kızı Ammia, kocası Kallimakhos için ve kendi çeyizinden kendisi için mezarı hazırladı. Oğlum Eutykhes ve karısı dışında birisi gömülürse eğer, lanet çocuklarımın çocukları üzerine olsun.

EP12. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS Tahminen II veya III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 767, Trebilco: 4.2, WaelkensTürsteine: 411.

Τιβέριος Κλύδιος Ἰουλιανὸς ἑαυτῷ καὶ

γυναικὶ μνήμης χάριν καὶ Χελειδὼν

τοῖς ἰδίοις θρέψασι μνήμης χάριν.

Τὶς δὲ κακῶς ποίσει ταύτῃ τῇ γουντῇ,

ἔξει τέκνα τέκνων ἄράν.

Çeviri:

Tiberius Claudius Iulianus (mezarı) kendisi ve eşinin anısı için yaptı, Kheleidon da kendi üvey/koruyucu anne-babası anısına. Ama bu mezara kim zarar verirse, çocuklarının çocukları üzerine lanet olsun.

EP13. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: Trebilco: 4.4.

Σ[τ]ερτίνιος Αἰνίας [καὶ ...] ... ΑΣ. [κ]ατ[εσ]κεύασαν

τὸ ἡρώων ἐα[υ]τοῖς καὶ τοῖς τέκνοις καὶ τοῖς

[τ]εθρεμένοις· ὃς ἂν δὲ τούτῳ ὁ ἡρώω κακῶς

ποιήσῃ, ὑποκατάρατος ἔστω εἰς τέκνων τέκνα.

Çeviri:

Stertinius Aeneias ve ... mezarı kendileri, çocukları ve üvey evlat/köle/besleme? için hazırladı. Ama bu mezara kim zarar verirse, onun çocuklarının çocukları üzerine lanet olsun.

EP14. Bulunma Yeri: Susuz? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 323.

[μετὰ δὲ τὸ] τοὺς δύο

[τεθῆναι] ὅς ἄν ἄνορύ[ξει ἐ-]

κεῖνος [καὶ τέκνα]

τέ[κνων ...]

Çeviri:

Eğer birisi bu iki mezarı açarsa ya da açmaya teşebbüs ederse çocuklarının çocukları...

EP15. Bulunma Yeri: Ahat? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 277, WaelkensTürsteine: 430.

Γαῖος ἑαυτῷ ζῶν καὶ γυναικ[ὶ Θα]λλούση ζῶσῃ κατεσκεύασεν

[μνή]μης χάριν. μετὰ τὸ δὲ

τοὺς δοίῳ τεθῆναι, ὅς ἄν ἀνοίξει ἢ καθελεῖ ἢ πολήσῃ τὸ

γούτῳ, ἔσται αὐτῷ ἀρὰ ἐς

τὸν οἶκον καὶ τέκνα τέκνων.

Çeviri:

Gaius yaşamında kendisi ve eşi Thallusa'nın hatırası için yaptırdı. İkisi gömüldükten sonra, kim mezarı açarsa ve parçalarsa ve mezarı satarsa, lanet onun evinde ve çocuklarında olacak.

EP16. Bulunma Yeri: Afyon/Sandıklı/Susuz – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 455-457, IJO II: 171, Trebilco: 6.1.

A [Αὐρ. Ἀ]ριστέας [Ἀπολ-]

λωνίου ἡγόρα-

σεν ἄργον τόπον

παρὰ Μάρκου Μαθ[ί]-

ου πῆ(χεων) ι ' ἐπὶ ι '. ἔτει []

κατεσκεύασαν τὰ τέ-

κνα αὐτοῦ Ἀλέξαν-

δρος καὶ Καλλίστρα-

[τ]ος μητρὶ καὶ πατρὶ

[μνήμ]ης χάριν.

B ὑποσχόμενος τῇ

[γ]ειτοσύνη τῶν πρ[ω-]

[τ]οπυλειτῶν ἄρμ[ε-]

να, δικέ[λ]λα[ς]

δύο κ[αί] ἀμῆν

καὶ λ[ίστρο]ν ὀρυ-

τόν ἔδωκεν,

ἐφ' ᾧ κατὰ ἔτος ρ[ο-]

δίσωσιν τὴν σύμβ[ι-]

όν μου Αὐρηλίαν

[]

C [ἐὰν δὲ μὴ ἐθέλωσιν]

ρόδισαι κατὰ ἔτος,

[ἔσ]ται αὐτοῖς πρὸ[ς]

[τῇ]ν δικαιοσύ-

[νην] τοῦ θεοῦ.

Çeviri:

A. Apollonios'un oğlu Aur(elius) Aristeeas, Marcus Math[i]os'tan on pekhon (arşın) genişliğinde ve on pekhon (arşın) uzunluğunda arazisini satın aldı. Çocukları Aleksandros ve Kallistratos, anne ve babalarının anısına (mezarı) inşa ettiler.

B. Birinci kapı mahallesine söz vererek her yıl Aurelius'un mezarını güllerle donatmak şartıyla iki kürek verildi.

C. Eğer her yıl güllerle donatmazlarsa, Tanrı'nın adaletine hesap verecekler.

EP17. Bulunma Yeri: Ahat? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 580.

Δημήτριος Μάρκου Μάρκῳ καὶ Δαμᾶ Μαρσία.

Çeviri:

Marcus oğlu Demetrios...Marcus ve Dama.....Markia.

EP18. Bulunma Yeri: Karahallı(?)– Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III veya IV. Yüzyıl veya Sonrası.

Yayın: CIJ II 771, CitiesandBishoprics s II: 561, IJO II: 169, Trebilco: 6.2.

᾿Υπὲρ εὐχῆ[ς] πάση τῇ πατρίδι.

Çeviri:

Bütün vatan için bir yemin yüzünden.

EP19. Bulunma Yeri: Ahat'ta Bir Evin Duvarında – Mevcut Yeri: Afyon Müzesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: En Erken III veya IV. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 170, MAMA VI: 334, Trebilco: 6.3.

[- προσευ]χὰς προ[σδέχου] –

ישראל ועל ירושלים ו

עק

Çeviri:

Barış olsun İsrail'e ve Kudüs'e ve bu yerde sonuna kadar.

1.2. Apameia (Dinar)

EP20. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 774, CitiesandBishoprics II: 399, Trebilco: 5.1.

Αὐρ. ᾿Ροῦφος ᾿Ιουλιανοῦ β' ἐποί [ησα τὸ

ῆ]ρῶον ἐμαυτῷ κὲ [τῇ συνβίῳ μ]ου Αὐρ.

Τατιανῇ

· ἰς ὁ ἕτερος οὐ τεθῆ, εἰ δέ τις

ἐπιτηδεύσι, τὸν νόμον οἶδεν [τ]ῶν Εἰουδέων.

Çeviri:

Ben Aurelius Rufus, Iulianus'un oğlu bu mezarı benim ve karım Aurelia Tatiane için yaptım. İzinsiz buraya başka kimse konmayacak, ama biri denerse, Yahudilerin yasasını bilir.

EP21. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Dinar'da Üzüm Bağında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 231, Cities and Bishops II: 392.

[Αὐρ. Ζώσιμος ἐπύησα τὸ ἡρῶον Α]ὐρηλία Συνκλητι-

[κῆ τῇ καὶ Τατια τῇ συνβίῳ μο]υ εἷς ὁ καὶ αὐτὸς

[τεθήσομαι καὶ Αὐρ. Φλανία Σκ]ύμνον τῇ πεν-

[θερᾶ μου δώρου χάριν, μηδ]ενὶ δὲ ἐτέρων ἐ-

[ξὸν εἶνε τεθῆναι· εἰ δέ τις ἐπιτηδ]εύσει, θήσει

[ἰς τὸ ἱερώτατον ταμεῖον * β, καὶ ἔσται αὐτῷ πὸς]

[τὴν χεῖρα τοῦ θεοῦ. τεθήσεται μετ' αὐτὸν καὶ (?)]

[Δημητριανός (?)]

Çeviri:

Ben Aurelius Zosimos bu mezarı Aurelia Synkletike ve eşim Tatia ve annem Aurelia Flavia Skymnos (için) hediye olarak yaptırdığım hatırlansın. Başka birisinin gömülmesine izin verilmeyecek, aksi hâlde en kutsal hazineye 2000 dinar ödeyecek ve Tanrı'nın eline hesap verecek. Demetrianos gömüldükten sonra...

EP22. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Valilik? Binasının Bahçesinde – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS 250/251.

Yayın: MAMA VI: 226, CitiesandBishoprics II: 399.

ἔτους τλδ´ μη ζ´
Ἑρμῆς ἐποίησα τὸ μην-
μεῖον ἐμαυτῷ καὶ τῇ συν-
βίῳ μου Αἰλ. Λουκίλλῃ ἱς ὁ
ἕτερος οὐ τεθήσετε· εἰ
δέ τις ἐπιτηδεύσει ἔσται
αὐτῷ πρὸς τὸν θεὸν κ-
θήσει [ἱς] τὸ ταμεῖον
δηνάρια χεῖλια.

Çeviri:

Yıl 334(250-251), ay 7, Hermes (bu) mezarı kendisi ve eşi Aelius Lucille için yaptırdı. Başka birisi gömülürse Tanrı'ya hesap verecek ve hazineye 1000 dinar ödeyecek.

EP23. Bulunma Yeri: Dikici – Mevcut Yeri: Dikici'de Mezarlıkta – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 223.

Αὐρή. Ἀρτέμων
δῖς Εὐκαρπεὺς οἱ-
κῶν ἐν Ἀπαμε[ί-]
α ζῶν ἐποίησεν
τὸ ἥρωον ἐαυτῷ

καὶ τῇ γυναικί μο[υ]

καὶ τοῖς τέκνοις

αὐτοῦ εἰς ὃ ἕτερο[ς]

οὐ τεθῆ· εἰ δέ τις ἐ-

πιτηδεύσει ἔσται

αὐτῷ πρὸς τὸν

θεόν.

[καὶ] εἴ τινα βουλεύσο[μ]ε ἐγ[γόνων]

Çeviri:

Apamea'da ikamet eden Eukarpeia vatandaşı Artemon'un oğlu Aurelius Artemon, kendisi, eşi ve çocukları için (bu) mezarı yaptırdı. Ama kim başka birisini gömmeyi denerse Tanrı'ya hesap verecektir. Torunlardan birisi olsa bile.

EP24. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Çine Çayının Kaynağının Yakınında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 227.

Αὐρ(ή)λιος Αὐξάνων δις ἐπ-

οίησα τὸ ἡρῶον ἐμαυτῷ καὶ

τῷ ἀδελφῷ μου Δω[σ]ιτύχη δώ-

ρου χάριν σὺν τῇ γυν[α]ικὶ αὐτοῦ,

εἰς ὃ ἕτερος οὐ τεθήσεται·

εἴ τις δὲ [ἐ]τερος ἐπιτηδεύσει

ἔσται αὐτῷ πρὸς τ[ὸν] θεόν·

χαίρετέ μοι φι[λ]όθιοι

καὶ καλοὶ νεόθηροι.

Çeviri:

Aurelius Auksanon (bu) mezarı kendisi, kardeşi Dositykhe ve onun eşi için yaptırdı, onlar dışında başkası gömülmeyecek.

Eğer başka birisi gömülürse Tanrı'ya hesap verecektir. İnananlara selam olsun.

EP25. Bulunma Yeri: Dikici – Mevcut Yeri: Dikici'de Eski Bir Yolda – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 228.

[μη κα]κουγήσεν· εἴ τις δαὶ ἀδικήσῃ, εἴστ[ε] αὐτῷ πρὸς
τὸν θ[ε-]
όν.

Αὐρ. Ἀφια Ἀσκλη Δίω-
νος ἐπόησα τὸ ἥρῳ-
ον ἐμαυτῇ κὲ τῷ συνβίῳ
[Ζω]τικῷ Δημητρίου·
εἰ δαί τις ἕτερος ἐπιτη-
δεύσει θήσῃ εἰς τὸ ταμῖον

Çeviri:

(Bu mezara) kim kazara ya da bilerek zarar verirse, Tanrı'ya hesap verecek. Aurelius Appia Askla Dionysios(?) (bu) mezarı kendisi ve eşi Demetrios kızı Zotikos için yaptırdı. Eğer bir başkası gömülürse hazineye.....

EP26. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Yol Kenarında Duvarı – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 229.

Αὐρ. Δημήτριος ἐ-

[πό]ησα τὸ ἡρῶον ἐμαυτῶ

[κ]αὶ τῇ γυναικί μου Ταταρί[ω·]

[ε]ἰ δέ τις ἄλλος ἐπιτηδεύσι

[ἔσ]ται αὐτῶ πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Aurelius Demetrios (bu) mezarı kendisi ve eşi Tata(?) için yaptırdı. Kim başka birisini oraya gömmek isterse Tanrı'ya hesap verecek.

EP27. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Dinar'da Bir Evin Giriş Kapısında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 230.

Αὐρ. Δίκεος ἐποίη-

σα τὸ ἡρῶον ἐμαυτ[ῶ]

κὲ τῇ γυναικί μου Αὐξαν[ού-]

ση καὶ τοῖς γονεῖσιν, ἰς ὃ

ἕτερος οὐ τεθῆ· εἰ δέ τ[ι-]

ς ἐπιτηδεύσι ἔσται αὐτῶ

πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Aurelius Dikeos (bu) mezarı kendisi ve eşi Auksanuse ve onun anne babası için yaptırdı. Kim başka birisini gömerse Tanrı'ya hesap verecek.

EP28. Bulunma Yeri: Dinar Yakınlarında – Mevcut Yeri: Bir Tarlada – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 232.

Πόπλιο[ς -----]ος ζῶν
 ἐπό[ησα τὸ κυμητήριον (?) ἐ]μαυτῶ
 καὶ [τῇ γυναικί μου -----]α Ἀμμία
 Εὐτ[ύχους] καὶ το[ῖς τέκνοις] ἡμῶν
 ἰς ὃ [ἕτερο]ς οὐ τεθ[ῆ] ει δέ τ[ις] ἐπι-
 τηδ[εύσει] ἔστε α[ὐτῶ πρὸς τὸν] θεόν.

Çeviri:

Poplius yaşamı boyunca kendisi ve eşi Eutykhes kızı Ammia ve çocukları için bu mezarı yaptı. Eğer başka birisi gömülürse Tanrı'ya hesap verecek.

EP29. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Dinar İstasyonunun Karşısında Bir Evin Kapısında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 233.

Αὐ[ρ. Φω]τῖνος Ἀρίστωνο[ς]
 ἐπί[ησα τὸ ἡρῶον ἐμα[ῶ-]
 τῶ κ- τῇ γυναικί μου Τ[α-]
 τα κ- τέκνοις, ἰς ὃ ἕτερ[ος]

οὐ τ[εθ]ῆ· εἰ δὲ μήν, ἔστε

[α]ὐτῷ πρὸς τὸν θεό[ν·]

Çeviri:

Aurelius Photinos Ariston (bu) mezarı kendisi ve eşi Tata ve çocuklar için yaptırdı. Eğer kim başka birisini gömmek isterse şüphesiz Tanrı'ya hesap verecek.

EP30. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl. (?)

Yayın: CitiesandBishoprics II: 385.

ἔτους τλή. Αἴλιος Πανχάριος ὁ καὶ Ζωτικὸς

κατεσκεύασεν τὸ ἡρῶον ζῶν ἑαυτῷ καὶ

τῇ γυνεὲ αὐτοῦ Αἰλία Ἀταλάντη καὶ

τέκνοις εἰ δέ τις ἐπιτηδεύσει ἕτερος,

ἔσται αὐτῷ πρὸς τ[ὸν] θεόν, καὶ δώσει ἰς

τὸ ταμεῖον δην. φ' (δηνάρια πεντακόσια).

Çeviri:

Yıl 338 (253) Aelius Pankharios, Zotikos olarak bilinir, eşi Aelia Atalante ve çocuklar için, hayattayken (bu) mezarı yaptırdı. Eğer kim başka birisini gömmek isterse Tanrı'ya hesap verecek ve hazineye 500 dinar ödeyecek.

EP31. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: Düden Nehri Üzerinde Köprüde – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS I. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 386.

Ἀλεξανδρος β' ἐπο[ί]ησα τὸ ἡρώον ἐμαυτῷ
καὶ τῇ συνβίῳ μου Τάτει
καὶ τῷ ἀδελφῷ μου Τειμοθέῳ ἰς ὃ ἕτερος
οὐ τεθήσετε· εἰ δέ τις ἐπιτη-
δεύσει, ἔστω αὐτῷ πρὸς
τὸν θεόν.

Çeviri:

Aleksandros torunu? (ya da oğlu) ... (bu) mezarı kendisi ve eşi Tata(?) ve kardeşi Timotheos için yaptırdı. Eğer başka birisi gömülmek istenirse, Tanrı'ya hesap verecek.

EP32. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Bir Restoranın Bahçesinde – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEG 64: 1310.

Αὐρ. Ἀμμία Σατορ-
νίνου ἐποίησα τὸ
ἡ[ρ]ῶον ἐναυτῇ [κ]-
ἐ τῇ ἀδελφῇ μου Τ-
ατια καὶ τῇ μάμῃ μ-

ου Πώλλη εἰ δέ τις ἐ-
πιτ[η]δεύσι, ἔστω α-

ὕψι πρὸς τὸν θε-
όν.

Çeviri:

Satorninou kızı Aurelia Ammia (bu) mezarı kendisi ve kardeşi Tatia ve büyükannesi Polla için yaptırdı. Eğer başka birisini gömmek isterse, Tanrı'ya hesap verecek.

EP33. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: Bir Restoranın Bahçesinde – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 390.

Αὐρ. Αὐξάνων Παννύχου κατεσκεύασα τὸ ἡρῶον ἑμαυτῷ καὶ Αὐρηλία Ἀμμία τῇ γυναικί μου· εἰς ὃ ἕτερος οὐ τεθήσεται· εἰ δέ τις ἐπιτηδεύσει, ἔσται αὐτὸ πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Pannukhis oğlu Aur(elius) Auksanon bu mezarı kendisi ve eşi Aurelia Ammia için yaptırdı. Eğer başka birisi bu mezara gömülürse, Tanrı'ya hesap verecek.

EP34. Bulunma Yeri: Dinar – Mevcut Yeri: ? – Niteliği: Yahudi – Tarihi: MS 238.

Yayın: BCH 7:311.

ετους τκβ, μη(νος) Δη(ου),

Αυρηλιοι Δαμας κε

Μενεκρατης κε Ἀριστο..

Çeviri:

Tarihi 322 (MS 238 ay [...]), Aurelius Dama ve Menekrates ve Aristo[...]

1.3. Diokleia (Yeşilhisar)

EP35. Bulunma Yeri: Hocalar – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS 257/258.

Yayın: CIJ: 764, CitiesandBishoprics II: 652, IJO II: 182.

ἔτους τμβ'. Αὐ[ρ.] Ἀλέξανδ[ρος] Ἰουδαῖος ζ[ῶν] κατεσκεύ[α-
σε] τὸ μνη[μεῖον].

Çeviri:

Yıl 342. Aurelius Aleksandros adında bir Yahudi, yaşamında bu mezarı inşa etti.

EP36. Bulunma Yeri: Hocalar – Mevcut Yeri: Merdiven Olarak Kullanılıyor – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA VI: 358.

Αὐρήλιοι

Γάιος καὶ Μηνόφιλος ἀπὸ στραπειῶν
παῖδες Αὐρ. Ἀσκληᾶ Φλαύστου καὶ Αὐρ.
Δόμνης Εἰρηνα[ίου] τὸν βωμὸν καὶ τὴν
κατ' αὐτοῦ σορὸν σὺν τῷ περιβόλῳ κοι-
νῶς κατεσκεύασαν ἑαυτοῖς καὶ
ταῖς γυναῖξιν αὐτῶν Μεσσαλείνη
Παπᾶ καὶ Βασιλῶ Εὐξένου, ὥς μηδενὶ
ἐτέρῳ ἐξεῖναι ἐπισενενκεῖν ἢ θεῖναι

ξένον νεκρὸν ἢ σορὸν, μόνοις γνησίοις
ἡμῶν τέκνοις εἰ δέ τις ὑπεναντίον ποιή-
[σει δόλω π]ον(ηρ)ῶ ἔσται αὐτῷ πρὸς τὸν θεὸν
[καὶ δώσει] τῷ ταμείῳ [.....]
[τούτ]ου ἀν[τίγρ]α[φον ἀπετέθη εἰς τὰ ἀρχεῖα].

Çeviri:

Ordudan Aurelius Gaius ve Menophilos hizmetkârları Phlaustus(?) oğlu Aurelius Askla ve Eirenaios'un oğlu Aurelius Domne'nin mezarları ve eşleri Papa kızı Messaleine ve Eukseinos kızı Basila için ortak olarak hazırladılar. Başka hiç kimse bir başkasının cesedini gömemez veya yerleştiremez, sadece meşru çocuklarımız yapabilir. Ama kim bunun aksini yaparsa, onun için Tanrı'ya hesap verecek ve hazineyeödeyecek. Bu yazıtın bir kopyası arşivde saklandı.

1.4. Dokimeion (İscehisar)

EP37. Bulunma Yeri: Dokimeion – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyılın sonu ya da IV. Yüzyıl veya sonrası.

Yayın: IJO II: 183, SEG 44: 1033.

Κυμητήριον Ἰουσοῦα
κὲ Σαμοῆλ υἱῶν Ἰακωβ

Çeviri:

İakob'un oğulları İusua ve Samuel'in dinlenme yeri.

1.5. Dorylaeum (Şarhöyük)

EP38. Bulunma Yeri: Dorylaeum – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIG 4129, IJO II: 185.

ἐτείμῃσαν υἱ[οὶ] Ησαῦ[ο-]

ς κ. Μηνόθεμις κ. Α-

ΠΟΝΥΜΙΟΣ Ἰγ[ν]άτιον

τὸν ἐαυτῶν πατέρα

κ. Δαδαν τὴν ἐαυτῶ-

ν μητέρα μνήμης

χάριν.

Çeviri:

Esaus, Menothemis ve Aponymios(?), babaları Ignatius'u ve anneleri Dada'nın hatırasına yapıldı.

1.6. Eumeneia (Işıklı)

EP39. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: Mezarlıkta – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 357, MAMA IV: 358.

Αὐρ. Ἀγαπ[ωμ]ενος β΄

φυλῆς Ἑρ[αῖ]δος ζῶν

κατεσκε[ύ]ασεν τὸ ἡ-

ρῶν καὶ τ[ὸν] ἐπ' αὐτῶ

βωμὸν εἰς [ὃ κ]ηδευθήσε-

ται αὐτὸς [κε] ὃν ἄν αὐτὸς

ζῶν συνχ[ωρή]ση κε Αὐρ.]

Ἀρτεμιδώ[ρω Ἀρισ-]

τίππου· ἔ[τέρω δὲ]

οὐδενὶ ἐ[ξέστε τε-]

θῆναι· ὅς δ[ὲ ἄν] ἐπιχει-

ρήση ἕτερο[ν θ]εῖναι ἔσ-

ται αὐτῷ πρὸ[ς τ]ὸν θεόν.

τούτου ἀντ[ίγ]ραφον ἁ-

[πετέθη εἰς τὰ ἀρχεῖα.]

Çeviri:

Heraidos soyundan Agapomenos torunu Aur(elius) yaşamında bu mezarı ve sunağı yaptırdı. Aristippos oğlu Aur(elius) Artemidoros ile bağışlanmak için. Eğer başka birisi gömülürse Tanrı'ya hesap verecek. Bu yazıtın bir kopyası arşivde saklandı.

EP40. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: Evin Tavanını Desteklemek İçin Sütunda – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA IV: 360.

Αὐρηλία Τατιον [-----]

Εὐμενεῖτις κατεσκεύ-

ασεν τὸ ἡρώον ἑαυτῇ

καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς

Εὐτύχη[ς] καὶ εἴ τι-

νι ἄν ζῶσα συν-

χωρήσει· εἰ δὲ με-

τὰ τὴν τελευ-
τήν μου ἐάν τις
ἐπιχιρήσει τινα
ἐπισενενκεῖν ἔσ-
ται αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Aurelia Tatia [...] Eumeneia vatandaşı, (bu) mezarı kendisi ve kocası Eutykhes'nin bağışlanması için yaptırdı. Gömüldükten sonra eğer başka birisi gömülmek istenirse Tanrı'ya hesap verecek.

EP41. Bulunma Yeri: Kocayaka – Mevcut Yeri: Köyün Hemen Yukarısında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA XI: 41.

Αἰλ. Νεικομήδη
κατεσκεύασεν
[τ]ὸ κοιμητήριον
[τ]ῷ ἀνδρὶ αὐτῇ[ς]
Φουρίῳ κὲ ἐα[υτ-]
ῆ· μετὰ δὲ τεθ[ῆ-]
[ναι], οὐδινὶ ἔξο[ν]
[ἔ]στε ἕτερον θ[άπ-]
[τ]ειν· ἔστε αὐτ[ῶ]
[π]ρὸς τὸν θεό[ν].

Çeviri:

Ael(ia) Nikomedes, kocası Phurgios ve kendisi için dinlenme yerini inşa etti. Mezarla konulduktan sonra, eğer bir başkası gömülmek istenirse Tanrı'ya hesap verecek.

EP42. Bulunma Yeri: Karayahşiler – Mevcut Yeri: Şehrin Güneyinde Mezarlıkta – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA XI: 42.

A Μενεκράτης

Ἀπολλωνίου

Εὐμενεὺς Ἀπο-

λλωνίῳ τῷ πα-

τρὶ καὶ Θεοδώ-

ρα τῇ μητρὶ κεκ-

νδευμένοις

καὶ Θεοοδώρα

τῇ ἀδελφῇ

μου καὶ Διο-

νυσίδι τῇ θυ-

γατρὶ

B αὐτῆς τὸ ἥρῳον

κατεσκεύασε-

ν· εἰ δὲ τις ἐπιτη-

δέουσαι ἕτερον

θεῖναι, ἔσται α-

ὕτῳ πρὸς τὸν

θεόν.

Çeviri:

A. Mezarı, babam Apollonios ve ölmüş olan annesi Theodora ile kız kardeşim Theodora ve kızı Dionysides için Eumeneia vatandaşı Apollonios oğlu Menekrates yaptırmıştır.

B. Kim bir başkasını gömmeye çalışırsa, Tanrı'ya hesap verecek.

EP43. Bulunma Yeri: Sarılar – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEG 28: 1156, CitiesandBishoprics II: 358.

Αὐρ. Ἀκύλας Εὐμε-
νεὺς φυλῆς Ἑραΐδος
κατεσκεύασεν τὸ
ἡρῶον ἑαυτῷ καὶ
τῇ γυναικὶ Αὐρ. Δηδα-
μίῃ καὶ τοῖς τέκνοις
Αὐρ. Ἀκύλα καὶ Ἀμμι-
ανῷ καὶ Ἀμμια τῇ

θυγατρὶ μου καὶ
Αὐρ. Γαϊανῇ· ἐτέρῳ
δὲ οὐδενὶ [ἐ]ξὸν ἔστ-
ε κηδεῦσε εἰς τοῦ-
το τὸ ἡρῶον εἰ δὲ μή,
ἔστε αὐτῷ πρὸ-

ς τὸν θεόν.

Çeviri:

Ben Heraidos soyundan Eumeneia vatandaşı Aur(elius) Akylas bu mezarı kendim ve eşim Aur(elius) Dedamie ve çocukları Akyla[s] ve Ammianus ve Ammia ve kardeşim Aur(elia) Gaiane bu mezara gömülebilir. Bu mezara başka kimse gömülmeyecektir, eğer gömülürse Tanrı'ya hesap verecek.

EP44. Bulunma Yeri: Yalınlı Köy – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEG 28: 1161.

Ἀγαθεῖνος κα[τ]εσ-
κεύασεν τὸ ἡρώ-
ον ἐαυτῷ καὶ τῇ
[γ]υνεκι αὐτοῦ καὶ το-
ῖς τέκνοις αὐτοῦ· ε-

ἵ τι[ς] δὲ ἕτερος ἐπιχ-
ειρήσει θεῖνέ τινα,
ἔστω αὐτῷ πρὸς τ-
ὸν θεον.

Çeviri:

Agateinos bu mezarı kendisi ve eşi ve çocukları için yaptırdı. Eğer kim başka birisini gömmek isterse Tanrı'ya hesap verecek.

EP45. Bulunma Yeri: Kocakaya – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 359.

[Αὐ]ρ. Ἀλέξανδ[ρος β']

[τ]οῦ Ἐπιγόνου [Εὐ]-

μενεὺς βουλε[υ]-

τῆς κατεσκεύα-

σα τὸ ἡρώον ἐ-

μαυτῷ καὶ τῇ γυνηκί μου Τατ[ί]-

φ' εἰ δέ τις ἔτε-

ρος ἐμβάλῃ, ἔσ-

ται αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Eumeneia meclis üyesi Epigonos oğlu Aleksandros torunu Aur(elius) mezar yapısını kendisi ve eşi Tatia için yaptırdı. Kim bir başkasını gömerse Tanrı'ya hesap verecek.

EP46. Bulunma Yeri: Kocakaya – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 365-366.

[ἔτ]ους· τμη', μη. [.....].

Ζηνόδοτος Ζή-

ωνος κατεσκε[ύ]-

ασεν τὸ ἡρώ-

ον ἑαυτῷ καὶ

τῷ υἱῷ Ζήνω-
νι καὶ τῇ νόμ-
φῃ Τατία· εἴ τις
δὲ ἕτερος ἐπι-
χειρήσι, ἔστε
αὐτῷ πρὸς
τὸν θεόν.
* καὶ τῇ θυγατρὶ Μαρία *

Çeviri:

Yıl 348, ay [...]. Zenodotos Zenon (bu) mezar yapısını kendisi ve oğlu Zenon ve gelini Tatia için yaptırdı. Eğer başka birisi gömülürse Tanrı'ya hesap verecek.

Ve kızı Maria.

EP47. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı
– **Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: CitiesandBishoprics II: 363.

Αὐρ. [Ἐρ]μῆς β´ κα-
τεσκεύασα τὸ [ῆρ]-
ῶν ἐαυτῷ κ[αὶ]
τοῖς γονεῖσι Ἐρ[μῆ]
[καὶ]
καὶ Ἀ[μ]μίας τῇ γυναικί·
ἐτέρῳ οὐδενί· [ὀ]ς
ἂν δὲ ἐπιβουλ[εύ]-
σει, ἔστε αὐτ[ῷ πρὸ]-

ς τὸν θεόν. [χαίρε]τα[ι]
πορ[ε]υτ[αί].

Çeviri:

Hermes torunu Aur(elius) (bu) mezar yapısını kendisi ve eşi Herme ve ve eşi Am(m)ia için yaptırdı. Eğer bir başkası gömülürse Tanrı'ya hesap verecek.

EP48. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı
– **Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: CitiesandBishoprics II: 370.

Αὐρ. Μενεκράτης Ἀσ-
κληπιάδου κατεσ-
κέυασεν τὸ ἡρῶον
ἐαυτῷ κὲ τῇ γυνε-
κί μου Τατία κὲ τῷ
ύῳ μου Ἀλεξάνδρῳ·
εἴ τις δὲ ἐπιχειρή-
σει θεῖνέ τινα μετὰ
[μετὰ] τὴν ἐμὴν τελευ-
τὴν, ἔστω αὐτῷ πρὸς
τὸν θεόν.

Çeviri:

Asklepiados oğlu Aur(elius) Menekrates (bu) mezar yapısını kendisi ve eşi Tatia ve oğlu Aleksandros için yaptırdı. Onlar gömüldükten sonra başka birisi gömülürse eğer Tanrı'ya hesap verecek.

EP49. Bulunma Yeri: Yakaşımak – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 367.

Ζηνόδοτος
κατεσκεύασ-
εν τὸ ἡρῶον
ἑαυτῷ κὲ τῇ
γυνεκί μο[υ]
Αμμία κὲ τῇ θ-
υγατρί μου· εἰ
δέ τις ἐπιχιρ-
ήσι ἄλλος ἴσε-
λθῖν, ἔστε τῷ
πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Zenodotos (bu) mezar yapısını kendisi ve eşi Ammia ve kızı için yaptırdı. Eğer başkası gömülürse, Tanrı'ya hesap verecek.

EP50. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 368.

Αὐρ. Ζωτικὸς [Πραξίου] Εὐμενεὺς
βουλευτῆς κατεσκεύ-
ασεν τὸ ἡρῶον ἑαυτῷ

καὶ τεῖ γυναῖκί μου Γλυκωνίδι καὶ τοῖς τέκνοις
μου Αὐρ(ηλίω) Ζωτικῷ τῷ υἱῷ
μου καὶ Διονυσίῳ καὶ
Ἀμμία τῇ θυγατρὶ μου
καὶ Μελτίνῃ Εἰθειδί· ἐτέρῳ
οὐδενὶ ἕξεστι τεθῆναι·
εἰ δέ τις ἐπιτηδεύσει ἕτε-
ρόν τινα θεῖναι, θήσει ἰς τὸ
ἱερώτατον ταμεῖον [δην·] βφ´. τὸ δὲ
πάντων μεῖζον, ἔσται αὐτῷ
πρὸς τὸν θεόν.
θύρα.

Çeviri:

Eumeneialı meclis üyesi Praksios'un oğlu Aur(elius) Zotikos, bu mezarı kendisi ve eşi Glykonis ve çocukları, oğlu Aur(elius) Zotikos ve Dionysios ve kızı Ammia ve Hala/Teyze Meltine için inşa etti. Eğer biri başka birini koyarsa kutsal hazineye 2500 Denarius ödeyecektir, ama özellikle Tanrı'ya hesap verecek.

**EP51. Bulunma Yeri: Dedeköy – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi?
Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: CitiesandBishoprics II: 373.

Αὐρ. Νεικέρως β´ κατεσ-
κεύασεν τὸ ἡρῶον
[ἐ]αὐτῷ καὶ γυναι καὶ
τέκνοις· ἔθηκα δὲ
φίλον. ἐνθάδε

κεκήδευτε Αὐρ.
Μάννος στρατιώτης
ἵππεὺς σαγιττάρης
δρακωνάρις ἐξ ὀφικ[ί]-
ου τοῦ λαμπροτάτου
ἡγεμόνος Καστρίο[υ]
Κώνσταντος.
ὅς ἂν δ' ἐπιτηδεύ-
σει ἕτερος, ἔστε αὖ-
[τῷ πρὸς τὸν θεόν]

Çeviri:

Neikeros torunu Aur(elius) bu mezarı kendisi, karısı ve çocukları için yaptırmıştır. Ve arkadaşını da gömmüştür. İşte burada yatıyor, Aur(elius) Mannus, asker, süvari, okçu, ejderha (sancağı) taşıyıcısı, en gösterişli vali Castrius Constans'ın makamından. Eğer bir başkası gömülmek istenirse Tanrı'ya hesap verecek.

**EP52. Bulunma Yeri: Çivril – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi?-
Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: CitiesandBishoprics II: 372.

ἔτους τλγ', μη. ι', ε'. Αὐρ.
Μοσχᾶς Ἀλεξάν-
[δρ]ου ἐπεσκεύασα
[τ]ὸ ἡ[ρῶ]ν Αὐρ. Ἀλεξάν-
δρῳ Μενεκρά-
τους, καθὼς ἐνετ-

εἶλατο ἐν τῇ δια-
θήκῃ· εἴ τις δὲ ἕτε-
ρον ἐμβαλεῖ, ἔσται
αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν·
τούτου ἀντίγραφον ἁ-
πετέθη ἰς τὰ ἀρχῖα.

Çeviri:

333 Yılında (248), 10. ayın, 5. günü. Ben, Aleksandros oğlu Aur(elius) Moskhos, vasiyetinde talimat verdiği gibi Menekrates oğlu Aur(elius) Aleksandros için bu mezarı inşa ettim. Kim buraya bir başkasını gömerse, Tanrı'ya hesap verecek. Bunun bir kopyası arşivlere saklandı.

EP53. Bulunma Yeri: Haydan – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 375.

ἔτου τμε´.
Αὐρ. Σύ[μ]φορος
κατεσκεύασεν τὸ
κοιμητήριον ἐαυ-
τῷ καὶ τῇ γυνεκί
μου καὶ τῷ υἱ(ῶ) μου·
εἴ τις δὲ ἕτερος
ἐπιτηδεύσει, ἔσ[ται]
αὐτῷ πρὸς τὸν
θεόν.

Çeviri:

Yıl 345 (258-259) Aur(elius) Sy[m]phoros bu mezarı kendisi, karım ve oğlum için inşa etti. Bir başkasını buraya gömmek isterse Tanrı'ya hesap verecek.

EP54. Bulunma Yeri: Haydan – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 376.

[A]ὐρ. Τατια[νὸς]

[κατ]εσκεύασ[εν]

[τ]ὸ κοιμη[τήρ]-

[ιο]ν τῷ πα[τρὶ]

[Ἀλε]ξάνδρω [καὶ]

[τ]ῇ γυναικὶ Ἀ[μ]-

[ίᾱ] καὶ τῇ τεκού[σ]-

η αὐτοῦ· εἴ τις δὲ π-

ειρήσι, ἔσται αὐτῷ

πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Aur(elius) Tatianus (bu) mezar yapısını babası Aleksandros ve eşi Ammia ve çocukları için yaptırdı. Kim bir başkasını gömmek isterse Tanrı'ya hesap verecek.

**EP55. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı
– Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: CitiesandBishoprics II: 377.

Αὐρηλία Τατιον [.....]

Εὐμενεΐτις κατεσκεύ-

ασεν τὸ ἡρώον ἑαυτῇ

καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς

Εὐτύχη καὶ εἴ τι-

νι ἂν ζῶσα συν-

χωρήσει· εἰ δὲ με-

τὰ τὴν τελευ-

τήν μου, ἐάν τις

ἐπιχιρήσει τινα

ἐπισενενκεῖν, ἔσ-

ται αὐτῷ πρὸς τὸν

θεόν.

Çeviri:

“Eumeneia”lı [.....] Aurelia Tatia kendisi ve kocası Eutykhes ve hayattayken izin verdiği kişi için mezarı yaptırdı. Ancak ölümünden sonra başka birisi gömülürse Tanrı’ya hesap verecek.

EP56. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl

Yayın: CitiesandBishoprics II: 247.

Ἰουλία ἑαυτῇ
καὶ τῷ ἀνδρὶ Δα-
μᾶ καὶ Ἰουλι-
νῇ τῇ θυγατρὶ
καὶ Γαίῳ τῷ γαμ-
[β]ρῷ καὶ Σεβηρε[ί-
νη(?)] [τ]ῇ θυγατ-
ρὶ μνήμης χά-
ριν. εἰ δέ τις ἔ-
τερον ἐπιχει-
ρήσει θῖναί τι-
να, θήσεται ἐς τὸ-
ν φύσκον (δην.) ,αφ´
θύρα.

Çeviri:

Iulia (bu) mezarı kendisi ve kocası Dama ve kardeşi Iuliana ile yasal kardeşi Gaius ve kızı Severa için yaptırdı. Eğer başka birisi gömülürse hazineye 1500 (?) ödeyecek.

EP58. Bulunma Yeri: Emircik – Mevcut Yeri: Okulun Arkasında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS 246.

Yayın: MAMA XI: 36, SEG 15: 811

A. [ἐ]τους τλα΄, μη(νός) β΄.

Αὐρ· Ἀλέξανδρος

Σηίου φυ΄ Ἀπολλων-

ίδος καὶ Αὐρ· Ζηνω-

νὶς ἡ γυνὴ αὐτοῦ κα-

τεσκεύασαν τὸ ἥρῳ-

ον ἑαυτοῖς καὶ τοῖς

τέκνοις αὐτῶν Ἀμμ-

ία καὶ Μεσσαλείνη καὶ

Ζηνωνίδι καὶ Ἀλε-

ξανδρεία, ἥ ἂν ἄτε-

κνος ἐξ αὐτῶν τελε[υ-]

[τ]ήσῃ· εἰ δέ τις ἕτερον ἐπ-

[ε]νέγκῃ πτωμα, ἔστα[ι]

[α]ὐτῷ πρὸς τὸν θε-

[ὸ]ν καὶ νῦν καὶ τῷ π-

[α]ντὶ αἰῶνι, καὶ μὴ τύ-

[χ]υτο τῆς τοῦ θεοῦ

[ἐ]πανγγελίας· καὶ ὃς [ἂν]

[κ]ωλύσει αὐτῶν [τεθ-]

[ἦν]αί τινα, τῇ προ[κειμ-]

[έν]η αἵρέσει ἐ[νέχοιτο?]

B. Αὐρ. Ζωτικὸς Γαί-
ου κατεσκεύασεν τὸ
ἡρῶον τὸ ἀπὸ βοβέ-
ου ἑαυτῷ καὶ τῇ γυ-
νεκὶ αὐτοῦ Αὐρ. Κό-
μψη· μετὰ δὲ αὐτοῦ[ς]
κηδευθῆναι, οὐδε-
νὶ ἐτέρῳ ἔξον ἔ[ς]ται θ[εῖ]-
ναι ἰς αὐτό, εἰ μὴ τιν-
α αὐτοὶ θέλουσιν
ἰς αὐτό, κνδεῦσα[ί]
τινα μέχρι ζῶσιν· με-
τὰ δὲ ταῦτα εἴ τις ἔτε-
ρον ἐπιχειρήσει θεῖνα[ι]
ἰς αὐτ[ό], ἔσται αὐτ[ῷ][ν] πρὸς τὸν θ[ε]-
ὸν καὶ μὴ τύχουτο τ-
[ῆς] τοῦ θεοῦ ἐπαυγ-
[ελίας---].

Çeviri:

331 yılının (246), 2. ayı. Apollonidos soyundan Seius'un oğlu Aur(elius) Aleksandros eşi Aur(elia) Zenonis mezarı kendileri ve çocukları Ammia ve Messaleine ile Zenonis ve Aleksandria için yaptırmıştır. Bunlardan birisi çocuksuz ölürse, bir kimse başka bir cesedi gömerse, hem şimdi hem de sonsuza kadar Tanrı'ya hesap vermek zorunda kalacaktır ve Tanrı'nın vaadinde payı kalmayacaktır ve kim onlardan birinin buraya gömülmesine engel olursa, yukarıda belirtilen tasarrufa tabi olsun. Gaius'un oğlu Aur(elius) Zotikos, kuzeydeki mezarı kendisi ve karısı Aur(elius) Kompse için yaptırmıştır. Onlar defnedildikten sonra, kendileri [Zotikos ve Kompse] yaşamları boyunca bir başkasının oraya girmesini istemedikçe, başka birinin oraya girmesine izin verilmeyecektir; ama kim bir

başkasını gömmeye kalkarsa, Tanrı'ya hesap verecektir ve Tanrı'nın vaadinden pay alamayacaktır.

EP59. Bulunma Yeri: Işıklı Yakını – Mevcut Yeri: Bir Evin Duvarında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 231, MAMA XI: 39, Trebilco: 4.3.

Αὐρηλιος Γάϊος Ἀπ[ελ]λᾱ κατεσκεύασεν τὸ
μνημεῖον ἑαυτ[ῶ] καὶ τῇ γυναικὶ αὐτ[οῦ] καὶ
τῇ μητρὶ καὶ χ[ρη]στῶ φίλῳ Ὀνησίμῳ καὶ
τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· Εἰ δέ τις ἐπιχειρήσει
ἀνα[σ]κευάσαι τὸν τόπον, ἔστω αὐτῷ κατ[ά]ρα
τέκνων τέκ[νοις] καὶ τῷ συμβουλῶ[ύ]σαντι.
✠ὁ βίος ✠ταῦτα. ✠

Çeviri:

Apellas oğlu Aur(elius) Gaius bu mezarı kendisi, karısı, annesi ve yakın dostu Onesimos ve eşi için yaptırmıştır. Kim bu mezarı yıkmaya kalkışırsa, ona, çocuklarının çocuklarına ve soyunun üzerine lanet olsun. İşte böyle bir hayat.

EP60. Bulunma Yeri: Emircik – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 232

[Οὐνόμασιν σεμνοῖσιν]
ἰσόψηφος δυσὶ τούτ[ο]
Γάϊος ὡς ἅγιος, ὡς ἀγ[α]-
θος προλέγω·

ζωὸς ἐὼν τούτον τύμ-
βον τις ἔτευξεν ἑαυτῷ
Μούσαις ἀσκηθεῖς,
Γάϊος πραγματικός,
[ἡ]δ' ἀλόχῳ φιλίῃ Τατίῃ
τέκεσίν τε ποθητοῖς,
οἷ ῥα τὸν αἰδίων τοῦτ-
ον ἔ[χ]ωσι δόμον,
σὺν Ῥουβῇ μεγάλῳ
θ[εοῦ] θεράποντι...
[καὶ μετὰ]

[οὐ]κ ἔσχον πλοῦτον πολὺν
εἰς βίον, οὐ πολὺ χρῆμα,
γράμμασι δ' ἠσκήθην ἐκπο-
νέσας μετρίοις·
ἐξ ὧν τοῖσι [φ]ίλοισιν ἐπή[ρ]-
κεον ὡς δυνάμεις μοι,
σπουδὴν ἣν εἶχον πᾶσι
χαριζόμενος.
τοῦτο γὰρ ἦν μοι τερπνὸν
ἐπαρκεῖν εἴ τις ἔχρηζε,
ὡς ἄλλων ὄλβος τέρψιν
ἄγει κραδίη.
μηδεὶς δ' οὖν πλούτῳ τυφῶ
θεὶς γοῦρα [φ]ρονεῖτω,

πᾶσι γὰρ εἷς Ἄιδης καὶ τέ

θλος ἐστὶν ἴσον.

Ἔστιν τις μέγας ὢν ἐν κτή-

μασιν οὐ πλέον οὔτος,

ταὐτὸ μέτρον γαίης πρὸς

τάφον ἐκδέχεται.

σπεύδετε, τὴν ψυχὴν

εὐφραίνετε πάντοτε, [θ]νη[τοί],

ὥς ἡδὺς βίος, καὶ μέτρον

ἐστι ζοῆς.

Ταῦτα, φίλοι· μετὰ ταῦτα τί

γὰρ πλέον οὐκέτι ταῦτα·

στήλῃ ταῦτα λαλεῖ καὶ λί-

θος, οὐ γὰρ ἐγώ.

Θύραι μὲν ἔνθα καὶ

πρὸς Ἄιδαν ὁδοὶ

ἀνεξόδευτοι δ' εἰσὶν

οἱ δὲ δίκαιοι πάντοτ'

εἰς ἀ[να]στασιν

[πρ]οδ[εινύ]ουσι(?) το[ῦ]-

το δυναμέων θεός

[----] ἀν[άστα]σις (?)

Çeviri:

Ben, şerefli adı kutsal ve iyi olmak üzere iki kelimeye eşit olan Gaius, şunu ilan ediyorum: Sanatla uğraşan bir avukat olarak Gaius, kendisi, sevgili karısı Tatia ve sevgili çocukları için yaşarken bu mezarı tamamladı. Büyük Tanrı'nın hizmetkârı Roube ile bu sonsuz yuvaya sahip olabilmeleri için.

Hayatta büyük bir servetim yoktu, çok fazla mal varlığım da yoktu ama mektuplarla uğraştım ve gücüm yettiğince arkadaşlarıma yardım ettiğim [şiiirsel] ölçüler üzerinde çok çalıştım. Herkesi memnun eden gayretli bir hayat geçirdim. Hizmette olmak benim için bir zevkti, birinin ihtiyacı varsa, tıpkı zenginliğin başkaları için kalbe neşe getirmesi gibi.

Zenginliğe aldanan hiç kimse sevinmesi gerektiğini düşünmesin. Çünkü Hades'te herkes için eşit olan bir son vardır. Bir kimse mülkte kutsanmış mı? Bu aynı toprak ölçüsünden daha fazla olmayan bir mezar alır. Acele edin ölümlüler! Ruhunu her zaman sevindir, çünkü tatlı bir yaşam tarzı hayatın ölçüsüdür. Bu, arkadaşlar. Bundan sonra daha neler var? Başka hiçbir şey. Bu taş ve stel gevezelik ediyor, çünkü ben yokum.

Hades'e giden kapılar ve yollar var,

Ama ışığa giden bir yol yok.

Salihler, gerçekten, her zaman dirilişin [yolunu] gösterirler.

Bu Tanrı'nın kudreti... diriliş...

EP61. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: Mezarlıkta – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 257.

Μάρκελλος Μάρκου Δαμᾶ τῷ ἀδελφῷ καὶ Ἀπφίῳ τῇ μητρὶ ζώσῃ τὸ μνημεῖον καὶ τὸν βωμὸν μ. χ.

Çeviri:

Marcus oğlu Marcellus bu mezarı ve lahdi kardeşi Dama (adına) ve annesi Appia (için) hayattayken yaptırdı. M. H.

**EP62. Bulunma Yeri: Işıklı – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı
– Tarihi: MS III. Yüzyıl.**

Yayın: Robert, Hel.: XI-XII: 429.

Αὐρ. [Z]ωτι[κ]ὸ[ς]

Λυκίδας μάρ-

τυρα τὸν

Θεὸν δίδω

ὅτι κατεσ-

κεύασα τὸ ἡ-

ρῶον, νω-

θρῶς ἔχον-

τας Ἀμianoῦ

τοῦ ἀδε[λ]φοῦ

μου, ἀπὸ τῶν

ἐμῶν καμάτων

καὶ ἐντέλλομε

Φρονίμη καὶ Μά-

ξιμαν τὰς ἀδελ-

φάς μου τεθῆνε

μ[ού]νας. εἴ τις δὲ

ἕτερον θήσει, ἔσ-

τε αὐτῷ πρὸς

τὸν θεὸν καὶ

τὸν ἄγγελον

τὸν Πουβήδος.

Çeviri:

Ben, Lycidus oğlu Aur(elius) Zotikos hâlâ yaşıyorum, Tanrıyı şahidim olarak gösteriyorum ki, erkek kardeşim Ammianos isteksiz olduğu için mezarı kendi emeğimle yaptım ve sadece kız kardeşlerim Phronime ve Maksimus'un (içine) yerleştirilmesine izin veriyorum. Biri diğerine müdahâle ederse, Tanrı ve “Roube’nin Meleği” ile hesaplaşmak zorunda kalacak.

1.7. Hierapolis (Pamukkale)

EP63. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Doğu Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 188, Miranda, EA 31: 22, SEG 49: 1835.

[ή σορός καὶ ὁ περὶ] αὐτὴν τόπος Γλύκωνος τοῦ

[] Γλύκωνος τοῦ Σωκράτου

[] μὴ ἀνύγετέ με

ἡ σορός σὺν τῇ προσκειμένῃ []

ἐκ διαδοχῆς Μάσχωνος δια-

(λ)φέρει Χαρμέδη [του] Ἀρτέμωνος

Τουδέω

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Sokrates torunu Glykon oğlu Glykon’a aittir. Beni açma! Önünde olan lahit... Yahudi Artemon oğlu Kharimides (aittir), Moskhon'dan gelen ardılık çizgisine göre.

EP64. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 190, Miranda, EA 31: 3, SEG 49: 1816.

[ή σορὸς καὶ ὁ τόπος ? Ἰάσο[Γ]νος Εἰουδέου

[.....έν ἧ] κεκήδευται αὐτός, [κη-]

δευθήσεται δὲ καὶ ἡ σύμ[βιο]ς αὐτοῦ Κλημεντιανή.

φροντίζει δὲ αὐτῶν Ἀμμιανὸς Ἑρμογένου.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Iason oğlu kendisi ve eşi Clementiane oraya gömülecek. Onlarla ilgilenen Hermogenes oğlu Ammianus.

EP65. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 189, Miranda, EA 31: 1, SEG 49: 1814.

ἡ σορὸς καὶ τὸ ἡρῶον προγονικὸν Ἰκεσίου τοῦ [καὶ] Ἰούδα

[τ]οῦ Θεῶνος [ἐνδ]ο[ξ-]

[ο]τάτου ἱερονίκου πλιστονίκου, ἐν ἧ κηδευθήσεται Ἰκέσιος

καὶ

Ὀλυμπίας Θυοκρίτου ἡ γυνὴ αὐτοῦ· ἐξουσι ἥς ἐξουσίαν τὰ

τέκνα [α]ὐτῶν

Ἀντωνῖνος καὶ Ἰκέσιος, ἄλλω δὲ οὐκ ἐξέσται κηνεῦσέ τινα ἢ

ἀποτίσι προστίμου

τ[ῆ] γερουσία (δηνάρια), β. ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἀντίγραφον

κ[εῖται ἐν]

[τοῖς ἀρχείοις].

Çeviri:

Lahit ve miras kalan mezar Theonos oğlu Ikesios (ait), aynı zamanda ludah olarak da bilinir, kutsal oyunların kazananı, (burası) Ikesios'un ve eşi Theokritos kızı Olympias'ın gömüleceği yer. Çocukları Antoninus ve Ikesios'un bu konuda yetkileri olacak, ancak bir başkasının gömülmesine izin verilmeyecek ve Gerusia'ya ceza olarak 2.000 dinar ödeyecek. Bu yazıtın bir kopyası arşivlerde saklanmıştır.

EP66. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 187, Miranda, EA 31: 6, SEG 49: 1819.

Ἰουδέων

Çeviri:

Yahudi.

EP67. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III veya IV. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 194, Miranda, EA 31: 12, SEG 49: 1825.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτῆς τόπος δια-
φέρει Τρύφωνι β' Ἰουδέου.

Çeviri:

Lahit ve arazisi Yahudi Tryphon oğlu Tryphon'a aittir.

EP68. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 195, Miranda, EA 31: 17, SEG 49: 1830.

[ή σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν ?]
τόπος Ιουδέου Ἀπολλων[ί]ου καὶ Ἰουλία[ς Ἀπολλω-]
νιανῆς καὶ Ἰουλίας Ζωτικοῦ, ν[ι]οῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, [ἐν ᾗ ?]
κεκήδευται ὁ Ἀπολλ[ώνιο]ς (?) [κηδευθήσεται δὲ ἐν]
αὐτῇ καὶ ἡ Ἀπολλ[ωνιανή] ... (?)·ἐτέρῳ] δὲ οὐδενὶ
[ἐξέσται ...]

ή σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Μ.] Ἀντωνίου Ὑγείνου
Ἰουδαίου.

Çeviri:

Lahit ve çevresindeki arazi Iulius Apollonios ile Apollonios oğlu Zotikos'un kızı Iulia Apolloniane'ye aittir; Apollonios zaten oraya gömüldü; Apolloniane de oraya gömülecek. Başkasına uygun değildir... Lahit ve etrafındaki boşluk Yahudi M(arcus) Antoninus Hygeinos'a aittir.

EP69. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolünde – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 197, Miranda, EA 31: 11, SEG 49: 1824.

[ὁ βω]μὸς καὶ αἱ ἐπικείμεν[αι σ]οροὶ Δοκιμῆναι ἐπ' αὐτῷ
εἰσιν Μαρκου Αὐρ.
[Ἀρι]στοδήμου Γλύκωνος Ἰουδαίου, ἐν αἷς κεκήδευται ἡ
γυνὴ αὐτοῦ Αὐρ.

Κοδρατίλλα καὶ τὰ τέκνβα αὐτῶν Στρατονείκη καὶ Δαμιανή.

Çeviri:

Kaidesi ve üzerinde duran lahitler Dokimenion mermerinden yapılmıştır. Yahudi Marcus Aurelius Aristodemos Glykon ve eşi Aurelia Codratilla ve çocukları Stratonike ve Damiane aittir.

EP70. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolünde – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 198, Miranda, EA 31: 2, SEG 49: 1815.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Μ[ά]ρκου Α[ὐρ]η[λ]ίου Δ[ι-]
ογονίδου(?), Ἰουδαίου, ἐν ᾗ κηδευθήσεται καὶ αὐτὸς
καὶ [τὰ τέ]κνα αὐτοῦ. [ἐτέρῳ δὲ οὐδε]νὶ ἐξέσται κηδεῦσαι
τινα, εἰ μὴ τι συνχωρήσ[ει] εἰ δέ τις
παρὰ ταῦτα ποιήσει, [ἀ]ποτίσει τῷ φύσκῳ (δηνάρια) φ'.
τούτου τὸ ἀντίγραφον ἀπετέθη εἰς τὸ ἀρχεῖον.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Marcus Aurelius Diogenes'e aittir. İçine kendisi ve çocukları gömülecektir. (Biri) başka bir şeye izin vermedikçe, bir başkasının gömmesi uygun değildir. Ama buna karşı hareket eden olursa, fiscusa 500 dinar ödeyecek. Bunun bir kopyası arşivde saklandı.

EP71. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 199, Miranda, EA 31: 21, SEG 49: 1834.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος σὺν τῷ θέματι, ἐφ' ᾧ
ἐπίκειται,
Μάρκου Αὐρηλίου Εἰρηναίου Ἀλεξανδριανοῦ Ἰουδαίου, ἐν ᾗ
κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Πῶλλα Ἀννίου, κηδευ-
θήσονται δὲ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται
κη-
δευθῆναι· εἴ τις δὲ τολμήσει κηδεῦσαί τινα, δώσει τῷ
ἱερωτάτῳ
ταμείῳ [δηνάρια] φ. τούτ[ο]υ [δ]ὲ τὸ ἀντίγραφον ἀπετέθεε ἐν
τοῖς ἀρχεί-
οις·
Ταῦτα.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Marcus Aurelius Eirenaios Aleksandrianos ve eşi Annias kızı Polla ve çocuklarına aittir. Ama kim başka birini gömmeye cesaret ederse, en kutsal hazineye 500 dinar verecek. Bunun bir kopyası arşivlerde saklandı. Hayat bu.

EP72. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 200, Miranda, EA 31: 10, SEG 49: 1823.

ἡ σορὸς καὶ περὶ αὐτὴν τόπος Μαρ. Αὐρ. Γαίου
Θεοδωριανοῦ, ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυ-

νή αὐτοῦ Αὐρ. Ζηνωνίς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἐτέ-
ρω δὲ οὐδενὶ ἐξέεται κηδευθῆναι· εἰ δὲ μή, ὁ κη-
δεύσας ἀποτεῖσει τῷ ἱεροτάτῳ ταμείῳ δηνάρια φ'. Ταύτης
τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπετέθη ἐν τοῖς ἀρχείοις.

ἡ σ[ορ]ὸς [...]

[καὶ]

[πε]ρὶ αὐ-

τῇ[ν] ὁ τόπος

Σανβαθίου καὶ Ζήνωνος,

τῶν ἀδελφῶν, ἐν ᾗ

κηδευθή-

σονται

Αὐ. Σαν-

βαθίου Ἰουδαίου.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi (ait) Marcus Aurelius Gaius Theodorianos; kendisi ve karısı Aurelia Zenonis ve çocukları oraya gömülecek; başka birinin gömülmesine izin verilmez. Ama bir başkasını gömen, en kutsal fiscusa 500 dinarı ödeyecektir. Bu yazıtın nüshası arşivlerde saklanmıştır. Lahit... (ve) bunun etrafındaki yer Sanbathios ve Zenon kardeşlere aittir; ona gömülecekler. Yahudi Au(relius) Sanbathios.

EP73. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 201, Miranda, EA 31: 15, SEG 49: 1828.

Ἰουδαίου.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος

Μ. Αὐ. Καλλιστράτου Ἀπολλοδότου

Κασμεινᾶ, ἐν ᾗ κηδευθήσεται Αὐρηλία

Μύρτειν καὶ αὐ(τ)οὶ ὁ Καλλίστρατος καὶ ἡ γυ-

νὴ αὐτοῦ Ἀντ(ι)πάτρα.

Çeviri:

Yahudi'den. Lahit ve etrafındaki arazi (ait) M(arcus) Au(relius) Kallistratos Apollodotos Kasmeinas'a aittir. İçine Aurelia Myrtis ve Kallistratos ve karısı Antipatra'nın kendisi gömülecek.

EP74. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 203, Miranda, EA 31: 20, SEG 49: 1833.

ἡ σορὸς καὶ ὁ βωμός, καθ' οὗ ἐπέικει-

ται, Μάρ. Αὐρ. Φιλουμένου Στρηνείω-

νος Ἰουδαίου.

Çeviri:

Lahit ve üzerinde durduğu kaide Yahudi Mar(cus) Aur(elius) Philoumenos Strenion'a aittir.

EP75. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 204, Miranda, EA 31: 7, SEG 49: 1820.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Μάρ. Αὐρηλίου Ζωτεικοῦ
᾿Υγείνου ᾿Ιουδαίου, ἐν ᾗ κεκήδευται αὐτός, κηδευθήσεται
δὲ καὶ γυνὴ αὐτοῦ Αὐρ. Μελτ[ί]νη καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν.
ἐτέρῳ δὲ οὐ-
δενὶ ἐξέσται κηδευθῆναι· εἰ δὲ μὴ ὁ κηδεύσας ἀποτείσει τῷ
ἱερῷ
ταμείῳ (δηγάρια), α.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Mar(cus) Aurelius Zotikos Hygeinos'a aittir. Kendisi oraya gömüldü ve karısı Aur(elia) Meltine ve çocukları da gömülecek; başka birinin gömülmesine izin verilmez; ama başkası gömülürse kutsal hazineye 1.000 dinar ödeyecektir.

EP76. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 209, Miranda, EA 31: 13, SEG 49: 1826.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Αὐρ. Ἀντιο-
[χί]δο[υ]ς Μακεδόνοϋ Πολυδεύκουϋ
Ἀντωνεινιοῦ ᾿Ιουδέου.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Aur(elius) Antiokhos Makedon Polydeukes Antoneinianus'a aittir.

EP77. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 202, Miranda, EA 31: 9, SEG 49: 1822.

ή σ[ορ]ὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Μάρκου Αὐρηλίου Πα[μ]φίλου

EIP[...]

[..Ἰ]ουδαίου ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ [ἢ γυ]νὴ [α]ὐτοῦ

Αὐρηλία [...]

[.. κα]ὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ Αὐρήλιος Πάνφιλο[ς καὶ] Αὐρήλιος

Στρα[τό-]

νεικος τοῦ Πανφίλου υἱοί, εἴ τις δὲ ἕτερος θελήσει τὰ

ὑπεναντία ποιεῖν,

ἢ ἀ[ν]ύξει ἢ σκυβαλίσσει, δώσει τῷ ἱερωτάτῳ ταμεῖῳ (δηνάρια)

φ'.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Marcus Aurelius Pamphilos EIR[...] aittir. İçine kendisi eşi Aurelia gömülecek ... ve çocukları Aurelius Pamphilos ve Aurelius Stratonikos ve Pamphilos'un oğulları. Ama eğer biri tersini yapmak isterse, ya açmak (lahit) ya da zarar vermek isterse, en kutsal hazineye 500 dinar verecek.

EP78. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 207, Miranda, EA 31: 4, SEG 49: 1817.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Αὐρηλίας Σθρατονίκης

Θεοφίλου Εἰουδα[ί-]

ου, ἐν ᾗ κεδευθήσετε αὐτὴ καὶ ὁ ἀ(νήρ) μου Αὐρ.

Ἀλέξανδρο(ς) Κόρτι-

ος Λουκίου. ἐτέρω δὲ οὐδενὶ ἐξέσται κηδεῦσε· εἰ δέ τις

ἐπιχ[εῖ]ρή-

σει, δώσι τῷ ἱερωτάτῳ ταμίῳ (δηναρία) ν'.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Theophilos kızı Aurelia Stratonikos'e aittir; oraya kendisi ve eşi Lucius oğlu Aur(elius) Aleksandros Cortius gömülecektir. Başka birinin gömülmesine izin verilmeyecek. Ama biri denerse, en kutsal hazineye 50 dinar ödeyecek.

EP79. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 778, IJO II: 208, Miranda, EA 31: 8, SEG 49: 1821.

ἡ σορὸς καὶ ὁ τόπος αὐτὴν Αὐρ(η)λίου Ἀννίου Μέμνονος Ἰουδέου·

ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Αὐρη. Μενανδρὶς

Παπίου, κηδευθήσονται δὲ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν· ἐτέρω δὲ

οὐκ ἐξέσται κηδεῦσεν. εἰ δέ τις παρὰ τὴν ἐπειγραφὴν ἐπε-

ναντίον πυήσει, ἀποτίσει τῷ εἱρωτάτῳ ταμίῳ δηνάρια

πεντακό-

σια. ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπόκειται ἐν τῷ
ἀρχίῳ.

Çeviri:

Lahit ve arazisi Yahudi Aurelius Annias Memnon'a aittir; içine eşi Papias kızı Aure(lia) Menandris ve çocukları da gömülecek; başka birinin gömülmesine izin verilmez. Ama eğer biri yazıta aykırı bir şey yaparsa, o zaman en kutsal hazineye 500 dinar ödeyecektir. Bu yazıtın nüshası arşivde saklanmaktadır.

EP80. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 193, Miranda, EA 31: 19, SEG 49: 1832.

[ή] σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Λ. Τατιανοῦ Διογένους,
[Ἰ]ουδέου,
[κ]αὶ Αὐρηλίας Ἀφίας Λουκιανοῦ Ἱεραπολειτίδος, [Ἰ]ουδαί-
α[ς], τῆς γυναικὸς αὐ-
τοῦ, ἦτινι καὶ ἐξεχώρησεν ὁ Τατιανοῦ τὸ δίκαιον τῆς σοροῦ
διὰ γράματός τε αὐτοῦ
Λ[.]ΕΙ[.] ἐν ᾗ κηδευθήσονται αὐτοὶ μόνοι, ἄλλω δὲ οὐκ ἐξ-
έσται οὔτε κη-
σεῦσαι οὔτε κηδευθῆναι, ἐκτὸς τοῦ διακομίσαντος ἡμᾶς εἰς
τὴν πατρώ-
αν γῆν, αὐτὸς καὶ καθέξει τὴν σορὸν σὺν τοῖς δικαίοις. εἰ δέ
τις ἐναντίον τι
[ποιήσῃ] τῶν προγεγραμ[μ]έν[ω]ν, [ἀποτεί]σ[ει] προστείμου
τῷ διακομίζοντι ἡμᾶς
[...] (κα)ὶ τῷ ἱερωτάτῳ ταμίῳ (δηνάρια) χίλια, ὅτι οὕτως ἡμεῖς

ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπεθεί(μ)εθα ἐν τῷς
ἀρχαίς.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazisi Yahudi L(ucius) Tatianus Diogenes ve Lucianus kızı Hierapolis vatandaşı Aurelia Appia aittir. Tatianus'un oğlunun da bir senet ile lahidin hakkını verdiği eşi ve sadece gömülecektir. Ama bizi ana vatanına getirenin dışında, bir başkasının gömülmesi uygun değildir; yasal ünvanlara sahip lahite sahip olacaktır. Ama bu kurallara aykırı bir şey yapan olursa, bizi getirene ve kutsal hazineye ceza olarak 1.000 dinar ödeyecek..., çünkü biz bu yazıtın bir kopyasını arşive koyduk.

EP81. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 775, IJO II: 205, Miranda, EA 31: 16, SEG 49: 1829.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτ(ή)ν τόπος Αὐρ. Αὐγουστας Ζω-
τικοῦ ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὴ καὶ ὁ ἀνὴρ (αὐ)τῆς, Γλυκωνιανὸς
ὁ καὶ Ἄγνος, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν· εἰ δὲ (ETE) ἕτερος
κηδευθήσεται, δ-
ώσει τῇ κατοικίᾳ τῶν ἐν Ἱεραπόλει κατοικούντων Ἰουδαί-
ων προστείμου (δηνάρια) τ' καὶ τῷ ἐκζητήσαντι (δηνάρια) ρ'
ἀντίγραφον
ἀπετέθη ἐν τῷ ἀρχίῳ τῶν Ἰουδαίων.

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazisi Yahudi Zotikos kızı Aur(elia) Augustas'a aittir. Kendisi ve Hagnos olarak da adlandırılan kocası Glykonianos ve çocukları oraya gömülecek. Ama bir başkası gömülürse Hierapolis'te yaşayan Yahudilere 300

dinar, tahkikat yapana da 100 dinar verir. Yahudilerin arşivinde bir kopyası saklandı.

EP82. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 776, IJO II: 206, Miranda, EA 31: 5, SEG 49: 1818.

ή σορὸς καὶ ὁ ὑπὸ αὐτῇ[ν θέμα] σὺν τῷ βαθρικῷ [καὶ]
ὁ τόπος Αὐρηλίας Γλυκωνίδος Ἀμμειανοῦ καὶ τ[οῦ]
ἀνδρὸς αὐτῆς Μ. Αὐρ. Ἀλεξάνδρου Θεοφίλου ἐπὶ κλην
Ἀφελίου, Ἰουδαίων· ἐν κηδευθ[ή]σονται αὐτοί, ἐτέρῳ δὲ οὐ-
δενὶ ἐξέσται κηδεῦσαι ἐν αὐτῇ τινα· εἰ δὲ μή, ἀποτεῖσει τῷ
λαῷ
τῶν Ἰουδαίων προστείμου ὀνό[μ]ατι δηνάρια χεῖλια. ταύτης
τῆς
ἐπιγραφῆς ἀπλοῦν ἀ[ν]τίγραφον ἀπετέθη εἰς τὰ ἀρχῖα.

Çeviri:

Lahit ve altındaki basamaklı yapı ve arazisi (?), Ammianus kızı Aurelia Glykonis ve kocası Yahudi Apheles olarak bilinen M(arcus) Aur(elius) Aleksandros Theophilos için yaptırdı. İçinde kendileri gömülecekler; fakat bir başkasının oraya gömülmesi uygun değildir. Ama gömerse, "ceza" olarak Yahudilere 1000 dinar verecek. Bu yazıtın bir kopyası arşivlerde saklandı.

EP83. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 192, Miranda, EA 31: 18, SEG 49: 1831.

ή σορός καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Τατιανοῦ τοῦ Νει[κ]άνορο[ς]
τοῦ Μενίσκου Ἰουδαίου, ἐν ᾗ κεκήδευται Τατιανός, ὁ πατήρ
τοῦ
προδηλουμένου Τατιανοῦ, κηδευθήσεται δὲ ἐν αὐτῇ
ὁ Τατιανὸς καὶ ἡ (γ)υνὴ αὐτοῦ [...]ANTYXH καὶ τὰ ἐσομένα
αὐτοῦ
παιδιά· εἰ δέ τις ἕτερος κηδευθῇ, θήσεται εἰς τὸ ταμῖον
(δηνάρια) ,α
καὶ τῷ μηνύ(σα)ντι (δηνάρια) ρ'. τούτου ἀντίγραφον ἐν τῷ
ἀρχε[ίῳ].

Çeviri:

Lahit ve etrafındaki arazisi Nikanor oğlu Meniskos torunu Yahudi Tatianos aittir; oraya, adı geçen Tatianus'un babası Tatianus gömüldü ve ona Tatianus ve eşi ..antykhe ve gelecekteki çocukları gömülecek; ama başka biri gömülürse, o hazineye 1.000 dinar ve muhbir 100 dinar ödeyecek. Bunun bir kopyası arşivdedir.

EP84. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Caddenin Sağ Tarafında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 191, Miranda, EA 31: 14, SEG 49: 1827.

ή σορός καὶ τὸ ὑπὸ αὐτὴν θέμα καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος
Νεικοτεΐμου Λυκίδα τοῦ Ἀρτεμίσιου, ἐν ᾗ κεκήδευ-
ται Ἀπφιάς, ἡ γυνὴ αὐτοῦ. ταύτης ἀντίγραφον ἀπετέθη

εἰς τὸ ἀρχεῖον. Ἰουδαηκῇ.

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος Αὐρ. Ἑορτασίου
Ἰουλιανοῦ Τριπολείτου Ἰουδέου, νοῖν οἴκο(υ)ντ[ος]
ἐν Εἰεραπόλι, ἐν ᾗ κηδεύονται αὐτὸς καὶ ἡ
γυνὴ αὐτοῦ Γλυκωνίς, κηδεύονται δὲ καὶ τὰ
τέκνα αὐτῶν, ἑτέρω δὲ οὐδενὶ ἔξέσται κηδευ-
θῆναι, ἐπεὶ ὁ παρὰ ταῦτα ποιήσας σώσει τῇ ἀγιωτά-
τη συναγωγῇ ἀργύρου λίτρας δού.

Çeviri:

Lahit ve altındaki taban (?) ve etrafındaki arazi Artemisios oğlu Nikotimos Lycidus ve eşi Appia'ya aittir. Bunun bir kopyası arşivde saklandı. Yahudi. Lahit ve etrafındaki arazi Yahudi Aur(elius) Heortasios Iulianos, Tripolis vatandaşı (ama) şimdi Hierapolis'te ikamet ediyor, aittir. İçinde kendisi ve eşi Glykonis gömülecek; çocukları da gömülecek; başkasının gömülmesine izin verilmez, suçlu en kutsal sinagoga iki kilo gümüş verir.

EP85. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Doğu Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 777, CitiesandBishoprics II: 545, IJO II: 196, Miranda, EA 31: 23, SEG 46: 1656.

[ἡ] σορὸς καὶ τὸ ὑπὸ αὐτὴν θέμα σὺν τῷ βαθρικῷ καὶ τῷ
περικειμένῳ τό-
πῳ Ποπλίου Αἰλίου Γλύκωνος Ζευξιανοῦ Αἰλια[νοῦ καὶ
Αὐ]ρηλίας Ἀμίας
Ἀμιανοῦ τοῦ Σελεύκου· ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ
αὐτοῦ

καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται κηδευθῆναι·
κατέλι-
ψεν δὲ [κα]ὶ τῇ σεμνοτάτῃ προεδρίᾳ τῶν πορφυραβάφων
στεφα-
νωτικοῦ[υ] (δηνάρια) διακόσια πρὸς τὸ δίδοσθαι ἀπὸ τῶν τόκων
ἐκάστω τὸ
αἰροῦν μη(νὸς) ζ' ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἀζύμων· ὁμοίως κατέλιπεν
καὶ τῷ συνε-
δρίῳ τῶν ἀκαιροδ(α)πισ(τ)ῶν στεφανωτικοῦ (δηνάρια) ἑκατὸν
πεντήκοντα, ἅτι-
να καὶ αὐτοὶ δώσουσι ἐκ τοῦ τόκου
διαμερίσαντες τὸ ἥμισυ ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν καλανδῶν,
μη(νὸς) δ', η' , καὶ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς πεντηκοστῆς
ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπε(τε)θῇ ἐν τοῖς
ἀρχείοις.

Çeviri:

Lahit ve altındaki basamaklı yapı ve çevresindeki arazi (?), Poplius Aelius Glykon Zeuksianos Aelianus'a aittir. (onunla birlikte) Karısı Seleukos torunu Ammianus kızı Aurelia Ammias ve çocukları oraya gömülecektir, fakat başkasının (orada) defnedilmesine izin verilmeyecek. Ayrıca mor boyacıların en saygıdeğer şefine fon olarak 200 dinar bıraktı. Böylece her yılın 7. ayında, Mayasız Ekmek Bayramı'nda her biri payına düşeni alacaktır. Ayrıca halı dokumacıları derneğine, faizlerini kendilerinin harcayacakları 150 dinarlık fon bıraktı, faiz gelirlerinin yarısı sekizinci gününde Kalendler Festivali'nde, yarısını da dördüncü ayın yarısındaki Şavuot Bayramı sırasında verilsin. Bu yazıtın bir kopyası arşivlerde saklanmıştır.

EP86. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEG 62: 1221.

Ἀντιόχου Γεωργῆ Ἰουδαίου.

Çeviri:

Yahudi Antiokhos Geora.

EP87. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: Kuzey Nekropolü – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEG 57: 1374.

τὸ ἡρῶον σὺν τῷ
ὑποκειμένῳ θέμα-
τι καὶ τῷ περὶ αὐτὴν
τόπῳ Αὐρηλία Κο-
δρατίλλα, Αὐρ. Μαρ-

κέλλου καὶ Αὐρη-
λίας Πυρωνίδος, καὶ
Αὐρηλία []
[] Ἰουδαίῳ.

Çeviri:

Mezar yapısını ve etrafındaki araziyi Aurelia Codratilla, Aur(elius) Marcellus ve Aurelia Pyronidos ve Aurelia [...] Yahudi.

EP88. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? – Tarih: MS III. Yüzyıl.

Yayın: Pennacchietti: 11.

ή σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν
τόπος Μάρ. Αὐρ. Λυσιμάχου
τοῦ Διοκλέους, ἐν ᾗ κεκήδευ-
ται αὐτὸς, κηδευθήσεται δὲ
Αὐρ. Μαρία ἢ καὶ Τράια.

Çeviri:

Bu mezar ve arazisi Diokles oğlu Mar(cus) Aur(elius) Lysimakhos'a aittir. O gömüldükten sonra oraya Aur(elius) Maria ve Traia gömülecek.

EP89. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ: 779.

ή σορὸς καὶ περὶ αὐτὴν τόπος Μαρκου Αὐρ.
Ναρχίσσου, ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς κα[ι]
ἡ γυνὴ αὐτοῦ Μαρία Ὀνησις καὶ, ἐὰν βουληθῇ, τὰ τέκνα αὐτοῦ Ναρ-
χίσσος καὶ Ὀνησις, ἕτερος δὲ οὐδεὶς, εἰ δὲ μή, ἀποδώσει τῷ ἱερωτάτῳ
ταμείῳ δηνάρια δισχειλία πενταχόσια καὶ τῇ ἱερωτάτῃ γερουσίᾳ δηνά-
ρια πενταχόσια καὶ τῷ μηνιοιτῇ δηνάρια τριακόσια. Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης
ἀντίγραφον ἀπλοῦν ἀπεταίθη εἰς τὰ ἀρχεῖα.

Çeviri:

Bu lahit ve çevresindeki arazi Marcus Aur(elius) Narkhissos'a aittir. Karısı Maria Onesis ve dilerse çocukları Narkhissos ve Onesis'in yanı sıra gömülecek, ancak

başka kimse olmayacak. Aksi takdirde, kutsal hazineye 2000 dinar ödenecek ve 1000 dinarda en kutsal gerousia'ya verilecek. Halk arşivlerinde saklandı.

EP90. Bulunma Yeri: Hierapolis – Mevcut Yeri: ? – Niteliği: Yahudi? – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CIJ: 780.

Ὁ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος
Τιβερίου Κλαυδίου Μαύρον,
ἐν ἣ κνδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυνή
αὐτοῦ Αὐρηλία Μαρία καὶ τὰ
τέκνα αὐτῶν καὶ ἑγγονα.

Çeviri:

Bu mezar ve arazisi Tiberius Claudius Maurus’a aittir. O ve eşi Aurelia Maria gömüldükten sonra çocukları ve torunları gömülebilir.

1.8. Kotiaaeion (Kütahya)

EP91. Bulunma Yeri: Küçük Köy – Mevcut Yeri: Louvre Müzesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 210.

Ματίος Τατία συνβίω κὲ ζῶν κὲ Δάμας
τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς ἐτείμησεν μνήμης χάριν.

Çeviri:

Mathios, eşi Tatia ve yaşamında kendisi için ve ebeveynleri Dama hatırlansın diye yaptırdı.

EP92. Bulunma Yeri: Kütahya Ermeni Mezarlığı – Mevcut Yeri: Kayıp – Nitelik: Yahudi? – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 211.

Ἀφφια Μ[ε]νάνδρου

Μηνίδι Ηλωνος ἀνδρὶ

κουριδίῳ τὰς ΟΑΜΝΑΣ.

Çeviri:

Menandris kızı Appia, kocası Elon oğlu Menis için

1.9. Laodikeia (Denizli)

EP93. Bulunma Yeri: Gümüşçay – Mevcut Yeri: Denizli Müzesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II veya III. Yüzyıl.

Yayın: IJO II: 213, SEG 44: 1075.

τὴν σορὸν Λούκιος Νόνειος Γλύκων ὠνήσατο. μετὰ δὲ

κηδευθῆναι τὸν Γλύκωνα μὴ ἐξέστω τινὶ ἄλλῳ κηδευθῆναι.

εἰ δὲ τις ἀνύξει καὶ κηδεύσει τινα ἢ ἐκχαράξει τὰ

γεγραμμένα,

Ε] [ΣΧ] αὐτῷ τὰς ἀρὰς τὰς γεγραμμένας ἐν τῷ

Δευτερο-

νομίῳ.

Çeviri:

Lucius Nonnos Glykon lahiti satın aldı. Glykon gömüldükten sonra başka kimsenin gömülmesine izin verilmez. Ama bir kimse (lahit) açar ve bir başkasını gömerse veya yazılanları silerse, ... Yasanın Tekrarı'nda olan lanetler onun üzerine olsun.

EP94. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: Maarif Binasının Deposunda – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS II. Yüzyıl.

Yayın: SEG 27: 897 MAMA VI: 24.

Μελτίνῃ Δαμᾶ γυναικὶ τὸ συνγε-
νικὸν τὴν στήλῃην μνείας χάριν
ἐπέθηκεν

Çeviri:

Dama kızı Meltine ve eşi burada yatar.

1.10. Prymnessos (Sülün ve Çevresi)

EP95. Bulunma Yeri: Sülün – Mevcut Yeri: Bir Evin Duvarında – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS 217/218.

Yayın: MAMA IV: 27.

Αὐρήλιος Εἰρηναῖος Ἀριστω-
νόμου ἐπεσκεύασεν τὸ προ-
γο[νικὸν] μνημεῖον ζῶν ἑαυ-
τῷ [καὶ γ]ονεῦσι καὶ Αὐρηλία
Ἀ[μμία τ]ῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ
[καὶ τέκ]νοις Αὐρηλίῳ Παν-
μ[?] καὶ Αὐρηλίῳ Ἀμια-
νῷ· τίς ἄν δὲ τούτῳ τῷ
μνημείῳ κακὸν προσπ[οι]ή-
σει ἢ ἕτερον πτώμα [ἐπισκομί-]
σει ἢ τῆς δο[ύλης μου Κοσμίας]
ἀποτεί[σει] τῷ ἱερωτάτῳ τα-]

μείω δη[νάρια δισχίλια πεντα-]
κόσια [καὶ αὐτὸς ἔστω τέκνων]
[τέκνοις ὑποκα]τάρατ[ος· (τούτου)]
[τούτου τὸ ἀντίγραφον ἀπετέθη εἰς τὰ]
ἀρχεῖα Ἀνεικίω Φ[αύστ]ω ἀνθυπά[τ]ω.

Çeviri:

Aristonymos oğlu Aurelius Eirenaios yaşamında bu mezarı tamamıyla, kendisi ve eşi Aurelia Ammia(?) ve çocukları Aurelius Panm(?) ve Aurelius Amianus, ailesinin hatırası için yaptırdı. Eğer birisi başkasını mezara gömerse zarar vermeye çalışırsa kölem Kosmianos'tan başka birisini gömerse en kutsal hazineye 2500 dinar ödeyecek ve çocuklarının çocukları lanete uğrayacak.

EP96. Bulunma Yeri: Sülün – Mevcut Yeri: Bir Evin Önünde – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA IV: 28.

[A]ὐ[ρ.] Μακεδὼν τῷ
[ἰ]δί[ω] θρεπτ[ῶ] Ζωτι-
[κῶ] μνήμης χάριν·
ὅς ἂν τούτῳ τῷ
τ[άφ]ῳ κακῶς π[οι]-
[ή]σῃ ἔστω ὑπ]οκατάρα-
[τος τέκνοις] τέκνω[ν].

Çeviri:

Aur(elius) Makedon kendisi ve üvey/evlatlık/besleme? Zotiko hatırlansın diye yaptırdı. Eğer birisi mezara zarar verirse çocuklarının çocukları üzerine lanet olsun.

1.11. Synnada (Şuhut)

EP97. Bulunma Yeri: Şuhut – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS I veya II. Yüzyıl.

Yayın: CIJ II: 759, IJO II: 214, MAMA IV: 90.

[.....ᾰ]ρχισυν[άγωγον. . .(?)]

[... 'Ιου(?)]λίου Ἀρ[..... (?)]

]ΩΣ ἐκ τ[ῶν (?)]

Çeviri:

....Arkhisynagogos...

EP98. Bulunma Yeri: Şuhut – Mevcut Yeri: Bir Bahçe Duvarında – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: MAMA IV: 91.

[? 'Ελ]αφοφάρως καὶ

Νίκη τέκνω μνή-

μης χάριν· ὃς ᾗν

δὲ αὐτῷ κακ[όν]

δι ποιή-

σι ἔσται

πὸς τὸ[ν]

Θέο[v].

Çeviri:

Çocukları Elaphopharos ve Nike hatırlansın diye yaptırdı. Eğer başka birisi mezara zarar verirse Tanrı'ya hesap verecek.

1.12. Konumu Belirsiz ya da Anadolu Dışında Olanlar

EP99. Bulunma Yeri: Roma – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: SEJE: s. 126, IJO II: 178.

[... K]ατιλία Εὐτυχι-

[... ἐ]πύονσα ἔνπρο-

[σθεν (?) ...]ΜΥΣ Ἑρμιόνην

[τρο]φ[ίμην ἐτ]ῶν δ' Ἑρμιᾶ-

δος φιλήην ὅδε σορὸς κα-

τέχι Πούπλις Κατίλις Ἑρμι-

ᾱς ἔνπορο[ς] ἐνθάδε κῆμαι

ἐτῶν λε '. ἐ δέ τις ταύτην τήν

σορὸν ἀν[ύ]ξη καὶ ἕτερόν τινα

θάψῃ, θήσι τῷ ταμίῳ (δηνάρια), ε εἰ δέ

τις ἢ τύνβον πρίαται ἢ γραμ-

μα μιώσῃ, ἐξολέσει "κίνου"

σύνπαν γένος ἢ θεοῦ

ὄργῃ.

Çeviri:

Ben Catillia Eutykhi(?) ...daha inşa edilmiş ...bu lahit, Hermes'in dört yaşındaki sevgili üvey/evlatlık çocuğu Hermes'i koruyor. Ben Poplius Catilius Hermes, tüccar, burada yatıyorum. 35 yaşımdayım. Birisi bu lahdi açar ve içine başka birisini gömerse hazineye 5.000 dinar ödeyecektir. Kim mezarı satın alır ve yazıyı kirletirse, o zaman Tanrı'nın öfkesi tüm neslini yok edecektir.

EP100. Bulunma Yeri: Kudüs – Mevcut Yeri: Rum Ortodoks Kilisesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: IV. Yüzyıl? veya sonrası.

Yayın: CIJ II: 1414, IJO II: 184, SEG 8: 204.

ῥαββὶ Σαμου[ήλ,]

ἀρχηγ[ὸς συνάγωγος φ-]

ρύγιος, ΔΟ[]

δόξασι α[ὐτὸν]

ΟΡΚΟΥ[]

לְמַשְׁכַּבְךָ (שְׁלֹמֹה)

Çeviri:

Haham Samuel, Frigyalı Arkhisynagogos,... ; onu övün [...] dinlenme yerinizde huzur bulun.

EP101. Bulunma Yeri: Monteverde – Mevcut Yeri: Vatikan Müzesi – Nitelik: Yahudi – Tarihi: MS III veya IV. Yüzyıl.

Yayın: CIG 9916, CIJ I: 296, IJO II: 212.

ἐνθα κῆτε Ἀμμι-

ὰς Ἰουδαῖα ἀπὸ

Λαδικίας, ἥτις

ἔζησεν ἔτη

סלש' פער' ב

Çeviri:

Burada 85 yıl yaşamış Laodikeia Yahudisi Ammias yatıyor. Barış içinde.

EP102. Bulunma Yeri: ? – Mevcut Yeri: ? – Nitelik: Yahudi? Hristiyanlığı – Tarihi: MS III. Yüzyıl.

Yayın: CitiesandBishoprics II: 396.

[ὁ δεῖνα ἐποίησα τὸ ἡρῶον τῇ γυναι]κί μου Αὐρ. Δόμνη Ὀνησίμου καὶ τοῖς τέκνοις μου ἰς ὃ ἔτε[ρος οὐ τεθή]σεται εἰ δέ τις ἐπιτη[δεύσει, θήσει τῷ] ἱερωτάτῳ ταμείῳ [δην. φ' ?] καὶ ἔσσετε αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν.

Çeviri:

Birisi (bu) mezarı eşi Onesime kızı Aur(elia) Domne ve çocukları için yaptırdı. Eğer başka birisi gömülmeye çalışılırsa kutsal hazineye 500(?) dinar ödeyecek ve Tanrı'ya hesap verecek.

2. Filolojik Kanıtlar

FL1. Iosephus Flavius, Ιουδαικης Αρχαιολογιας/12:3.4. – MS I. Yüzyıl.

[147]

Ἐγραψε δὲ μαρτυρῶν ἡμῖν εὐσέβειάν τε καὶ πίστιν, ἥνικα νεωτερίζοντα τὰ κατὰ τὴν Φρυγίαν ἐπύθετο καὶ Λυδίαν καθ' ὃν ἦν καιρὸν ἐν ταῖς ἄνω σατραπείαις, κέλε-
ύων Ζεῦξιν τὸν αὐτοῦ στρατηγὸν καὶ ἐν τοῖς μάλιστα φίλον πέμψαι τινὰς τῶν ἡμε-
τέρων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Φρυγίαν.

[148]

γράφει δ' οὕτως:

ἑβασιλεὺς Ἀντίοχος Ζεύξιδι τῷ πατρὶ χαίρειν. εἰ ἔρρωσαι, εὖ ἂν ἔχοι, ὑγιαίνω δὲ καὶ αὐτός.

[149]

πυνθανόμενος τοὺς ἐν Λυδίᾳ καὶ Φρυγίᾳ νεωτερίζοντας μεγάλης ἐπιστροφῆς ἡγή-
σάμην τοῦτό μοι δεῖσθαι, καὶ βουλευσαμένῳ μοι μετὰ τῶν φίλων, τί δεῖ ποιεῖν, ἔδ-
οξεν εἰς τὰ φρούρια καὶ τοὺς ἀναγκαιοτάτους τόπους τῶν ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας
καὶ Βαβυλωνίας Ἰουδαίων οἴκους δισχιλίους σὺν ἐπισκευῇ μεταγαγεῖν.

[150]

πέπεισμαι γὰρ εὖνους αὐτοὺς ἔσεσθαι τῶν ἡμετέρων φύλακας διὰ τὴν πρὸς τὸν θε-
ὸν εὐσέβειαν, καὶ μαρτυρουμένους δ' αὐτοὺς ὑπὸ τῶν προγόνων εἰς πίστιν οἶδα καὶ
προθυμίαν εἰς ἃ παρακαλοῦνται: βούλομαι τοίνυν καίπερ ἐργώδους ὄντος τοῦ
μεταγαγεῖν ὑποσχομένους νόμοις αὐτοὺς χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις.

[151]

ὅταν δ' αὐτοὺς ἀγάγῃς εἰς τοὺς προειρημένους τόπους, εἴς τ' οἰκοδομίας οἰκιῶν αὐ-
τοῖς δώσεις τόπον ἐκάστω καὶ χώραν εἰς γεωργίαν καὶ φυτεῖαν ἀμπέλων, καὶ ἅτε
λεῖς τῶν ἐκ τῆς γῆς καρπῶν ἀνήσεις ἐπὶ ἕτη δέκα.

[152]

μετρείσθωσαν δὲ καὶ ἄχρις ἂν τοὺς παρὰ τῆς γῆς καρποὺς λαμβάνωσιν σῖτον εἰς τὰς
ἀσ τῶν θεραπόντων διατροφάς: διδόσθω δὲ καὶ τοῖς εἰς τὰς χρείας ὑπηρετοῦσιν τὸ

αὐταρκες, ἵνα τῆς παρ' ἡμῶν τυγχάνοντες φιланθρωπίας προθυμοτέρους παρέχω
σιν αὐτοὺς περὶ τὰ ἡμέτερα.

[153]

πρόνοιαν δὲ ποιοῦ καὶ τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ δυνατόν, ὅπως ὑπὸ μηδενὸς ἐνοχλῇται.
'περὶ μὲν οὖν τῆς Ἀντιόχου φιλίας τοῦ μεγάλου πρὸς Ἰουδαίους ταῦτα ἡμῖν ἀποχρ
ώντως εἰρήσθω μαρτύρια.

Çeviri:

Ayrıca, yukarı satraplıklarda bulunduğu sırada Phrigya ve Lidya'daki isyanları öğrendiğinde, valisi ve yakın dostlarından biri olan Zeuksis'e, Babylonia'dan bazı insanlarımızı Frigya'ya göndermesini emrettiğinde, dindarlığımıza ve sadakatimize yazılı olarak tanıklık etti. Daha sonra şöyle yazdı, "Kral Antiokhos'tan babası Zeuksis'e selam. Eğer sağlığınız yerindeyse, çok iyi. Ben de Frigya'da sağlıklıyım. Lidya ve Frigya'daki halkın isyan ettiğini öğrenince, bunun benim açımdan çok ciddi bir dikkat gerektirdiğini düşünmeye başladım ve ne yapılması gerektiği konusunda dostlarımla istişare ettikten sonra, iki bin Yahudi aileyi eşyalarıyla birlikte Mezopotamya ve Babil'den kalelere ve en önemli yerlere nakletmeye karar verdim. Çünkü onların Tanrı'ya olan bağlılıkları nedeniyle çıkarlarımızın sadık koruyucuları olacaklarına inanıyorum" ve atalarımın iyi niyetlerine ve kendilerinden isteneni yapmaya istekli olduklarına dair tanıklık ettiklerini biliyorum. Bu nedenle, zahmetli bir iş olsa da, onların nakledilmelerini ve söz verdiğim gibi kendi yasalarını uygulamalarını istiyorum. Onları belirtilen yerlere getirdiğinizde, her birine bir ev inşa edecekleri bir yer, ekip biçecekleri ve asma dikecekleri bir arazi verecek ve onları on yıl boyunca toprağın ürününden vergi ödemekten muaf tutacaksınız. Ayrıca, topraktan ürün alıncaya kadar, hizmetkârlarını beslemek için kendilerine ölçülü tahıl verilsin ve bizden iyi muamele görerek davamızda kendilerini daha istekli gösterebilmeleri için kamu hizmetinde çalışanlara da ihtiyaçlarına yetecek kadar verilsin. Ve uluslarını mümkün olduğunca çok düşünsünler ki, kimse tarafından rahatsız edilmesin." O halde, Büyük Antiokhos'un Yahudilere olan dostluğuyla ilgili olarak burada verilen tanıklık yeterli olacaktır.

FL2. Cicero, Pro Flacco/28: 67-69. – MS I. Yüzyıl.

67. Cum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus nostris provinciis Hierosolymam exportari soleret, Flaccus sanxit edicto ne ex Asia exportari liceret. Quis est, iudices, qui hoc non vere laudare possit? Exportari aurum non oportere cum saepe antea senatus tum me consule gravissime iudicavit. Huic autem barbarae superstitioni resistere severitatis, multitudinem Iudaeorum flagrantem non numquam in contionibus pro re publica contemnere gravitatis summae fuit. At Cn. Pompeius captis Hierosolymis victor ex illo fano nihil attigit.

68. In primis hoc, ut multa alia, sapienter; in tam suspiciosa ac maledica civitate locum sermoni obtreptatorum non reliquit. Non enim credo religionem et Iudaeorum et hostium impedimento praestantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. Vbi igitur crimen est, quoniam quidem furtum nusquam reprehendis, edictum probas, iudicatum fateris, quaesitum et prolatum palam non negas, actum esse per viros primarios res ipsa declarat? Apameae manifesto comprehensum ante pedes praetoris in foro expensum est auri pondo c paulo minus per Sex. Caesium, equitem Romanum, castissimum hominem atque integerrimum, Laodiceae xx pondo paulo amplius per hunc L. Peducaem, iudicem nostrum, Adramytii <c> per Cn. Domitium legatum, Pergami non multum.

69. Auri ratio constat, aurum in aerario est; furtum non reprehenditur, invidia quaeritur; a iudicibus oratio avertitur, vox in coronam turbamque effunditur. Sua cuique civitati religio, Laeli, est, nostra nobis. Stantibus Hierosolymis pacatisque Iudaeis tamen istorum religio sacrorum a splendore huius imperi, gravitate nominis nostri, maiorum institutis abhorrebat; nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de nostro imperio sentiret ostendit armis; quam cara dis immortalibus esset docuit, quod est victa, quod elocata, quod serva facta.

Çeviri:

67. Altının Yahudilere verildiği iddiasıyla her yıl İtalya'dan ve tüm eyaletlerin Kudüs'e ihraç edilmesine alışıldığı için Flaccus, altının Asya'dan ihraç edilmesinin yasal olmaması gerektiğini belirten bir yasa çıkardı. Ve ey yargıçlar, bu ölçüyü dürüstçe övemeyen kim var? Senato sık sık karar verirdi ve ben konsül olduğumda, altının ihraç edilmemesi gerektiğine dair çok ciddi bir karara vardı.

Ancak bu barbar batıl inanca direnmek onurlu bir davranıştı, cumhuriyetin çıkarlarını savunmak için meclislerde zaman zaman en asi olan Yahudi kalabalığını hor görmek, büyük bir bilgelik eylemiydi. "Ama Cnaeus Pompeius, Kudüs'ü aldıktan sonra, bir fatih olmasına rağmen, o tapındaki hiçbir şeye dokunmadı."

68. Her şeyden önce, diğer birçok durumda yaptığı gibi, şüpheye ve kötü konuşmaya bu kadar meyilli bir şehirde, muhaliflerinin kendisine karşı bir şey söylemesine yer bırakmayarak akıllıca davrandı. Çünkü düşmanlarımız olan Yahudilerin dininin bu en şanlı generale herhangi bir engel olduğunu değil, kendi alçakgönüllülüğü tarafından engellendiğini düşünüyorum. O zaman suç nerede? Bize hiçbir yerde hırsızlık isnat etmediğiniz, fermanı onayladığınız ve usulüne uygun olarak çıkarıldığını itiraf ettiğiniz ve altının açıkça arandığını ve davanın gerçeklerini ortaya koyduğunu inkâr etmediğiniz için, işin gerçek olduğunu gösteriyor. En yüksek karaktere sahip adamlar tarafından yürütülüyor. Apameia'da açıkça ele geçirilen ve forumda Praetor'un ayaklarının dibinde tartılan yaklaşık yüz kilo altın vardı; Laodikeia'da yargıçlarımızdan biri olan ve burada mahkemede bulunan Lucius Peducaeus tarafından yirmi(?) dinar değerinde veya biraz daha fazla ele geçirildi; bir kısmı Adramyttium'da, teğmen Cnaeus Domitius tarafından ve Bergama'da az miktarda ele geçirildi.

69. Altının miktarı biliniyor; altın hazinede; ona hırsızlık isnat edilmez; ama onu sevilmeyen hâle getirmeye çalışılır. Konuşmacı yargıçlardan uzaklaşır ve çevresindeki kalabalığa seslenir. Ey Laelius, her şehrin kendine has bir dini vardır, bizimki var. Kudüs gelişip serpilirken ve Yahudiler barış içindeyken, o halkın dini törenleri ve ayinleri, bu imparatorluğun görkemi, adımızın saygınlığı ve atalarımızın kurumlarıyla çok çelişiyordu. Ve onlar artık bizim için daha tiksindiriciler çünkü o ulus bizim üstünlüğümüze karşı duygularının ne olduğunu silahlarıyla gösterdi. Ölümsüz tanrılar için ne kadar değerli olduğu, yenilmiş olması, gelirlerinin müteahhitlerimize dağıtılması, bir tabiiyet durumuna indirgenmesiyle kanıtlanmıştır.

FL3. Sibylline Oracles/I: 260-269. – MS IV-VI. Yüzyıl.

260. ἔστι δέ τι Φρυγίης ἐπ’ ἠπείροιο μελαίνης ἠλίβατον τανύμηκες ὄρος· Ἀραράτ δὲ καλεῖται, ὅττ’ ἄρα σωθήσεσθαι ἐπ’ αὐτῷ πάντες ἔμελλον, ἐν τούτῳ μεγάλη δὲ ποθὴ καταθύμιος ἦεν· ἔνθα φλέβες μεγάλου ποταμοῦ Μαρσίου πέφυκαν. τῷδε κιβωτὸς ἔμεινεν ἐν ὑψηλοῖσι καρήνοισι ληξάντων ὑδάτων...

Çeviri:

260. “Phrygia'nın kara toprağında yüksek bir dağ, adı Ararat, çünkü dağın üstünde bütün herkes tufandan kurtulmuş ve kalplerde oraya karşı duyulan büyük bir arzu. Orada başlıyor büyük Marsyas Nehri'nin kaynakları, sular çekilince, yüksek dağların zirvesinde kaldı gemi.”

3. Nümizmatik Kanıtlar

Genellikle madeni sikkelerin kenarları boncuk motifleri ile sınırlandırılmıştır. Sikkenin arka yüzünde Nuh peygamber eşi ile birlikte kapağı açık bir sandığın içinde resmedilmiştir. Nuh peygamberin ve eşinin üzerinde tunik ve stola bulunmaktadır. Sandığın kapağının sağ kenarına gemiden çıkmış olan bir güvercin(?) tünemiştir. Solda ikinci seferinden dönen güvercin, pençelerinde bir zeytin dalı tutuyor; solda Nuh ve eşi sola doğru ayakta durmaktadır. Geminin dışında sağ ellerini kaldırarak, dirseklerini bükerek güvercini selamlamaktadırlar.

NM1. Nuh Tasviri – **Mevcut Yeri:** Metropolitan Sanat Müzesi Kataloğu – **Dönemi:** Alexander Severus – **Tarihi:** MS III. yüzyıl – **Kaynak:** K. Weitzmann (1977). *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, New York: Metropolitan Museum of Art Press, s. 383.

Sol: ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΣΕ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ.

Sağ: ΕΠΙ ΠΟ ΑΙΛ ΤΡΦΟΝΟΣ ΠΠΙ ΑΣΙΑΡ ΑΠΑΜΕΟΝ

Sandık İçerisinde: ΝΩΕ

NM2. Nuh Tasviri – Mevcut Yeri: Paris – **Dönemi:** Septimius Severus – **Tarihi:** MS III. yüzyıl – **Kaynak:** www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_apameia_Madden_1.jpg (Erişim tarihi: 09.01.2024).

Sol: ΑΥΤ Κ Λ ΣΕΠΤ ΣΕΟΥΗΡΟΣ ΠΕΡΤΙ

Sağ: ΕΠΙ ΑΓΩΝΟΘΕΤΟΥ ΑΡΤΕΜΑ Γ ΑΠΑΜΕΩΝ

Sandık İçerisinde: -

NM3. Nuh Tasviri – Mevcut Yeri: Paris/Rhousopoulos – **Dönemi:** Septimius Severus – **Tarihi:** MS III. yüzyıl – **Kaynak:** www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_apameia_Paris_515.jpg (Erişim tarihi: 09.01.2024).

Sol: AVT K A CEIT CEOVHPOC ΠEP

Sağ: EΠI AΓΩNOΘE TO V APTEMAΓ APAMEΩN

Sandık İçinde: NΩE

NM4. Nuh Tasviri – **Mevcut Yeri:** New York – **Dönemi:** Macrinus – **Tarihi:** III. yüzyıl – **Kaynak:** Aleksandra Kielczewska, Monety Apamea Bibotos, s. 464.

Sol: AVT K A CEIT CEOVHPOC ΠEP

Sağ: EΠI AΓΩNOΘE TO V APTEMAΓ APAMEΩN

Sandık İçinde: NΩE

NM5. Nuh Tasviri – **Mevcut Yeri:** Robert Schonwalter Koleksiyon – **Dönemi:** Gordian III – **Kaynak:** www.wildwinds.com/coins/ric/gordian_III/_apamea_AE39_SNGvA_8347.jpg (Erişim tarihi: 09.01.2024).

Sol: ΑΥΤ Κ Μ ΑΝ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ

Sağ: ΠΑΡ ΒΑΚΧΙΟΥ ΠΑΝ ΑΠΑΜΕΩΝ

Sandık İçinde: ΝΩΕ

NM6. Nuh Tasviri – **Mevcut Yeri:** Leu Numismatik Koleksiyon/İsviçre – **Dönemi:** Marcus Philip – **Kaynak:** Lot 269 [https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/\[14\]](https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/[14]) (Erişim tarihi: 09.01.2024).

Sol: ΑΥΤ Κ ΙΟΥΛ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΥΤ

Sağ: ΕΠ Μ ΑΥΡ ΑΛΕΞΑΝΔΡ ΟΥ Β ΑΡΧΙ ΑΠΑΜΕΩΝ

NM7. Nuh Tasviri – **Mevcut Yeri:** İsrail Müzesi/Kudüs – **Dönemi:** Gallus –
Kaynak: Aleksandra Kielczewska, Monety Apamea Bibotos, s. 466.

Sol: ΑΥΤ Γ ΟΥΕΙΒ ΤΡΒ ΓΑΛΛΟΣ ΒΒ

Sağ: ΠΑΡ ΚΛ ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ ΑΠΑΜΕΩΝ

Sandık İçinde: ΝΩΕ

KAYNAKÇA

Filolojik Eserler

Ammianus Marcellinus Roma Tarihi (Çev. S. Özgüler). İstanbul: Historia Kitap, 2019.

Apollodoros Bibliothek (Ed. J. G. Fraser). London: Loeb, 1921.

Apollonius Rhodius Argonautica (Ed. R. C. Seaton). London: Loeb, 1955.

Cassius Dio Historia Romana (Ed. E. Cary). London: Loeb, 1954.

Cicero The Orations of Marcus Tullius Cicero (Çev. C. D. Yonge). London: Covent Garden, 1856.

Curtius Rufus Historiae Alexandri Magni (Çev. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb, 1926..

Diodorus Siculus Bibliothekes Historikes (Ed. C. H. Oldfather). London: Loeb, 1952.

Euripides Orestes, (Çev. A. Çokana). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021.

Eusebius The Ecclesiastical History (Çev. C. F. Cruse). New York: Thomas N. Stanford, 1856.

Hellenica Oxyrhynchia (Ed. V. Bartoletti). Leipzig: Teubner, 1959.

Herodotos Tarih (Çev. M. Ökmen). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Homeros İlyada (Çev. E. Arat). İstanbul: Can Kitapevi, 2013.

Iosephus Perseus - The Project Gutenberg, “Flavius Iosephus - Antiquities of the Jews” .

Ksenophon Anabasis: Onbinlerin Yüşüyüşü (Çev. O. Yarığış). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.

Naso Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller (Çev. A. Coşkun Abugla). İstanbul: YKY, 2016.

Pausanias Description of Greece (Çev. W. H. Samuel). London: Loeb, 1918.

Plinius Secundus Historia Naturalis (Ed. H. R. Rackham, W. Jones). London: Loeb, 1947.

Polybios Histories (Çev. W. R. Paton). London: Loeb, 1922.

Solinus Polyhistor. <https://topostext.org/work/747> (Erişim tarihi: 01.01.2023).

Stephanus Byzantinus Ethnica (Çev. A. Meineke). Beroni: Reimer, 1849.

Strabon	Geographika (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012.
Vitruvius	Mimarlık Üzerine (Çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
Titus Livius	Ab Urbe Condita Libri (Ed. E. T. Page). London: Loeb, 1961.

Makaleler

- חכלילי רחל – Hachlili, R. (1983). Names and Nicknames of Jews in Second Temple Times. *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, 188-211.
- Adak, M. (2019). Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık, Oğuz Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, (s. 349-362). İstanbul: YKY.
- Adıgüzel, G. ve Kolancı, B. Y. (2017). Antikçağ'da Statünün Rengi: Mor. *Cedrus*, 5, 261-285.
- Albustanlıoğlu, T. (2001). Dokimeion Mermer Ocağı. *İDOL: Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 9/1, 17-22.
- Alföldy, G. (1974). The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 15, 89-111.
- Alp, A. O. (2011). Rings from the Han Necropolis. *SOMA 2009: Proceeding of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology, Selcuk University of Konya, Turkey, 23-24 April 2009*, 27-31.
- Anfosso, M. (2019). Greek and Phrygian Interactions in the Neo-phrygian Inscriptions: A Pragmatic and Sociolinguistic Analysis, D. M. Goldstein. S. W. Jamison and B. Vine (Ed.), *Proceedings of the 30th Annual UCLA Indo-European Conference*, (s. 1-17). Bremen: Hempen.
- Benda-Weber, I. (2013). Textile Production Centres, Products and Merchants in the Roman Province of Asia. Margarita Gleba and Judit Pasztokai-Szeöke (Ed.), *Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times*. (s. 171-191). Oxford: Oxbow Books.
- Blois, L. (2002). The Crisis of the Third Century AD. in the Roman Empire: A Modern Myth? *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire*, Nottingham: Brill, 204-217.
- Bohec, Y. L.(1981). Inscriptions Juives et Judaïantes de l'Afrique Romaine. *Antiquites Africaines*, 17, 165-207.

- Bruun, C. (2006). The Antonine Plague and the Third-Century Crisis. O. Hekster, G. de Kleijn and D. Slootjes (Ed.), *Crises and the Roman Empire*, (s. 201-217). Nijmegen: Brill.
- Cameron, A. (1939). ΘΕΙΠΤΟΣ and Related Terms in the Inscriptions of Asia Minor. W. M. Calder and Josep Keil (Ed.), *Anatolian Studies Presented to William Hepburn Buckler* (s. 27-62). Manchester: Manchester University Press.
- Chiricat, E. (2013). The ‘crypto-Christian’ Inscriptions of Phrygia, P. Thonemann (Ed.), *Roman Phrygia Culture and Society*, (s. 198-214). Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarysse, W., Remijsen, S. and Depauw, M. (2010). Observing the Sabbath in the Roman Empire: a Case Study, *Scripta Classica Israelica*, 29, 51-57.
- Cohen, N. G. (1976). Jewish Names as Cultural Indicators in Antiquity. *Journal for Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 97-128.
- Cross, F. M. (2002). The Hebrew Inscriptions from Sardis. *The Harvard Theological Review*, 95/1, 1-19.
- Çelgin, A. V. (2007). Termessos Örneği Bağlamında Agon’ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuvarına Katkısı. *Colloquium Anatolicum*, VI, 27-47.
- Dinç, U. (2023). Babatha’nın Arşivi: Roma İmparatorluğu’nda Bir Yahudi Kadının Hikâyesi ve Ketuba Örnekleri. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 17, 272-291.
- Dinç, U. (2023). Küçük Asya’da Antik Bir Sinagog: Sardis Sinagogu. *OANNES*, 5/2, 817-857.
- Erişgin, Ö. S. (2013). Roma Toplumunda Kadının Konumu. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2, 1-31.
- Folgado, M. A. (2018). The Jewish Diaspora in the Roman Empire Diaspora, Social Agents and Social Networks. *EX NOVO Journal of Archaeology*, 3, 59-78.
- Grégoire, H. (1924). Épigraphie chrétienne. *Byzantion*, 1, 695–716.
- Harland, A. P. (2006). Acculturation and Identity in the Diaspora: A Jewish Family and ‘Pagan’ Guilds at Hierapolis. *Journal of Jewish Studies*, LVII: 2, 222-244.
- Harper, R. P. (1968). Tituli Comanorum Cappadociae. *Anatolian Studies*, 18, 8.06.

- Horst, P. W. (2008). The Jews of Ancient Phrygia. *European Journal of Jewish Studies*, 2/2, 283-292.
- Horst, P. W. (2014). What Can We Learn From Early Jewish Epigraphy? *Scripta Judaica Cracoviensia*, vol.12, 33-46.
- Huebner, S. R. (2021). The “Plague of Cyprian”: A Revised View of The Origin and Spread of a 3rd-c. CE Pandemic. *Journal of Roman Archaeology*, 1-21.
- Ilan, T. (2006). Women in Jewish Life and Law. S. Katz (Ed.), *The Cambridge History of Judaism IV*, (s. 627-646). Cambridge: Cambridge University Press.
- İzник, E. (2022). IV. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğunda Heretikler ve Hizipçiler. 18. *Türk Tarih Kongresi*, c.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 465-488.
- Jacobs, A. S. (2003). The Lion and the Lamb: Reconsidering “Jewish-Christian Relations” in Antiquity. (Ed. Annete Yoshiko Reed and Adam Becker), *The Ways that Never Parted: Jews and Christians in Antiquity and the Middle Ages*. (s. 95-118). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Kaçar, T. (2004). Eski Çağ Anadolu Hristiyanlığında Kadın: Montanizm Örneği. *Kadın Çalışmalarında Disiplinler Arası Buluşma*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sempozyum Bildirileri, 3, 197-204.
- Kielczewska, A. (2008). Monety z Apamei Kibotos. Najstarsza ikonografia Arki Noego. *Vox Patrum*, 52/1, 455-470.
- Kraabel, A. T. (1979). The Diaspora Synagogue: Archaeological and. Epigraphic Evidence since Sukenik. Wolfgang Haase (Ed.), *Halbband Religion*, (s. 477-510). Boston: De Gruyter.
- Kraemer, R. S. (1991). Jewish Tuna and Christian Fish: Identifying Religious Affiliation in Epigraphic Sources. *HTR*, 84/2, 141-162.
- Kraemer, R. S. (1993). Jewish Mothers and Daughters in the Greco-Roman World. Ernest. S. Frerichs (Ed.), *The Jewish Family in Antiquity*. (s. 89-112). Atlanta: Scholars Press.
- Lange, A. (2014). Jews in Ancient and Late Ancient Asia Minor between Acceptance and Rejection. *Journal of Ancient Judaism*, 5, 223-244.
- Last, R. (2016). Other Synagogues. *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 47/3, 330-363.

- Levine, L. I. (2001). The First-Century Synagogue: New Perspectives. *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, 77, 22-30.
- Lowe, M. (1976). Who Were the IOYΔAIOI? *Novum Testamentum*, 18/2, s. 101-130.
- Macridy-Bey, T. and Ebersolt, J.(1922). Monuments funeraires de Constantinople, *Bulletin de correspondance hellenique*. Athens and Paris: Ecole Française d'Athenes, 7, 297-328.
- Madden, F. W. (1866). On Some Coins of Septimius Severus, Macrinus and Philip I., Struck at Apameia, in Phrygia, with the Legend ΝΩΕ. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 6, 173-219.
- Magnes, J. (2003). Helios and Zodiac Cycle in Ancient Palestian Synagogues, W. G. Dever and S. Gitin (Ed.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past*. (s. 363-389). Michigan: Eisenbrauns.
- Marshall, A. J. (1975). Flaccus and the Jews of Asia. *Classical Association of Canada*, 29/2, 139-154.
- Martin, D. B. (1993). Slavery and the Ancient Jewish Family. E. S. Frerichs (Ed.), *The Jewish Family in Antiquity*, (s. 113-129). Atlanta: Scholars Press.
- Menachem, E. (2006). Has Tekhelet been found? *Hakirah*, 165-180.
- Merisio, E. N. (2020). Interaction between Greek and Neo-Phrygian in bilingual funerary epigrams from Eastern Phrygia under the Roman Empire, Martti Leiwo, Marja Vierros and Sonja Dahlgren (Ed.), *Papers on Ancient Greek Linguistics: Proceedings of the Ninth International Colloquium on Ancient Greek Linguistics (ICAGL 9)*, (s. 157-175). Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Messeri, G. (2001). Registro di pagamenti del SUNTAXIMON (in un quartiere Ebraico?). B. Palme (Ed.), *Wiener Papyri als Festgabe zum 60. Geburtstag von Hermann Harrauer*. (s. 81-92).
- Miranda, E. (1998). Le iscrizioni Latine, E. Federico and E. Miranda (Ed.), *Capri Antica dalla preistoria alla fine dell'eta romana* (s. 343-371).
- Miranda, E. (1999). La Comunita Giudaica di Hierapolis di Frigia. *Epigraphica Anatolica*, 109-156.
- Obrador-Cursach, B. (2021). The Closing Formula of the Old Phrygian Epitaph B-07 in the Light of the Aramic KAI 218: a Case of Textual Convergence in Daskyleion. *Anatolian Studies*, 71, 47-58.

- Öhler, M. (2020). Synagogues in the Inscriptions from Asia Minor: The Iulia Severa Inscription Reconsidered. L. Doering and A. Krause (ed.), *Synagogues in the Hellenistic and Roman Periods. Archaeological Finds, New Methods, New Theories*, 11. (s. 339-368). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Özcan, Ş. (2018). Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, 1206-1214.
- Öztürk, H. S. (2015). Kocain (Antalya) Eirenarkhes, Anteirenarkhes ile Diogmites Yazıtlarının Yeniden Değerlendirilmesi, *ADALYA*, 18, 159-180.
- Paolilli, A. L. (2008). Development and Crisis in Ancient Rome: the Role of Mediterranean Trade, *Historical Social Research*, 33/4, 274-288.
- Parker, B. (2013). Works of the Law and the Jewish Settlement in Asia Minor. *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism*, 9, 42-96.
- Rajak, T. and Noy, D. (1993). Archisynagogoi: Office, Title and Social Status in the Greco-Jewish Synagogue. *The Journal of Roman Studies*, 83, 75-93.
- Pennacchietti, F. A. (1996). Nuove iscrizioni di Hierapolis Frigia. *AAT* 101, 67, 287-328.
- Ramsay, W. M. (1922). Inscriptions inédites de l'Asie Mineure, *Bulletin de correspondance hellénique*. Athens and Paris: Ecole Française d'Athènes, 7, 297-328.
- Rosenfeld, B. Z., Menirav, J., (1999). The Ancient Synagogue as an Economic Center. *Journal of Near Eastern Studies*, 58/4, 259-276.
- Saldarini, A. J. (1992). Jews and Christians in the First Two Centuries: The Changing Paradigm. *Shofar*, 10/2, 16-34.
- Sarıtaş, D. Ö. (2019). Roma Cumhuriyet Döneminde Aedilis Makamı: Kuruluş, Hukuki Statüsü ve Yetkileri. *YÜHFD*, 16/2, 107-126.
- Semeraro, G. (2017). Phrygia Hierapolis'inde Üretim Arkeolojisi: Yeni Veriler ve Araştırma Perspektifleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 155, 1-16.
- Sheppard, A. R. R. (1979). Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumeneia. *Anatolian Studies*, 29, 169-180.
- Söğüt, B. ve Şimşek, C. (2002). Eumeneia. *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 301-331.

- Strubble, J. H. M. (1991). Cursed be he That Moves my Bones. C. A. Faraone and D. Obbink (Ed.), *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*. (s. 60-106). Oxford: Oxford University Press.
- Sussman, V. (2019). The Palm Branch and Lulav Motifs on Oil Lamps from Antiquity. *Liber Annuus*, 69, 395-440.
- Şahin, N. E. A., Uzunoğlu, H. (2019). Epigrafik Belgeler Işığında Akmonia. *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent Akmonia: 2014-2017 Yılları Arasında Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 203-228.
- Şahin, Ş. (1986). Phrygia Epictetos. *IV. AST*, 265-268.
- Şimşek, C. (2006). A Menorah with a cross carved on a column of Nymphaeum A at Laodicea ad Lycum. *Journal of Roman Archaeology*, 19, 343-346.
- Tahiroğlu, B. (1981). Roma Devleti'nin İktisadi Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45, 677-706.
- Tek, A. T. (2002). Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm. *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi*, 12, 121-148.
- Trebilco, P. (2002). The Christian and Jewish Eumeneian Formula. *Mediterraneo Antico*, 5, 63-97.
- Trebilco, P. (2006). The Diaspora From 66 to c. 235. *The Cambridge History of Judaism IV*. Cambridge University Press, 75-81.
- Türkoğlu, İ. (2003). Yahudi Geleneğinde Sinagog. *Toplumsal Tarih*, 112, 10-17.
- Ünal, A. (2017). Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, 103-115.
- Üzüm, H. (2013). Tanah ve Talmud'ta Kölelik. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 163-182.
- Williams, M. H. (2005). Jewish Festal Names in Antiquity – A Neglected Area of Onomastic Research. *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 21-40.
- Zimi, E. (2012). Purple Dye in the Roman Province of Macedonia. The Evidence from Northern Greece. I. Tzachili – E. Zimi (Ed.), *Textiles and Dress in Greece and the Roman East: A Technological and Social Approach*. (s. 145-160). Athens: Ta Pragmata.
- Yarden, O. (2012). Adoption in Judaism. *Dialog: A Journal of Theology*, 51/4, 276-283.

Zuiderhoek, A. (2009). Government Centralization in Late Second and Third Century a.d. Asia Minor: A Working Hypothesis. *The Classical World*, 103, 39-51.

Kitaplar

Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: TÜBİTAK, s. 265.

Ameling, W. (2004). *Inscriptiones Judaicae Orientis. II: Kleinasien*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Aydın, F. (2021). *Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Bain, K. (2014). *Women's Socioeconomic Status and Religious Leadership in Asia Minor*, Minneapolis: Fortress Press.

Brown, P. (2017). *Geç Antikçağ Dünyası*. (Çev. Turhan Kaçar), İstanbul: Alfa Yayınları

Calder, W. M and Bean, G. E. *A Classical Map of Asia Minor: being a partial revision by permission Messrs John Murray of J.G.C. Anderson's map of Asia Minor* <https://nla.gov.au/nla.obj-750951469/view> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

Cline, R. (2011). *Ancient Angels: Conceptualizing Angeloi in the Roman Empire*, Leiden: Brill.

Corpus jüdischer Zeugnisse aus der Cyrenaika (1983). G. Lüderitz (Ed.), Weisbaden: L. Reichert.

Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis*, Cambridge: Harvard University Press.

Croix, G. E. M. (1981). *The Class Struggle in the Ancient Greek World: from the Archaic Age to the Arab Conquest*, New York: Cornell University Press.

Dodds, E. R. (1965). *Pagan and Christian in an Age of Anxiety: Some Aspects of Religious Experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge: Cambridge University Press.

Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fine, S. (2005). *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, London: Routledge.

Frazer, J. G. (2012). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri II*. İstanbul: Payel.

- Freeman, C. (2005). *Mısır, Yunan ve Roma*, Ankara: Dost Kitabevi.
- French, D. H. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Ankara: British Institute.
- Frey, J. B. (1936-52). *Corpus Inscriptionum Iudaicarum: Recueil des inscriptions juives qui vont du IIIe siecle avant J. II.* Roma: Pontificio istituto di archeologia cristiana.
- Goodenough, E. R. (1956). *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 5, New York: Bollingen Foundation.
- Gürkan, S. L. (2020). *Yahudilik*, Ankara: İSAM.
- Hachlili, R. (1998). *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*, Leiden: Brill.
- Hachlili, R. (2001). *The Menorah, The Ancient Seven-Armed Candelabrum*, Leiden: Brill.
- Hachlili, R. (2013). *Ancient Synagogues-Archaeology and Art: New Discoveries and Current Research*, Leiden: Brill.
- Harland, A. P. (2013). *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*, Minneapolis: Fortress Press.
- Heberdey, R. (1941). *Tituli Asiae Minoris III.* Vindobonae: In aedibus Hoelder-Pichler-Tempsky.
- Horburg, W. and Noy, D. (1992). *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt: With an Index of the Jewish Inscriptions of Egypt and Cyrenaica*.
- Karagöz, Ş. (2005). *Eski Çağ'da Depremler*, İstanbul: Türk Eski Çağ Bilimler Enstitüsü.
- Katsas, D. (2001). *Dokumentarische Papyri Des 2. Jh. V. Chr. Aus dem Herakleopolites (P. Heid. VIII)*. Heidelberg: Winter.
- Kaya, M. A. (2019). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi III*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Keil, J., Herrmann, P., and Petzl, G. (1981). *Tituli Asiae Minoris V.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M. A. (2015). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Levine, L. I. (2005). *The Ancient Synagogue*. New Haven: Yale University Press.

- Malay, H. (1994). *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum*, Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Mandilaras, B. G. (1993). *P. Sta. Xyla: the Byzantine Papyri of the Greek Papyrological Society*, Athens: Greek Papyrological Society.
- Marek, C. (2016). *In the Land of a Thousand Gods*, Princeton: Princeton University Press.
- McKechin, P. (2019). *Christianizing Asia Minor: conversion, communities, and social change in the pre-Constantinian era*. New York: Cambridge University Press.
- Meral, Y. (2021). *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları.
- Mitchell, S. (1995). *Anatolia: Land, Men, And Gods in Asia Minor I-II*, Oxford: Clarendon Press.
- Mitchell, S. (2023). *The Christians of Phrygia from Rome to the Turkish Conquest*, Leiden: Brill.
- Mitten, D. (1965). *The Ancient Synagogue of Sardis*, New York: Committee to Preserve the Ancient Synagogue of Sardis.
- Monumenta Asiae Minoris Antiqua I* (1928). W. M. Calder (Ed.) Manchester: The Manchester University Press.
- ...*Antiqua II* (1939). W. M. Calder and W. H. Buckler (Ed.) Manchester: The Manchester University Press.
- ...*Antiqua IX* (1988). S. Mitchell and B. Levick (Ed.) London: Society for the Promotion of Roman Studies.
- ...*Antiqua XI*. (2013). P. Thonemann (Ed.), London: Society for the Promotion of Roman Studies
- Noy, D. (1995). *Jewish Inscriptions of Western Europe. I,II. Italy* Cambridge: Cambridge University Press.
- Noy, D., Alexander, P. and Bloedhorn, H. (2004). *Inscriptiones Judaicae Orientis. Band I: Eastern Europe*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Obrador-Cursach, B. (2020). *The Phrygian Language*, Leiden: Brill.
- Papyrologica Coloniensia* (1969). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Papyrologica Coloniensia* (2001). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

- Parker, R. (2023). *Religion in Phrygia: From Polytheism to Christianity*, California: University of California Press.
- Porten, B. and Yardeni, A. (1986-1999). *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt I-IV*, Jerusalem: Eisenbrauns.
- Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay on the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest I-II*, Oxford: Clarendon Press.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev: M. Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ritti, T. (2006). *Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Robert, L. (1960). *Hellenica: Recueil d'epigraphie, de numismatique et d'antiquites grecques, XI-XII*. Paris: A. Maisonneuve.
- Runesson, A., Binder, D. D., Olsson, B. (2008). *The Ancient Synagogue from its Origins to 200 C.E.*, Brill, Leiden.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: TTK.
- Stern, M. (Ed.). *Greek and Latin Authors on Jewish and Judaism I, II ve III*, (1974-1984), Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Supplementum epigraphicum graecum 8* (1937). L. Robert, M. N. Tod, and E. Ziebarth (Ed.), Lugduni Batavorum: A. W. Sijthoff.
- ...*graecum 15-16* (1958-1959). A. G. Woodhead, and M. N. Tod (Ed.), Lugduni Batavorum: A. W. Sijthoff.
- ...*graecum 26-27-28-32-37* (1976-1987), H. W. Pleket and R.S. Stroud (Ed.), Amsterdam & Leiden: Brill & Geiben.
- ...*graecum 44-46-49* (1994-1999). Pleket, H. W., J. H. Strubbe and R.S. Stroud (Ed.) Amsterdam: J. C. Geiben.
- ...*graecum 54-57-62* (2004-2012), A. Chaniotis, A. Corsten (Ed.), Leiden: Brill.
- ...*graecum 64* (2014), A. Chaniotis, A. Corsten, N. Papazarkadas, E. Stavrianopoulou (Ed.), Leiden: Brill.

Studies in Early Jewish Epigraphy (1993). P. W. Horst and J. W. Henten (Ed.)
Leiden: Brill.

Şimşek, C. (2013). *Laodikeia*, İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2018). Geç Antik Çağ'da Laodikeia, C. Şimşek – T. Kaçar
(Ed.) *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul: Ege
Yayınları, 81-116.

Taşpınar, İ. (2014). *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*,
İstanbul: İFAV.

Corpus Papyrorum Judaicarum (1957-1964). V. Tcherikover (Ed.), Cambridge:
Magnes Press.

Tekin, O. (2019), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

The Abraham Bromberg Collection of Jewish Coins (1991), New York:
Superior-Leu.

Trebilco, P. (1991). *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge
University Press.

Üçer, M (2020). *Roma Hukuna Giriş*, İstanbul: Onikilevha.

Waddington, W. H. (1870). *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, Paris: F.
Didot.

Waelkens, M. (1986). *Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und
epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit
Scheintür*, Mainz: von Zabern.

Wallace, R. and Williams, W. (2012). *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, (Çev.
Zühre İlkelen), İstanbul: Homer Kitapbevi ve Yayıncılık.

Weitzmann, K. (1977). *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art,
Third to Seventh Century*, New York: Metropolitan Museum of Art
Press.

Zeev, P. B. (1998). *Jewish Rights in the Roman World: The Greek and Roman
Documents Quoted by Josephus Flavius*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Yayımlanmamış Tezler

Akyol, S. (2006). *Phrygia Bölgesinde Ticaret*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdem, F. (2013). *Roma Phrygiası'nda Kentler ve Kùltler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, Y. G. (2009). *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyânlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harman, Ö. F. (1999). *Yahudilikte İbadet*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İznik, E. (2006). *Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum, Aezani) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokùltürel Yapı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Obrador-Cursach, B. (2018). *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Barcelona: Universitat de Barcelona, Faculty of Philology.
- Patacı, B. (2021). *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tamsü, R. (2004). *Phrygia Kaya Altarları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanyar, A. (2002). *The Jews and Christians of Imperial Asia Minor, The Literary and Material Evidence*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, A. (2008). *Apameia Kentinin, Tarihi Coğrafyası ve Sikkeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünver, G. (2012). *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (MÖ I. – MS III. Yüzyıl)*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözlükler-Ansiklopediler

A Lexicon of Greek Personal Names (2010). Oxford: Oxford University Press.

Besalel Y. (2001). “Aile”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem.

“Boşanma”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem.

- “Yom Kipur”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem.
- Ilan, T. (2008). *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Harman, Ö. F. (2010). Süleyman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman#1>
- Jewish Encyclopedia* (1902). “archon”, New York and London: Funk and Wagnalls Company, s. 87
- Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *Greek-English Lexicon: With a Revised Supplement*. Oxford: Clarendon Press.
- Özsait, M. (1982). Anadolu’da Roma Egemenliği, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* c2.
- Rabinowitz, L. I. (2007). Family, *Encyclopaedia Judaica* v. VI. Detroit: Thomsen Gale, 690-695.
- The Cambridge Greek Lexicon*, “ἀγορανομία”, s. I. 11
- “ἄρχων”, I: 226.
- “στρατηγός”, s. II. 1292.
- The Encyclopedia of Jewish Symbols* (1996). “lulav”, Ellen Frankel and Betsy Platkin Teutsch (ed.), London: Jason Aronson Inc. Publishers, s. 110.
- Zuesse, E. (2005). Calendar of Judaism, *The Encyclopaedia of Judaism*, v. I, Leiden: Brill.

Kutsal Metinler

- Septuagint* (2019). Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- İncil* (2016). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur* (2011). Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Babil Talmudu*, The William Davidson Edition,
<https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (Erişim tarihi: 29.11.2023)
- Kudüs Talmudu*, Seder Zeraim, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud/Yerushalmi>
(Erişim tarihi: 29.11.2023).
- Midraş*, <https://www.sefaria.org/texts/Midrash> (Erişim tarihi: 29.11.2023).
- Kabbalah*, <https://www.sefaria.org/texts/Kabbalah> (Erişim tarihi: 29.11.2023).

İnternet Kaynakları

http1: The Oxyrhynchus Papyri 44. <https://papyri.info/ddbdp/p.oxy;44;3203> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

http-2: <https://en.katabiblon.com/us/?text=LXX> (Erişim tarihi: 27.11.2023)

http-3: [https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/\[14\]](https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/[14]) (Erişim tarihi: 27.11.2023).

http-4: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/6633-gerusia> (Erişim tarihi: 20.04.2022).

http-5: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/jeotermal-harita/images/3.jpg> (Erişim tarihi: 11.04.2023).

http-6: <https://www.timesofisrael.com/ancient-cloths-with-royal-purple-dye-found-in-israel-dated-to-king-davids-time/> (Erişim tarihi: 25. 05. 2023)

http-7: <https://lsj.gr/wiki/βουλαρχία> (Erişim tarihi: 27.11.2023)

https-8: <https://lsj.gr/wiki/σιτώνης> (Erişim tarihi: 27.11.2023)

http-9: <https://lsj.gr/wiki/παράφύλαξ>. (Erişim tarihi: 23.11.2023)

http-10: <https://lsj.gr/wiki/λειτουργία> (Erişim tarihi 23.11.2023)

http-11: <https://lsj.gr/wiki/εἰρηνάρχης> (Erişim tarihi: 23.11.2023).

http-12: <https://www.jpost.com/israel-news/biblical-era-purple-dye-industry-discovered-in-haifa-594266> (Erişim tarihi: 23.11.2023).

http-13: <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2325328&AucID=5690&Lot=55160&Val=16b798af165f44cdb41f750ad8953f5f> (Erişim tarihi: 25.12.2023).

http-14: <https://shoplazza.ru/product/195419218438/?site=www.mercadouae.com&keyword=Lining> (Erişim tarihi: 06.01.2023).

http-15:

www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_apameia_Madden_1.jpg

(Erişim tarihi: 09.01.2024).

http-16:

www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_apameia_Paris_515.jpg

(Erişim tarihi: 09.01.2024).

http-17:

www.wildwinds.com/coins/ric/gordian_III/_apamea_AE39_SNGvA_8347.jpg

(Erişim tarihi: 09.01.2024).

http-18: [https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/\[14\]](https://leunumismatik.com/de/lot/14/269/[14]) (Erişim tarihi: 09.01.2024).

http-19: S. Butler (1907). The Atlas of Ancient and Classical Geography,

<https://www.gutenberg.org/cache/epub/17124/images/asiaminor.jpg>

(Erişim tarihi: 10.01.2024).

EKLER

EP1

EP3

EP4

EP7a

EP7b

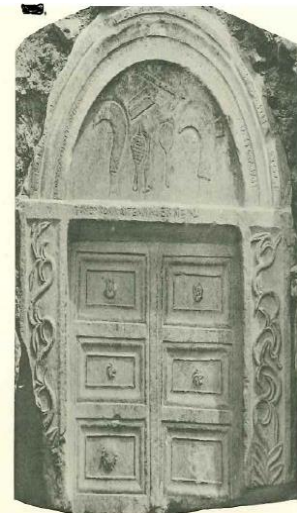
EP9

EP11

EP14

EP15

EP19

EP21

EP22

EP23

EP24

EP25

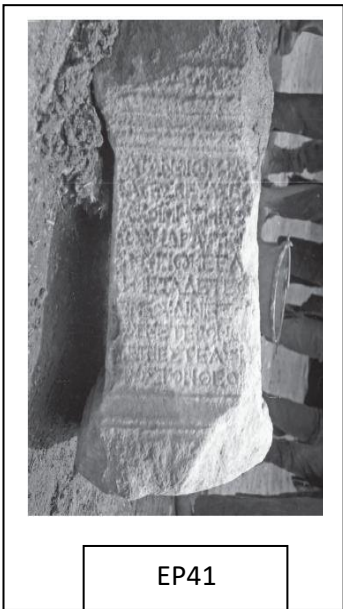
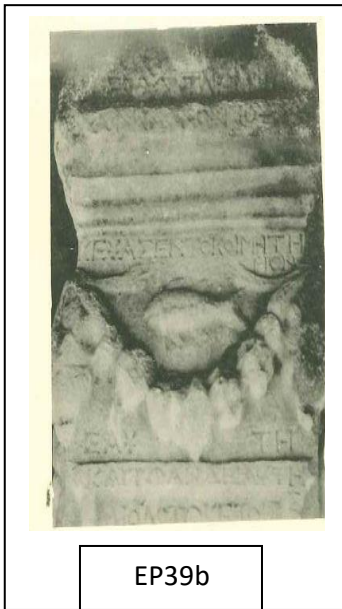
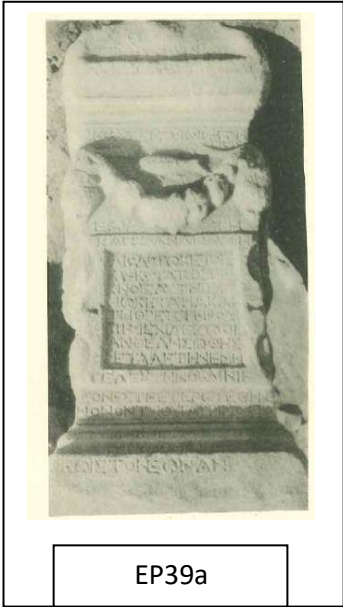
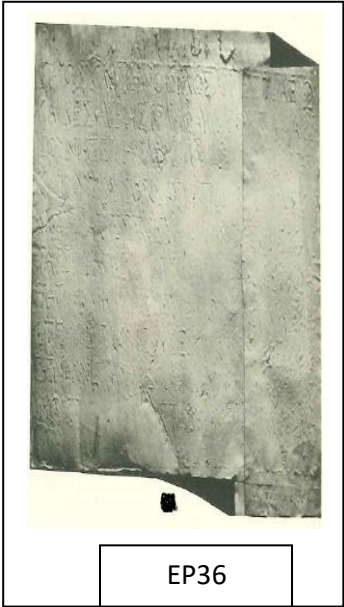
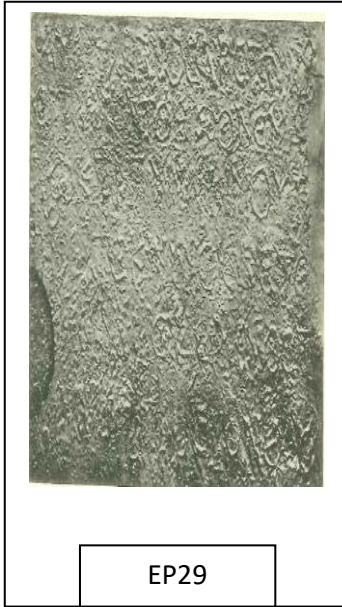
EP26

EP27

EP28

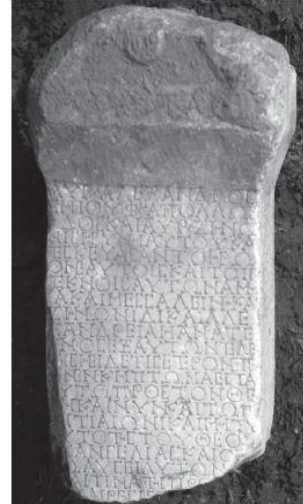

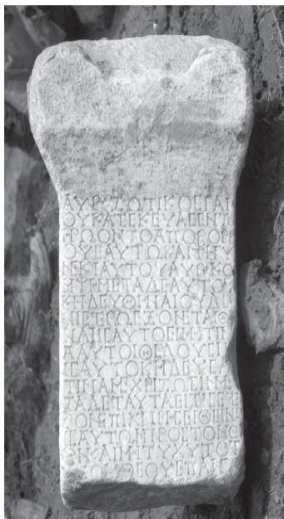
EP42

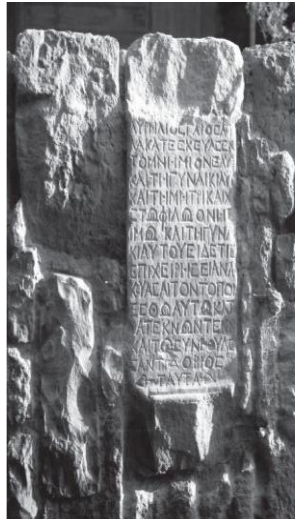
EP57

EP58a

EP58b

EP59

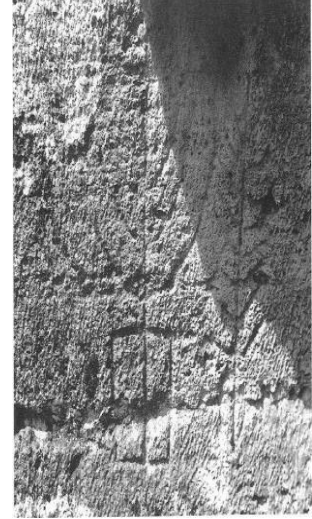
EP63

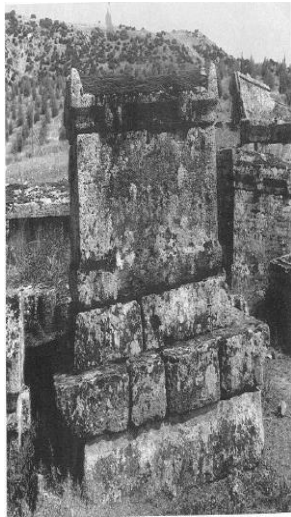
EP64

EP66

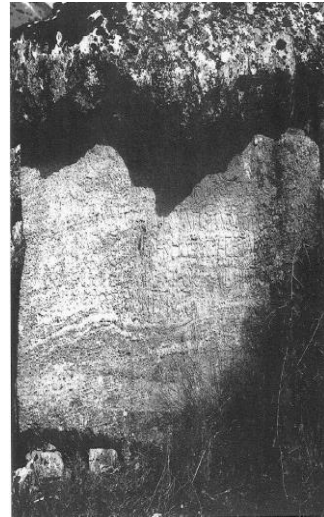
EP67

EP71

EP72

EP73

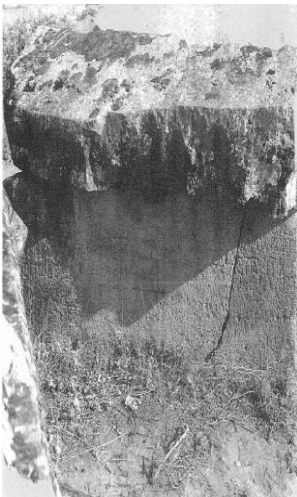
EP74

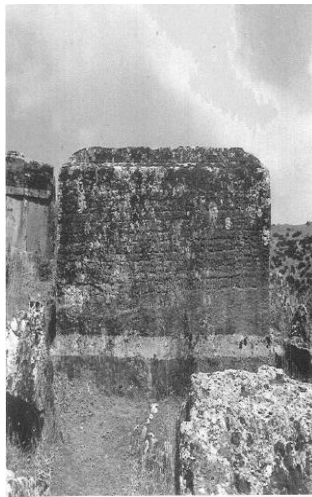
EP75

EP77

EP78

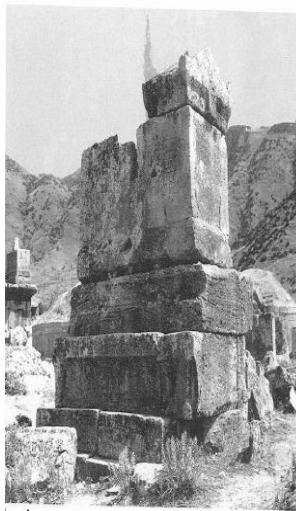
EP79

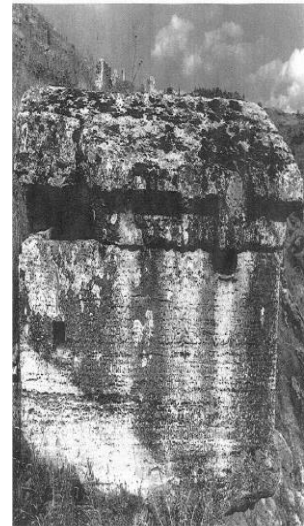
EP80

EP81

EP82

EP85

EP95

EP96

EP97

EP98